

•

NÎQAŞÊN FELSEFEYÊ 19.

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Niqaşên felsefeyê 19.
Dema ronansansê û felsefeya wê
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefeyê
2014-Almanya-Berlin*

.
ISBN 968-4-940990-39-9

Pêşgotin

Di aslê xwe de wê pêvajoyên hizirkirinên demê ronansê wê, di awayekê de wê li ser temenekê aqilî, civakî, hûnerî û hwd re wê, were dîtîn ku wê pêşkeve. Weke ku wê ronans wê were salixkirin wê weke bi wateya gotina wê weke 'xwenûkirinê' û ankû weke 'reformasyonê' û hwd re wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Di dewama wê de wê di wê temenê de wê têgînên ku wê werina ser ziman wê bibin.

Wê li ser encamên hizrî ên dema bi hev re harmankirina zanîna demên kevnera, xiristiyanîyetê û felsefeyê û pêşveçûnên li roma kevn ên bi felsefeyî û hwd re wê, dikarê wê werênê ser ziman. Ronans wê di wê temenê de wê, ji wê nûqteyê wê destpêkirina wê hinekî wê bi çavkaniyên wê yên dîrokî ve wê girêdayî bê.

Lê di aslê xwe de wê dema ku wê bahsa ronansê wê were kirin wê, di awayekê de wê, mirov dikarê wê bêtê ku wê di awayekê de wê destpêkek wê li rojhilat wê pêş bibê. Lê wê bi şerên weke şerê çardiranê û dagirkirina konstatinopol û hwd re wê, were pêşilêgirtin. Piştî van herdu rewşan wê zanîna li herêmê wê bi temenê wê re wê bi ravê li rojava. Wê êdî wê hin bi hin wê şîroveyên bi təkiliya baweriyê û hwd re ku wê bi kesên weke thomasê aqınayî, williamê ockhamî û hwd re wê, were kirin wê, bi lê wan zêdekirinê re wê, êdî wê, ev temenê pêşketinê wê taqînekê wê bi pêşketina bi zanîn û aqil re wê bide çêkirin.

Li ser wê temenê wê ji aliyekê din ve jî wê di nava wê de wê kevneşopîya felsefeyê û hwd wê, li ser wê temenê wê dikarê wê werênê ser ziman. Jinûve dem bi dem û cih bi cih kirina filosof û felsefeyên demên kevnera û di wê demê de wê şîroveyên weke yên bi felsefeya platon û aristo û hwd ku ew bi awayekê serwer bûna wê, lêpîrsîna ku wê li ser wan re wê bê kirin re wê êdî wê temenê wê bi awayekê wê werênê li holê.

Di awayekê din de jî wê, ronansans wê, bi zêdeyî wê li ser temenê kifşkirina bi zanînen xwezayî û hwd re wê pêşkeve. Li ser temenê zanînen fizîkî ên bi astronomîkî weke bi kopernîk, kapler û heta gelilei û newton û hwd wê bibê. Li rojhilat jî wê demê ku ew heyra weke bi filosofên weke fexredînê xelatî, zakariya razî, el-kindî, ibni sîna, ibni rûşd û hwd re jî wê li herêmê bi sedema rewşên weke şer ên weke şerê çardiranê, û dagirkirina konstanîpol û hwd re wê, werina holê rakirin. Wê pêşnekevin.

Ev dema ku wê, weke demek aqil û ji pêşveçûnê û pê de wê derfeta wê zêde nebê wê dema ku wê ji wê ketin bibê wê êdî wê weke ku em li rojhilat dibînin wê, bê sedema tangezeriyên civakî û şariştanî û hwd. Wekî din jî wê, dema ku wê, aqil wê ji jîyanê wê were derxistin û ankû dîrkirin wê weke jîyan bi mirê wê lê were û wê, di wê rengê de wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirijn.

Di nava pêvajoyên pêşketina ronansansê de wê, felsefe û rasyonîzîsm wê pêşkeve. Wê bi hev re wê li ser temenekê xwezayî û jîyanî wê pêşkeve û wê, hin bi hin wê bi wê pêvajoyên pêşketina bi hizirkirinê wê re wê, têngîna aqadamiyan û hwd wê, pêşkeve û wê ev jî wê, mijare zanîne wê li ser wê temenê weke temen û çerçoveyek kûrbûnê wê biafirênê. Di wê demê de wê, weke ku wê tiştê ku mirov nû wê dîtî wê xweza wê weke çavkaniyek zêde giring a li wê were lê hizirkirin bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê mijare felsefeyê wê êdî wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Lê têngî bi gotina felsefeya ronansansê re ku wê werina ser ziman wê hinekê cihêbûn wê di wan de wê ji ya demên kevnera û hwd wê zêdetirî wê weke ku wê hebê.

Di wê demê de wê di awayekê weke ku mirov wê bi hesanî wê dikarê wê kifşbikê wê weke mijarên aqilî wê zêdetirî wê bi awayekê zanyarî bi temenfîzîkî û xwezayî û hwd re wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Felsefeyên zêhnê ên serdema navîn jî wê jinûve wê li gorî wê li ser temen û çavkaniyek xwezayî wê bê xwestin ku ew bînan gihandin li şîroveyekê li gorî demê. Di wê temenê de wê weke nûbûn û hwd wê, li ser wê çerçoveyê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê pêşkeve.

Li pîssa, bedua, florasana, û piştî li deverên bologna, leiden, oxford, montpillier û hwd wê weke wan wê li çend deverên din wê navendên xwandinê ên weke lê felsefekirinê, bi fîzîkî lêkolînkirin û botanîkê û hwd wê pêşkevin. Ji aliyên zaneyên weke Pierre Belon (1517-1564), Guillaume Rondelet (1507-1566) û Ulisse Aldrovandi (1522-1605) û

hwd ve wê heta ku wê bigihijê paracelsus û hwd wê, li ser temenê botanikê wê çerçoveyên hatina afirandin wê di wê çerçoveya ghiştina aqilê rasyonali û hwd de wê, çerçoveyek berfireh a li lê hizirkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê.

Di wê demê de jî em dibînin ku wê banda felsefeya aristo û platon û hwd wê çerçoveyek berfireh wê li ser wê temenê wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê bahsa xwezayê wê were kirin wê ne tenê wê bi fahmkirina û naskirina wê re bi sînor wê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê weke kesên weke paracelsus û hwd wê, bi temenê sûdgirtina jialiyê tendurûstî û hwd re wê, were dîtin.

Di wê warê de wê xabatên ku wê berî wê demê di serdema navîn de ên weke bi Dinwarî, razî, el-kindî û hwd wê bibê wê, weke temenekê peyxam jêgirtinê wê weke ku wê biafirênê. Lê çendî ku ev wê, weke xwediyê temenekê xort ê bi hizirkirinê jî bin wê piştî wan wê pêşveçûnên ku wê bibin wê bi tememî wê vajî wê bibin.

Li ser temen û çerçoveya xosletên ronansansê re wê li wê bihizirê wê, bi têgîna humanism, rasyonalism, realism û hwd re wê, karibê wê, werênê ser ziman. Weki din wê, zanistên civakî ên weke dîrokê, çand û hûnerê û heta têgînên weke naskirina ardnigariyan û fahmkirina wan re wê pêşkeve. Aqil û bawerî wê were ji hev cihê kirin. Zanina dervî olî wê pêşkeve û wê serwer bibê. Di warê olî de jî wê, dikarê wê bibêjê ku wê şîroveyên cihê wê, pêşkevin. Weke li ingilistanê anglikanism, li rojava katolik, li herêmên almanya û dora protestani, li herêmên qafqasya û rûsya ku ew di wê demê de hê nûka derdikeve li ser dîka dîrokê ortadoksî û hwd wê pêşkevin.

Weki din wê, zanîna civakî, kes û xwezayî wê pêşkeve û wê di wê de wê kûrbûn wê bibê. Di dewama wê de wê, zanistên fîzîkî, civakî, biolojîkî û hwd wê pêşkeve. Li ser wê temenê wê, wê bi demê re wê, bi teybetî ku wê rengê wê di demên piştî wan demên ronansansê wê were dîtin wê, zanistên civakî û yên ne civakî wê cihê wê pêşkevin û wê, hin bi hin wê perwerdekirin û di dewama wê de wê, bi zanistî wê êdî wê hin bi hin wê pêşkeve. Wê çendî ku wê kûrbûn wê bibê wê bi wê re wê beş û rengên din ên zanistî û zanînî wê bèn kifşkirin û pêşxistin. Ya rastî ku mirov wê bibêjê wê encamên ronansansê wê, li ser temenekê bi felsefe û zanista hemdem re wê, di demên piştî wê pêşkevin. Wê di wê temenê de wê, encamên dîrokî wê bi wê re wê derkevina li holê û wê bibin.

Abdusamet Yigit

.

Destpêk: niqaşên felsefeyê 19.

Dema ku mirov bahsa demên serdema navîn bikê wê di serî de wê di wê de wê mijarek zêde giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê felsefe bê. Felsefe wê di rengekê de wê yan wê weke felsefeya wateyê wê bibê û pêşkeve û yan jî wê weke felsefeya ideayê ku ew di wê çerçoveyê de wê bi ziman, û tégînên hizrî û hwd re wê şîrove dikê wê bibê. Di wê temenê de wê, çûn û hatinên di nava demê de wê, çerçoveya pêşketina demê bi xosletên wê re wê li ser wê temenê û pêşveçûnên wê yên bi hizrî wê bide dîyarkirin.

Di serdema navîn de wê, dema ku mirov wê pêşî wê bi awayekê bi kortasî wê werênê ser ziman mirov, divê ku wê hanîna ser ziman wê hinekî di destpêka wê de pêşveçûnên bi hizrî ên demên kevnera jî bikê nava wê û bi wê re wê ser ziman. Di destpêkê de wê felsefeya platon, aristo û heta platonvanên nû wê di wê temenê de wê, hizrên ku wê werina ser ziman wê bandûra wan xwe bide dîyarkirin. Ji çerçoveya dema patriatisk a serdema navîn a pêşî û heta çerçoveya skolastiskê a bi çerçoveyek perwerde û temenê wê re bi fêrbûnê ku wê pêşkeve wê li ser wê temenê wê were dîtî ku wê pêşkeve.

Gelek element, fenomen û dîyardeyên bi hizirî û ne hizirî wê hebin ku wê bandûra wan di pêşveçûnên demên kevnera de wê xwe bidina dîyarkirin. Di serî de wê, dema ku mirov wê di destpêka wê de wê

werênê ser ziman wê civake civake felsefeyî ku ew diafirê wê, dîmenê wê were dîtin. Wê li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa wê were kirin û wê were gotin ku 'wê serdema navîn wê weke demek ku wê di wê de wê destpêka pêşketina netewan û hwd wê bibê jî wê di wê temenê de wê bingihêkê wê gotinê wê hebê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Lê di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, dikarê wê bo destpêka wê werênê ser ziman ku wê serdema navîn wê, di destpêka wê de wê, hemû nîqaşên bi felsefeyê û hwd re ku wê bibin wê ji aliyekê ve wê hebûnek civakî a ku ew bi wê rengê aqilî dihizirin û ku ew bi çî regekê baweriyê xwediyê baweriyê jî bin wê bi wê re wê bê dîtin. Piştî dema pêşî a serdema navîn wê hin bi hin wê labitandin wê li ser temenê hizirkî wê di wê warê de wê bibin. Pêşveçûnên ku wê weke hinek pêşveçûnên ronansî jî wê werina şîrovekirin pêşketina korelenjê mirov dikarê wê di wê temenê de wê di regekê de wê bibîrbikê û wê werênê ser ziman. Pêşketine korelenjê wê weke pêşketinek zû a ku wê di regekê ronansî a demên serdema navîn a destpêkê û ankû di dawîya dema pêşî a serdema navîn de wê li ser encamên wê re wê bibê wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê demê wê di aslê xwe de wê bi temenê berheviyên weke bi pirtûkxaneyî û hwd ku wê werina kirin re wê weke dem û çerçoveyek bi berheviya aqilî jî wê dikarê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Şarlman wê, di wê demê de wê desthilatdarîya ku ew avadikê wê li ser wê temenê wê avabikê û wê di regekê de wê, bi awayekê wê di bin destê xwe de wê, berheviyên mazin wê bide çêkirin. Ev wê di demên piştê ên destpêka ronansê ji deverên weke floransa, venedik, amstardam, madrid, london, paris, berlin û hwd re jî wê bibê minaq. Lê kevneşopîya li herêmên roma wê zêdetirî wê ji wê re wê xwediyê temenekê musait bin û wê li ser wê re wê li herêmên wê zêdetirî wê pêşkeve. Wê vejina felsefeyê wê pêşkeve û wê filosofên weke gelilei, bruno û hwd wê li wê derkevin. Ji aliyê hûnerî ve ên weke da-vincî petrarca, û heta Michelangelo ku wê heta dema hûnerê a barokê wê, temenekê li pîrraniya herêmê ku wê belev bibê wê pêşbixin û wê, werênina li holê. Ev temen wê piştê wê bi aqilî û zanînê jî wê bê şîrove û fahmkirin. Li ser wê temenê wê li gorî wateya gotina ronansê 'jinûvebûyin' wê hingî wê bi wê re wê bibê û wê **serwer bibê**. Lê ew temen û bingihê li roma û dora wê, pîrr zêde wê, weynek mazin wê di wê

şîyarbûna di dema ronansê de wê bileyizê, ji ya hemû herêmên din zêdetirî.

Wê di destpêka avabûna xanadana karolenjê û pê de wê, dema ku ew dihê ser desthilatê wê, bi mantiq û rengê imparatoriya wê rêvebirinê wê bikê. Wê li giştîya herêmê wê, dêran wê, pêşbixê û wê di wan de wê giringî dana perwerdeyê, berheviya pirtûkxaneyan û civandina kesên xwanda bû bi zane re wê weke demek ronansî jî wê bê dîtin. Ev dem ku wê çendî wê zêde wê şawqa wê zêde ne domê jî lê wê weke demek ku wê bandûra li giştîya rojava wê piştî qatbûna roma di nava rojhilat û rojava de. Wê di wê temenê de wê, ev desthilatî wê bo wê û dema wê û pêşketinên wê bikarhanîna gotina 'ronansê' jî wê hinekî jî wê ji çerçoveya wê ya hizrî ku ew di wê demê de wê li ser wê temenê wê pêşbixê re wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, temenê dema skolastîkê ku wê ev dem wê li rojava wê bide avêtin ku em bi wê rengê wê pênasebikin û wê werênina ser ziman wê ne gotinek zêde bi îdîa bibê. Wê weke gotinek ku wê rastiyeke wê werênê ser ziman wê bimênê bê.

Di awayekê de wê ev dem wê encamên dema pêşî a serdema navîn a dema patriatîkê wê di xwe de wê berhevkin û wê li ser wê temenê temenê dema skolastîkê wê ji aliyekê ve jî wê weke ku wê bide avêtin. Ber vê yekê wê, dema ku em ji vê aliyê ve wê li wê binerîn mirov nikaribê wê tenê weke demek ku wê hema wê bi hinek berheviya zanînî û felsefeyî û nîqaşên wê re wê were ser ziman û wê bibê û wê piştre wê ji holê wê herê wê werênê ser ziman. Di serdema navîn de wê derketina li holê desthilatdarîya komên weke frankan û hwd jî wê ji wan re jî wê bê temen. Lê ji wê zêdetirî wê weke aliyekê wê yê din jî wê, di wê çerçoveyê de wê li ser temenê desthilatdarîya olî a xiristiyani wê weke hewldanaka giring a demê ku mirov wê, dikarê wê li ser wê temenê wê di nava herikina dîrokê û pêvajoyên hizirkirinê de wê bihasibênê û wê werênê ser ziman bê.

Weke din wê di wê temenê de wê dema skolastîkê wê dema ku wê pêşkeve wê bi xosletên xwe yê perwerdeyî û ankû li ser wê temenê wê bi fêrbûnê wê bibê re wê werênê ser ziman. Ji xwe wê temenê gotina *skolastîkê* wê wê li ser temenê gotina 'skole' bê û ev gotin wê di latînî de wê di wateya dibistanê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê bi wê temenê de wê bahsa dema skolastîkê wê bê kirin wê di rengekê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke demekê perwerdeyê/fêrbûnê a di wê

temenê de ku mirov wê bi wê temenê wê têbigihê û wê werênê ser ziman. Ezmûnên di dêrê de wê di dema karolenjê de wê bibin wê di wê çerçoveyê de wê piştî ku wê çendî wê navê **karolenjê** wê li şûn xwe bide hiştin jî lê wê xwe bidina domandin heta demên destpêka ronansê.

Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê werênê ser ziman ku wê, ev wê weke aliyekê ku em di bi têngîna demê a serdema navîn û pêşveçûnên wê yên hizirî re wê ji aliyekê ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê serdema navîn wê bi wan encaman wê di serî de wê bê xwediyê pêşketinna ku ew bi rengê wê werina şîrovekirin û hanîn li ser ziman. Wê di wê temenê de wê êdî wê hin bi hin wê temenê wê û rengê pêşketina wê xwe bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê gotina temenê serdema navîn wê tenê li ser temenek bi fêrbûnê bê ku wê ne şaş jî bê lê wê di renekê de wê bi wê têngîna wê gotinên weke 'demek reş' wê karibê ji hinek aliyan ve bi xwe re bikê berlêpîrsînê de jî.

Di dewama wê de wê jî dikarê wê werênê ser zima ku wê têngîna felsefeyê wê di wê demê û temenê de wê li ser temenekê fêrbûnê a weke bi 'xwandina ji pirtûkan' wê êdî wê di renekê de wê bi wê re wê bibê û wê girseyên mazin ên di wê çerçoveyê de ku wê pêşkevin û wê bina xwediyê heman baweriyê li ser wê re wê bafirin. Ev alî wê aliyekê din jî wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê mijare hizirkirinê a felsefeyê wê, di wê temenê de wê, weke çerçoveyek aqilî û di dewama wê de bi têngînek aqilî a razberî û hwd re wê pêşkeve. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ew razberî û hewldanên li wê têngiştin û bi wê gihiştina fahmkirinekê wê weke aliyekê wê yê giring ê din wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê wê biafirênê.

Di mijare felsefeya demên serdema navîn de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi pêşketina wê re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, felsefe wê weke rengê hizirkirina demê wê biafirê. Baweriya xiristiyanî wê destpêkê de wê zaneyên wê yên olî ku wê derkevin wê dest bi şîrovekirina li ser bineterên nivîskî ên felsefeyê ku ew li gorî hizrên xwe û bi temenekê bi wê şîroveyê afireandina teolojiya xwe re ku wê şîroveyên xwe wê bikin wê, di wê rengê de wê, êdî wê weke demeka ku wê heta wê dema ku wê ev pêşveçûnên weke ya dema karolenjê wê bibê jî wê êdî wê weke rengê wê yê teolojikî û felsefeyî ku wê were fahmkirin wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê, şîroveyên li ser felsefeyên berê wê demê re ku wê werina kirin wê di renekê felsefeyê bin û ew

felsefeya ku wê were ser ziman wê weke 'felsefeya wê baweriyê' û ankû wê weke têngînên bi felsefeyî ên ku ew bi şêwayî li gorî nerîna wê rast bê ku wê were dîtin êdî wê were fahmkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, êdî wê bide dîyarkirin. Di rengekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, ola dema aqil wê dema ku wê pêşkeve wê, di wê temenê de wê, êdî wê felsefeya demên kevnera wê bi encamên wê re wê di wê temenê de wê bikê temenekê hizirkirinê. Ev wê ne rewşek asayî bê di aslê xwe de. Lê wê weke rewşek ku wê di wê temenê de wê təkiliya baweriyê û aqil û ankû di çerçoveya felsefeyî de wê bawerî çawa wê karibê were fahmkirin wê bikê ber lêpîrsîna fahmkirinê a ku wê êdî wê di dewama wê de wê werê pêşxistin.

Pîrsa pêşî wê li ser wê rewşa ne asayî wê di wê temenê de bê ku wê di wê dema ku wê hin bi hin wê aqil wê derkeve li pêş de wê çawa wê bawerî û ankû ol wê di wê temenê de wê, karibê di kifşkirinên xwe de wê ji temen û hwd ve wê bibê xwediyê dîyarkeriyekê bê. Li ser wê temenê wê di wê rengê de wê, ev wê wê têngîn û intibayê wê bi rehetî wê di mejiyê me de wê, ew wê rasyonalitya aqilî wê di dîmenekê irrasyonaliyî de wê, bikê ku ew wê werênê li berçav û wê bide dîyarkirin.

Lê di roja me de wê, dema ku wê, hê jî wê bahsa ronansê wê were kirin wê bi gotinên weke pêşketina felsefeyê, hûnerê, wêjeyê, realismê û di temenekê bi aqilzanîyî de wê hûmanism wê bi aliyên xwe yê subjektîv û objektîv wê di wê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Ev aliyên bi **humanismê subjektîv û objektîv emê li jêr li ser wan hinekî bisekin in**. Li vir tenê emê bi kirpîndina wê re wê werênina ser ziman.

Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ronans wê, di awayekê de wê, dema ku mirov wê şîrove bikê wê bêgûman em nikarin wê ji temen û ankû bingihê wê yê çandî, civakî û hwd bi aliyên din ên hizirî ji wan dîr şîrovebikê û werênê ser ziman. Di pêşketineka bi hizirî ku wê bibê de wê, di wê rengê de wê pêşî wê temenê wê yê civakî, dîrokî û hwd wê biafirê. Wê li ser wê re ku ew temen bû û bijî û balixbûna wê pêkhat û ankû gihişt wê êdî wê li ser wê re wê li gorî wê pêşveçûnên ku wê bibin wê bi wê re wê bibê. Di rewşa têngîna ronansê de jî wê, dema ku wê, şûnpêya wê bi demên serdema navîn ên dîrêj rew wan şîrovebikin wê di serî de wê, bi wê rengê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê di serî de wê, weke aliyekê wê yê giring wê pêwîstîya fahmkirina demên serdema navîn bi pêşketina wan re wê hebê. Ber ku ew wê di wê temenê de wê li ser wê re wê bibê û wê pêşkeve. Di awayekê de

wê təkiliya deman wê di temenekê şewayî û dîyalaktikî de wê weke ku wêbi hev ve girêdayî wê hebê û wê di temenê de wê, di pêvajoyên peresendinê ên bi aqilî ku wê bibin re wê, di wê temenê de wê bibê. Em dikarin wê bi şibihênina li kelendina avekê. Ku ew av gav bi gav wê germ bibê û wê heta wê asta kku ew bikelê wê were. Di dewama wê de ku wê, were aste kelinê wê ji hijmara 99 heta 100 wê tenê hijmarek wê hebê û ew wê weke gavek şoreşê li ser wan pêvajoyên gav bi gav re bûya bê. Wê rewşa wê ya gihiştinê a bi demê re wê dikarê wê di wê rengê û awayê de wê, werênê ser ziman.

Di serdema navîn de wê, pêvajoyên pêşketinê wê dema ku em bi hizrî wê şîrove dikin wê tenê wê di bin dîmenê olî û hwd de wê, di awayekê de wê were şîrovekiriin. Lê di wê demê de wê civakbûn wê pêşkeve û wê di aslê xwe de wê tenê di awayekê de fahmkîirina hebûna civakê wê nikaribê rewşa wê ya civakî wê werênê ser ziman. Bi vê yekê wê dikarê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê hebûna civakê wê di wê temenê de wê di rewşa jîyane wê de re wê, bi demê re wê pêşkeve û wê xwe bide dîyarkirin. Ji demên civake koleder wê dema ku wê were şîrovekirin wê bi qatîna bendên aborî û hwd re wê, di rengekê de wê bibê û wê li ser wê re wê pêvajoyên gûharînê wê were dîtin ku wê bibê. Wê di wê temenê de wê, li şûna kesên xwedî kole wê, faodal û hwd wê derkevin û ev wê, di wê temenê de wê xwedî ard û semyan bin. Lê wê ne xwedî kole bin. Wê ti kesek wê ne weke malê wan wê were dîtin. Wê mirov wê karibê di jîyane xwe de mal çêbikê, bizewicê, bibê xwedî jin û zaro. Di wê temenê de ku ew, jîyane xwe bi wê re di temenê weke bi azadiyek nîvçû wê bide domandin. Ev pêvajo wê weke aliyekê wê yê ku wê, di wê temenê de wê, dema ku wê bi gûharê wê bi xwe re wê, di warê pêşveçûnê bi civakî de wê reng û awayê xwe yê pêşketin û pêşveçûnê wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê civakên faodal mirov dikarê weke nêvî bi nêvî weke civakên azad jî dikarê pênasebikê. Wê bi wê re wê xwediyê aqil bin, pêşkevin, keseyetîya xwe pêşbixin û bidina dîyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê, pêşkeve bê. Wê dema ku em temenê civakî ê serdema navîn wê şîrovebikin wê ev alî wê bi pêşketina civaketiya wê re wê giring bin ku mirov wan fahmbikê û werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê weke awayê wê yê pêşketinê jî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, çerçoveya civaketîya serdema navîn wê li ser wê rengê pêşketina wê re ku mirov wê li wê dihizirê wê dikarê wêbi wê re wê baştirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Civake serdema navîn wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê, di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Lê di aslê xwe de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê mijare aqilzaniyê û hwd wê dikarê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê çendî ku wê û awayê pêşveçûnên aqilî wê di temenê wê civaketiyê de wê cih bigirin wê di dewama wê de ew awayê civakî ku ew diafirê wê ewçendî jî wê bi xwe re wê, çerçoveya hizirkirinê a hizrî wê di wê rengê û awayê de wê bi wê re wê di temenê pêşveçûnên piştî wê ên di dewama wê de dibin de jî wê cih wê bigirê. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê kaeribê wê di serî de wê werênê li ser ziman.

Di mijare civakê de wê, di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, mirov karibê wê ji gelek aliyan ve wê di wê temenê de wê bi aliyên wê yên aborî, rewîstî, aqilî û hwd re wê werênê ser ziman. Wê ev alî hemû wê di zikhev de wê hem bi têkiliyek girift a wan ku wê di hev re wê derbas bibê wê bi wê re wê pêşveçûnan wê bidina dîyarkirin û hem jî wê yek bi yek wê bi serê xwe wê, ji aliyên din ve wê, xwedî bandûr bin di jîyane mirov de. Di wê temenê de wê, ev wê bi xwe re wê bide dîyarkirin ku wê civaketîya demên serdema navîn wê di awayekê pirralî de wê bi pêşveçûnên di jîyane xwe de wê bijî û wê di wê rengê de wê bibê.

Weke ku emê li jêr li ser wê bisekinin wê çawa wê mijarên zanînî û ankû zanistî wê pêşkevin û wê li ser wê temenekê hizirki wê bi afirênin wê bi wê re wê çawa wê temenekê wê biafirênin wê, bi wê re wê, were lê hizirkirin. Wê ev temen wê bi wê re wê çerçoveya wê civake zanyarî ku wê pêşkeve wê alaqayê li zanîstê û ankû zanyariyê wê bide nîşandin wê pêşkeve. Di warê têgînên weke tendurustê, çandê, têgînên felsefeyê ên weke rasyonalmê, realismê, humanismê û hwd de wê bibê. Di dewama wê de wê fizîk, metamatik, astronomi û hwd wê, pêşkeve. Wê ev jî wê weke aliyna ku wê bi wan re wê li wê were lê hizirkirin û wê derkevina li pêş. Ev alî wê ne weke aliyna ku wê di wê demê de wê care pêşkevin û wê derkebina li pêş bin. Wê di wê demê de wê awayekê wan ê bi ast ku wê çawa wê pêşkeve û wê xwe bide nîşandin wê bi wê re wê ew wê were dîtin û wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di serdema navîn de wê, li ser temenê civakî û hwd wê aliyên ku wê li ser wê werina lê hizirkirin wê di temenê xwe de wê ji aliyekê din ve jî wê, gotina ‘pêwîstîfîyê’ wê di temenê xwe de wê bihawênin. Minaq wê pêşketina tendurustê wê wusa bê. Zanîne û ankû beşên zanîne ên weke rasyonalmê, mantiqê biolojiyê û hwd wê, di wê temenê de wê pêşkeve. Di dewama wê de wê kimya wê weke têgînek biofîzîkî li ser temenekê xwezayî wê pêşkeve. Ev têgîn hemû wê di dîmenekê de wê tiştekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê ew bê ku wê, weke ku mirov wê bi aqilê xwe wê berê xwe bide xwezayê û wê li ser wê re wê û bi rasyonalitya wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev wê, ji aliyekê ve wê rast bê. Em dibêjin wê ji aliyekê ve wê rast bê, ber ku wê gelek ali û fektorên din wê mijarê de wê hê wê weyn wê bileyizin wê paya wan bi aliyê din jî emê bi wê re **li jêr wê hinekî din wê li ser wê bisekin in û wê werênina ser ziman**. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê êdî wê ev wê baştirin wê karibê temenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Civake serdema navîn ku wê çawa wê weke civake dema ronasansê wê pêşkeve û wê di nava wan de wê çi xoslet wê hebin wê hinekî jî em wê divê ku wê li ser pêvajoyên hizirkirin û aqil û pêşveçûnên wê re wê bi temen bikin û wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Wê di wê temenê de wê, çawa wê civakên ronasansê wê weke civakên şoreşger ku wê di demên piştî xwe de wê şoreşên zêhnî û jîyanî û hwd wê di jîyane xwe de wê bikin wê bi wê re êdî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Lê bo ku em wê fahmbikin em bi berdewamî dibê ku em li ser hebûna civake serdema navîn hinekî din wê li ser wê bisekin in. Hebûna civake serdema navîn wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê, dibîne ku wê gelek aliyên wê yên ku wê, bi wê re wê werina dîtî û wê karibina werina hanîn ser ziman wê werê dîtî. Di awayekê din de jî wê, di wê rengê de wê, civake serdema navîn wê, her çendî ku wê weke civakek zêde di dîmnenekê gîyan, tûj û xort ê baweriyê de wê weke ku wê were dîtî jî wê di hundurê xwe wê bi aliyên din ên weke keseyetê û hwd re jî wê pêşkeve û wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê mijare civake demê wê, dema ku mirov wê hilde li dest li ser wê temen bi têkiliya kes û civakê û ankû civak û kesê re di ahengekê de û beremberê hev wê çawa wê, di nava sazûmanekê de wê bandûrê wê li hev bikê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ronasans wê, dema ku wê bahsa dema wê were kîrin wê, bi aliyên wê yên weke felsefe, çand, huner û hwd ku wê çawa wê bi dîmenekê dîyar û zelal wê pêşkeve û wê derkeve li pêş re wê were lê nerîn û wê were hanîn li ser zîman. Di wê temenê de wê li ser temenekê hûmunaist re wê werênê ser zîman. Di wê temenê û çerçoveyê de wê ji wê têngîna humanismê wê çî karibê di çerçoveya rengê pêşketina demê û aqilê dema ronasansê de wê ji wê were fahmkîrin? Bêgûman wê hinek xosletên teybet ên ku em bi wê re wê di çerçoveya pêşketina demê de wê fahmbikînin û wê werênîna ser zîman wê hebê. Li ser wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê ev wê xwe bide dîyarkîrin.

Me li jor bahsa temenê wê yê ku ew gihiştê dî wê rê pêşketinê wê yên bi aqilî û hwd jî wê bi xwe re wê vekê û wê temenê pêşketinê wê bi wê re wê çêbikê re wê kir. Ev wê rast bê. Wê di wê temenê de wê mijare civakî wê di wê rengê de wê xosletekê wê yê din jî wê di serî de wê di wê temenê de wê werênê ser zîman ku wê weke birîna wê ya li aqiliya ku wê pêşkeve û birîqîna wê aqiliyê bi çerçove û dîyardeyên wê re li wê temenê pêşketinê wê çawa wê bi wê rengê wê hevdu wê biafirînin wê bi wê rengê wê karibê wê di ahengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Dema ku wê dem wê were dema dawîn a serdema navîn wê têngîna bi wînbûnê azadiyê û hwd wê, di hiş û dilê mirov de wê xwe di rengê de wê bide dîyarkîrin û wê derkeve li pêş. Wê di wê temenê de wê êdî wê mirov wê bi wê re wê derkeve li pêş. Li rojava 'şerên sihsalê' û hwd wê hinekî wê, di wê temenê de wê karibê di rengê de wê li ser temenê pêşketinê demê ên di wê çerçoveyê de ku mirov fahmbikê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser zîman.

Ev wê, bi xwe re wê, di rengê din de wê tişteke din jî wê bi xwe re wê werênê. Wê, di wê temenê de wê, têngîna civake bi aqil bê. Li vir çî jî gotina têngîna civake bi aqil wê dikarê wê fahmbikê? Di wê temenê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser zîman ku wê, civak wê xwe bi xwe bibîne, weke xwe bibîne û wê di wê temenê de wê, ne ku wê kesek û têngînek wê xwediyê wan bê lê ku ew xwediyê kes û wê têngîne bê wê, di rengê de wê xwe bibîne û wê êdî wê pêşkeve. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku ew bi wê re wê rengê pêşketina xwe wê bide dîyarkîrin û wê pêşkeve bê. Lê di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser zîman ku wê têngîna civake demê wê di wê rengê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li pêş wê karibê wê hingê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser zîman.

Civake demê wê, di wê rengê de wê, dema ku wê bi wê rengê wê bibê wê xwe dervî têngînên baweriyê û ankû sazûmana wê bibînê û wê, di wê temenê de wê têngîna bi xwe bûnê, azadiyê û hwd wê li ser wê xwe avêtina dervî wê sazûmanê re wê bibînê û wê bi wê re wwê tefkir bikê û wê fahmbikê. Di wê dîmenê de wê, li gorî hinekan wê weke ku wê dîmenê wê şîrovebikin wê weke 'civake bêol' wê were dîtin û şîrovekirin. Yan jî wê di renekê din de wê weke civak xwe ji baweriyê û ankû olê dûrdikê wê di wê temenê de wê wê di renekê de wê bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Li vir ev rewş wê, weke rewşek ku mirov wê di wê temenê de wê bi teybetî wê hilde li dest û wê fahmbikê. Ber ku wê temenê wê gotina ku wê wateya navê ronansê jî ku wê biafirênê bi têngîna jinûvebûnê wê bide me wê, rê li pêşveçûnên nû ên di wê temenê de wê vekê. Di wê rengê wê, mijar wê bi zêdeyî wê, di temenekê zanînê û wateyê de wê, êdî wê hin bi hin wê were dîtin. Wê tişt wê ne li gorî îdeayekê lê wê gorî xwe û dîtbarîya xwe û hebûna xwe de wê were dîtin û wê karibê were fahmkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê gûharînên ku wê bibin wê bi xwe re wê renekê civakî wê di wê rengê de wê bidina dîyarkirin. Ew civak jî wê di renekê de wê keseyetîya xwe ya li gorî xwe ku ew bi wê rengê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê biafirênê. Wê bi wê re wê ew keseyet wê weke keseyetek bi aqil, li xwe dihizirê, xwe aîdî ti kesekê nabînê, li gorî ti kesekê nayênê ser ziman, bi hêst, raman, aqil û hwd bê. Wê di wê temenê de wê weke xwe bixwe bê. Azad bê. Wê li ser wê temenê wê xwe di renekê de wê bibînê. Li vir ku em bi gotina humanismê re wê şîrovebikin wê li ser wê temenê wê bi têngînek felsefeyî wê di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê karibê wê bi wê rengê wê fahmbikê ku wê, mirov wê weke nirxekê wê bi wê re wê bi hiş û aqilê xwe re wê derkeve li pêş û wê were esas girtin. Hinekî wê çerçoveya wê wateya têngîna humanismê ku wê li ser wê temenê wê li wê were lê hizirkirin û em wê li vir wê, dihênina ser ziman wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîyarkirin.

Wekî din jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare humanismê wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê weke ku wê di dema ronansê de wê bi wê re wê derkeve li pêş wê bi encam û temenekê felsefeyî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê tenê li ser temenekê hêstiyarî û hwd bi tenê wê fahmkirina wê, wê

kêm bê di fahmkirina wê de. Wê aliyên wê yên weke yên di dema berî dema romantismê de wê, li ser temenekê hêstî û hwd wê pêşkeve wê, ji wê zêdetirî wê di wê de wê hebê. Ji berhemên bi nivîskî bê û ankû wê weke bi aliyên din ên weke bi nîgarî wê weke Da-vincî û hwd wê çêbikin de wê, wîneyekê mirov ê weke 'monalîse' bi xwe û bi serê xwe wê di wê de wê weke ku wê were xêxkirin. Ev wê hem wê weke encama rengê pêşketina bi hizrî a di demê de ku wê bibê û hem jî wê di awayekê din de wê, weke berdewama wê li ser wê temenê wê temen û çerçoveya wê di xwe de û bi wê re wê weke ku wê biafirênê. Ev jî wê weke xosletekê wê rengê pêşketina dema ronansê a têtîna humanismê û hwd wê di çerçoveyek objektiv de wê bixwe re wê weke ku wê biafirênê. Ev rengê pêşketinê wê çendi wê di dîmenekê de wê weke di awa û dîmenekê şubjektiv de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin jî bi têtîna humanismê re lê wê bi wê re wê aliyekê wê yê din ê objektiv jî wê di wê temenê de ku wê ji wê were fahmkirin wê bi wê re wê hebê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Humanism wê pêşî wê bi aliyê xwe kifşkirinê re wê bi temen û çerçoveya xwe ya hiş re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ji xwe wê ev rengê pêşketinê wê hêstek şubjektiv a weke xwe bi xwe kifşkirinê û ankû aliyekê kifşkirinê li ser xwe bixwe re kirinê re wê bi wê re wê were û bibê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê hêsta şubjektiv a humanistî wê di destpêkê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê biafirênê. Hemû tişt wê, di wê temenê de wê şîyarîya ku wê bi hişmendî wê çêbikê wê temenê wê têtîna jinûvebûyînê wê, bi xwe re wê biafirênê. Bi wê re wê kifşbûna mirov bi hebûn, wîn û azadîya xwe re wê li ser wê çerçoveyê re wê bingihê têtîna gotina humanismê bi objektivî û şubjektivî wê biafirênê. Wê di wê rengê de wê êdî wê aliyên din ên hizrî û hwd wê bi wê re wê, li ser wê rengê hizirkirinê û hwd re wê pêşkevin û ankû wê werina pêşxistin.

Rewşa aqil di demên dawî ên serdema navîn û dema ronansê de

Ku mirov ji kijan aliyê ve wê binerê wê, di demên nawîn ên serdema navîn wê de wê, skolatisismek ku wê bi zêdeyî wê bandûra xwe wê bide pêşkeve. Wê ev dema skolastikî serdema navîn wê ji aliyekê ve wê, bandûra wê li pêşketina demê a aqilî û civakî wê bibê. Ew jî wê di wê temenê û rengê de wê bibê temenê pêşveçûnên civakî û aqilî ku wê bi hevdû re di ahengekê de wê li ser çerçoveyek bi perwerdebûnê û hwd re wê pêşkevin û wê hevdû wê bi wê sazûmanê re wê bi çerçoveyek pergali

wê pêşbixin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring a bi pêşketinê wê xwe bide dîyarkirin. Em çendî ku rexneyê jî li dema skolastikê bigrin jî lê wê ji zikê wê, civaketîyek bi sazûman û keseyetek bi xwe, ku ew digihijê têgîna azadiyê û hwd re wê pêşkeve û wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Li vir wê dema ku em wê dîmenê wê bi goitna dawî a vê paragrafa li ser wê ku em wê bi wê fahmbikin wê werênina ser ziman wê rêgezên dîyalektikê ên weke yekitiya dijberîyan û ankû têgîna dualismê ku wê di zikhev de wê bijîn jî wê xwe di rengekê de wê bidina li berbîra mirov. Ber ku wê di dîmenekê bi wê rengê de wê xwe di mejiyê mirov de wê weke ku wê bide şaqqirin. Ev şaqqirina wê di wê çerçoveyê de wê, rengê pêşketina wê û encamên wê yên di jîyanê de wê bi aqil, civak û keseyetê û nirxên li ser wan hersê aliyên re ên weke aqilê raasyonel, rewîst, humanism û hwd re wê, di awayekê de wê xwe bi wê re wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê hê di demên nawîn ên serdema navîn de wê bi aqilê fîzîkî wê, temenekê hizirkî wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin li rojava. Minaq kopernik, kapler, gelilei û heta bruno mirov dikarê wê werênê ser ziman. Li herêmên kurdistanê jî wê kesên weke ismailê cizirî, fexredinê xelatî û hwd wê, kesên weke wan wê derkevin. Ev jî wê weke kesna ku wê xwediyê teoriyna fîzîkî û mekanîkî ku wê di wê temenê de wê pêşbixin û wê werênina ser ziman bin.

Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê têgînên mekanîkî ên fîzîkî wê, çendî ku wê hinekê jî wê aqilê îdeayî û ankû ontolojîkî wê bi wê ji wê di destpêkê de wê sûd were girtin jî wê hin bi hin wê pêvajoyek weke derketina li dervî wê jî wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtîn wê bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin. Têgînên fîzîkî, matematîkî, astronomîkî û hwd wê bi zêdeyî wê di wê warê de wê bi hesanî û baştirîn wê temenekê xwe avêtina dervî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênin. Wê di dewama wê de wê zêdetirî wê temen û çerçoveya aqilê fîzîkî û bûjenî bi hebûnê re wê dervî ya teolojîkî û hwd ku wê pêşkeve wê biafirênê. Ev wê, mejiyê mirov wê bi aliyê rengê hizirkirinê bi îdeayan wê bi ber aliyekê din ên li ser wateyan û hwd re ku wê bide hizirkirin re wê di temenekê de wê bide pêşxistin. Wê di wê rengê de wê, êdî wê dema ku mirov wê, ji îdeayan wê dîrkeve hinekî wê dîtbertîyên xwe yên di jîyanê de wê di rengekê de wê weke ku wê pêşbixê. Wê tiştên di jîyanê de wê kifşbikê. Wê bi wê re wê, fahmkirina wan bi hebûnê wê biikeve nava wê hebûna wan de. Alaçaya ku wê bi wê

rengê wê li nava jîyanê û hebûnên di wê de hena ku ew zindî bin û ne zindî bin ku wê bibê wê, bi xwe re wê, temenê çerçoveya pêşketina zanîna zanyarî wê biafirênê û ev zanîn wê hin bi hin heta demên ronansên ku wê pêvajoyên pêşketinê wê li ser xwe re wê derbas bikê wê weke aqilekê artarnatif li yê teolojikî û hwd re jî wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê bi temenekê humanist wê pêşkeve.

Li vir wê gotina humanismê ez dema ku wê dihênima ser ziman wê, di wateya bi rengê ku ez wê bi zanîna mirov û pêşketina mirov bi serê xwe wê weke kirde û ji wê gavê bidima avêtin wê bi wê rengê wê şîrove dikim. Di wê temenê de wê êdî wê çawa wê mirov wê bi wê re wê derkeve li pêş wê êdî ev wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê bibê. Di aslê xwe de wê mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê êdî wê, weke ku wê rêyên wê yên din jî wê bi wê re wê pêşkevin. Dervî nerîna teolojikî wê nerîna xwezayî a aqilî jî ku mirov wê karibê wê bi navbikê wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, dema ku wê li italya wê kesên weke gelilei û ankû bruno wê hizrên xwe wê bi awayekê nîvçû wê li ser wê temenekê wê werênina ser ziman wê, di awayekê de wê weke ku ew di farqê de bin û ne di farqê de bin wê di dîmenekê de wê, dervî ya pêşdîtin, pêşhizir û pêşherêkirinên me yên di mejî de wê renekê din ê hizirkirinê wê weke ku wê pêşbixin li ser temenekê astronomikî, fîzîkî û hinekî bi têtînek bûjenî. Ev wê piştî wan wê di renekê de wê pêşkeve. Di zikhev de wê, hin bi hin wê pêşkeve. Hizrên fîzîka newton ku wê were ser ziman wê çendî ku wê di destpêkê wê weke çavkaniya wî weke kopernik jî bê lê wê di renekê de wê, bi giranîya têtîna fîzîkê wê bixwezê ku ew têtîna sermedîyê bi têtîna gerdûnî re wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê di dîmenekê de ku wê çendî wê rengê wê hê wê weke mirov wê di xwe de wê nebînê jî ku wê, di reng û awayekê de wê bi zelalî wê werênê ser ziman jî lê wê di renekê de wê şîrove bikê û wê bi zanyarî wê weke têtînekê wê hin bi hin wê di mejiyê xwe de wê bi wê re wê weke ku wê bi wê bihizirê. Ya ku wê di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê zanîna xwezayî wê di renekê de wê weke nerînek jîyanî wê hin bi hin wê pêşbixê û wê ji wê re wê bibê temen wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê mijare nerîna zanînê wê hin bi hin wê pêşkeve û wê weke nerînek dervî ya teolojikî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê hê zêdeyî wê di zanînê de wê bi bêbawerbûnek jî wê hebê. Lê piştî dagirkirina konstanipol û pê de wê, çendî ku wê bi wê re wê rojhilat wê bi giştî wê di nava tariyekê de wê weke ku wê bê hiştin û wê hemû zanîna wê goçî rojava wê bikê wê ew zanîn wê ne tenê wê temenê wê bi we bêbawerbûnê wê ji holê rakê wê di dewama wê de wê, şoreşek zanyarî jî wê hin bi hin wê yek bi yek wê kevirê wê rayixê û wê werênê holê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di serî de wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Trajediya rojhilat wê, bi dagirkirina konstanipol re wê, destpêbikê. Her wusa wê ji dest ravandina pêşketina ronansansa wê jî. Her wusa hem vê rewşa konstanipol û ya şerê çardiranê di temenê windahiya rewşa ronakbirî û ronansansa herêmê û ji dest ravandina wê de yekser dikarê werênê ser ziman û **fahmbikê**. Piştî wê jî wê, di wê temenê de wê, ev wê, ne wê di demê de lê wê di demên piştî wê de wê bi awayekê vekirî wê di bin rohnîya pêşketinê ku wê bibin de wê bi hesanî wê êdî wê karibê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, mijare zanînê a ku wê weke li herêmên kurdistanê li rojhilat, bakûr û rojavayê wê dibin û li hin deverên din ên li di dora wê dibin jî wê wê mafê xwe hanîna li ser ziman wê, di rengê de wê, xwe bide dîyarkirin. Gelek kesên ku wê di xate kesên weke dinwarî, ibni Rawendî, suhrewerdî, şehrezorî û heta hallac wê werina wê, weke ku wê pêşbibinin wê li ser wê temenê wê bertekên xwe wê bi rexnegirtinê xwe yê li ser esasê derxistina li pêş rengê zanyarî-felsefeyî û hwd re wê di wê temenê ku wê bidina dîyarkirin jî wê ji ber serwerîya têgîna zêhnî a desthilatdar wê mafê xwe hanîna li ser ziman û pêşketina xwe wê li herêmê wê nebînê. Di aslê xwe de wê, dema ku em ji aliyê van kesan û kesên weke wan li herêmê werênina ser ziman em divê ku dibin sernavekê di vê nivîsê de bi rengê temen û çavkaniya ronansansê li herêmê wê çawa wê hebê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Weke ku wê çawa ku wê bi rewşa konstanipol û bindestkirina wê re wê aliyekê ve wê temenê ronansansê li herêmê wê bê barkirin li rojava wê bi heman rengê û wê, bi şerê çardiranê re wê yê li mesopotamîya û ankû kurdistanê ku ew heta wê demê bi awayekê bûya jî wê were ji holê rakirin. Şerê çardiranê wê ne tenê wê weke şerekê wê bimênê. Bi encamên wê yê li ser temenekê 'sûnnî' re ku wê bibin wê, aliyên din ên

hizrî û felsefeyî wê bi temenî wê redbikê û wê werê ji holê rakirin. Wê, di wê temenê de wê êdî wê, di awayekê yekalî de wê, rengê pêşketina herêmê wê piştî wê di temenekê tenê li ser baweriyê ku wê êdî wê dervî aqil wê tenê weke di temenê 'iteatkirinê' de wê di xismeta rewşên desthilatî de wê were pêşxistin re bi sînor wê bimênê û wê pêşkeve. Ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman wê, derbeya ku wê bi şerê kerbela re wê, li pêşketina herêmê bikeve bi encamên wê yên piştî re wê, di dewama wê de wê, şerê çardiranê wê bi heman rengê wê, weke şerekê ku wê derbeyek mazin û dîrokî wê li pêşketina herêmê û temene wê yê bi wê wê bûyina ronasansek mihtemel wê bikê û wê bi awayekê wê ji holê wê rabikê. Ji wê aliyê ve wê, yên ku wê, li ser temenekê wê weke felsefeyê wê werina ser ziman wê bi gotinên weke 'zindik' û 'dijol' wê werina bi navkirin. Weki din jî wê di dewama wê de wê, bi temenî wê ew rengê hizirkirina ku ew dihê xwestin ku ew were kirin wê di xismete desthilatek ku ew xwe weke ya olî de dide nîşandin de bi sînor wê bê hiştin û wê were pêşxistin.

Pêşkertina herêmê wê, heta dema şerê çardiranê wê dikarê bêjê ku wê pêşketina wê ya zêde mazin wê biaqilî wê hebê. Wê heta ku wê li herêmên anatolia û herêmên din ên mesopotamya û ankû kurdistanê wê, temenekê wê yê ku ew dikarê bi wê bibê temenekê ronansê li herêmê wê biafirê. Felsefeya ku wê heta wê demê wê were ser ziman jî wê bi awayekê wê, were ji jîyanê dîrkirin û ji holê rakirin. Li ser wê temenê wê, ne tenê filosofên xiristiyanî û baweriyên din wê, yên islamî jî wê dema ku wê firsendê wê bi ji herêmê çûyînê re wê ji xwe re wê bibinin êdî wê biherikina bi **ber** rojava **ve**. Lê ew hemû bi wî şerî re weke encama wê were ji holê rakirin û tûnekirin. Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê ji wê aliyê ve wê weke derbeyek dîrokî wê li pêşketina herêmê wê li ser wê çerçoveyê wê were xistin. Ji xwe pêvajoyên piştî ku ew werina şopandin wê bi rehetî wê bi wê temen û çerçoveyê wê werina dîtin ku ew li ser wê bingihê wê pêşkevin û wê, êdî wê, di wê temenê de wê mafê hizirkirinê wê, ji dest wê ji wan wê were girtin. Wê tenê wê ew weke 'avd' wê werina dîtin û wê, tenê wê weke girseyên 'iteatê' bikin wê werina dîtin û ev gotin wê, di wê temenê de wê, bi morfolojîyî wê tenê wê, encamên wê ji desthilatên dem bi dem dihên û çin re wê, bibê û wê bi wê re wê, pêşketina bi aqilî û hwd wê ji holê wê rabikê.

Di aslê xwe de ku ew rewşa şerê çardiranê li herêmê nebûba mirov dikarî bi rehetî wê bigota ku wê li herêmê wê rewşek ronansê a dîrokî wê karîba rûbida û wê di encama wê de wê herêm wê î ro ne di wan

rewşên xirab ku wê weke encama wê heta roja me wê bi pêvajoyên şer û hwd wê xwe bidan domandin.

Ji van aliyan ve hê bi ti awayê rewşa şerê çardiranê û hwd ne hatîya dahûrkirin û ne hatîya hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê, gotinên ku wê heta roja me wê li ser wê re wê werina ser ziman jî wê ne gotinên ku wusa zêde rastiyê dikarin vebêjin û ankû werênina li ser ziman bin. Li ser wê temenê wê şerê çardiranê wê, di rengekê de wê, derbeya ku ew ji aliyê pêşketina wê ve li herêmê xistî wê, heta roja me wê bi encamên wê re wê were dîtin. Ber vê yekê wê, di serî de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê, ev şer û aliyê ku ew di wê de bi serket wê, di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê bi rengekê desthilatî ku wê herêmê wê di bin sehêta xwe de wê bigirê û wê bi wê re wê bi wê pêşîya pêşketinên wê yên zêhnî, aqilî û civakî ku wê weke 'teluke ji xwe re wê bibînê' wê bigirê û wê hertimî û dayinî wê herê bi ser wan de. Pêşveçûnên bi celaliyan û ankû şêx bedredin û hwd re ku wê bibin û ankû yên pîr siltan avdal re wê bibin wê, di wê temenê de wê karibê pênasebikê û wê weke rewşên pêşîlêgirtina rewşên bi aqilî, felsefeyî û heta ku ronasanse herêmê û astengkirina wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Berdêla şerê çardiranê wê windahiya dîrokî a ronasanse herêmê bê. Di wê temenê de wê di serî de wê, mirov dikarê wê bi wê rengê wê bi navbikê û wê, werênê ser ziman. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, dikarê wê wê werênê ser ziman. pêvajoyên pêşketina herêmê wê heta wê demê wê, di reng û awayekê de wê, li ser temenekê aqilî re wê bibin. Wê piştî şerê çardiranê wê, rewşên weke yên bi hizrên weke yên suhrewerdî, ibni rawandî, dinwarî, ibni sîna, ibni rûşd, hallacê mansur, nesimî û gelek zane û filosofên weke wan wê nav û aqilê wan wê, bi awayekê wê, ji nava rewşa xwandinên herêmê wê werina dîrkirin. Ew wê weke pêjnên dîrokek aqil a li şûn mayî êdî wê **bimênin**.

Mijare bûyina ronansên wê mijare keseyetê û xwe bi hizrên xwe û hizrên cihê re hanîna li ser ziman ve wê girêdayî bê. Hinekî jî wê, li ser wê temenê ku ew hizra ku ew hat ser ziman ew kesê ku wê bixwênê wê ne pejirênê jî wê zanibê û wê şîrovebikê li ser temenekê aqilzanî û bi wê re wê çerçoveyê wê, werênê ser ziman. Weki din wê, bi wê re wê, bi kifşkirina nixrên kes, û hwd ve girêdayî bê. Bi aqilê xwezayê, û ankû felsefe û rengên wê yên weke bi têgîna hebûnê, fîzîkî û hwd ve wê girêdayî bê. Di wê temen de ku ew, hertimî pêşîlêvekirinek di hanîna li

ser ziman a hizrî û nerînî de ew hebê û ew weke kevneşopîya hizrî a civakî û hwd jî bi zanînî were pêşwazîkirin bê. Weki din keseyetên weke yên bi filosofên ku me li jor hanîna ser ziman ew derkevin û ew hizrên xwe werênina ser ziman. Bi wê re ku ew li fahmkirin û tiştên nû re vekirî bê.

Ev wê di keseyetîya van kesên weke wan (**filosofên** herêmê ku me navê wan li jor hanîn li ser ziman) de wê ne tenê ew û civate li dora wan wê windabikê wê bi wan re wê hemû herêm û dem wê were windakirin. Ev windakirin wê piştî wan wê ronansansê jî di dema wê de wê ji destê herêmê bide ravandin û wê piştî wê li herêmê wê, weke rengêkê pêşketinê a pêşîya hemû pêşketinên wê yên zêhnî û zanyarî û hwd, wê, bigirê jî wê xwe di rengêkê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Derbeya dawî wê bi dagirkirna konstanipol re wê, li rewşa bûyina ronansansa herêmê wê were xistin. Lê derbaya mazin a berî wê li ronansans herêmê ku wê were lêxistin wê bi şerê çardiranê re **bibê**. Konstanipol, piştî wê navê wê bû stembûl. Ya ku wê rewşê wê dikê derbe wê di aslê xwe de wê, ne tenê dagirkirna wê bê. Wê bi wê re wê, rengê zêhnî a ku wê bi desthilatî wê piştî wê êdî wê xwe li herêmê wê serwer bikê bê. Di wê temenê de wê ev wê, di rengêkê de wê weke temenê pêşketina herêmê wê ji temen ve wê weke ku wê ji holê wê rabikê. Wê temenê ravîna hemû zanîna li herêmê heta wê demê pêşketî. Weki din wê, hemû rewşên din ên aqilî ku ew hinekî heta wê demê pêşketina û xwe hanîna ser ziman wê, bi temenî wê were ji holê rakirin. Yên ku ew dagirkirin ku wê çendî wê gotinên olî ên weke 'fetihkirinê' wê bikarbênin û wê di bin wê navê de wê weke bixwezin wê bînina ser ziman jî wê bibin. Lê ew di aslê xwe de wê ji wê cihê wê xwediyê hinek xosletên dervî wê ku ew were fahmkirinê bê. Wê di serî de wê, dema ku mirov wê hinekî bi demografî, dîrok û reng û rewşên pêşketina herêmê wan li berçav bigirê wê ev wê bi hesanî wê di rengêkê de wê bi wê re wê werê dîtîn.

Ji xwe wê mijare aqil wê di encama wê de wê li herêmê wê êdî wê pêşnekeve. Ku mirov di serdema navîn de bahsa taribûnekê bikê wê di aslê xwe de wê, ev rewş û çend rengên din ên weke wê ku wê karibin bingihê wê gotinê ji aliyê xwe ve wê biafirênin bi wan re wê werênê ser ziman wê rast û di cih de bê. Ev rewş wê, karibin rewşê di awayekê metingerî dervî têgîna baweriya serdest a demê jî rewşê bigihênê rengêkê fahmkirinê. Wê di wê temenê de wê, hingê wê rastîya wê di rohiya pêşketinên ku wê piştî wê di demên hemdem de wê heta demên sedsale

20an jî ku wê bidomin di rohnîya wan de wê baştirin wê bi encamên ku wê bibin re wê karibê baştirin were fahmkirin.

Di serdema navîn de wê heta wê dema derketina osmaniyan wê were dîtî wê pêvajoyek pêşketinê a bi asayî ku wê mijarên aqilî wê kêma zêde wê di wê çerçoveya civakî de wê bikin ku ew pêşbixin û fahmbikin û di wê temenê de şêwayekê aqilî werênina ser ziman wê bibin. Wê di wê çerçoveyê de wê, filosofên weke ibni, sîna, ibni rûşd, suhrewerdî, ibni rawendî, û heta filosofên weke şehrezorî û hwd wê bibin û wê karibê wan fahmbikê wê werênê ser ziman.

Li herêmê wê ji tuşî û heta xelatî wê were dîtî ku wê li ser têtîgînên astronomiyê wê werê hizirkirin û wê di wê demê de wê lêkolînên ku ew dihên kirin wê bibin. Wekî din wê mijarên matematikî di astabilind de wê, di temenekê hemdem de wê ji dema dînwarî û heta xwarizmî û batanî û hwd wê, di wê temenê de wê pêşkevin. Li ser wê çerçoveyê wê, mijare aqilê felsefeyê wê li ser wê temenê wê bi xosletên felsefeya hizrî a felsefeyî ku wê li ser temenekê fizikî û hwd wê pêşkeve bi kifşkirinên ku ew dikê re wê bibê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Lê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, li rojava wê, di aslê xwe de wê, hin bi hin wê, were dîtî ku sazûmana ku wê bi xiristîyanîyetê re wê were û pêşkeve wê, di wê de wê, çerçoveyek perwerdeyî wê bi pergali wê li ser temenekê pirtûka pîroz bê û ankû têtîgînên din ên li gorî wê bi felsefeyî û hwd hatina li ser ziman wê pêşkeve. Ji xwe skolastisism wê di awayekê de wê biheta wê wateyê. Tam jî wê ev wê li gorî gîyane wê gotinê û têtîgînê ba. Di aslê xwe de wê, berî wê jî wê rewşek weke wê di nava mitrayîyan, zerdeştîyan, cihuyan û heta maniyan û mezdekiyan wê were dîtî ku wê bi wan re wê hebê. Ev wê kevneşopîyekê jî wê di wê warê de wê weke ku wê bide çekirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di serî de wê werênê ser ziman.

Ya ku wê di serdema navîn de wê bibê wê têtîgînên baweriyê wê di awayekê de wê li ser encamên felsefeya kevnera re wê, xwe bi awayekê sazûmanî û pergali wê bigihênina temenekê fahmkirinê ê bi rêgezî û teorikî. Di wê çerçoveyê de wê, bi aqilê rasyonel û mantiqê û hwd wê, di wê temenê de wê, were dîtî ku wê bi zêdeyî wê ji wan wê sîd wê were girtî. Ji xwe piştê wê di demên navîn ên serdema navîn de ku wê, têtîgînên weke nominalismê û hwd wê pêşkevin jî wê ev jî wê bi xwe re

wê weke ku wê were dîtin wê rê li pêşveçûnên din ên bi hizirê û fîzîkî li ser temenekê rasyonel û mantiqî û hwd jî wê vekê.

Di awayekê de wê pêşketina razberiyê û hizirkirinên bi têtînen felsefî ên demê ku wê li wan wê were hizirkirin wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Wekî din jî wê dema ku wê dema skolastîkî wê pêşkeve wê di wê de wê li ser wê temenê rengê hizirkirina bi razberî ku wê di wê de wê bi kûrbûnê wê şêwayekê hizirkirinê wê pêşkeve û wê di temenê de wê bi kûrbûnê û fahmkirinê hewldanên ku wê bêtînin dayin nîşandin wê, bi xwe re wê, hinek pêşketinên din jî ên bi hizirkirinê wê werênê li holê. Di wê çerçoveyê de wê felsefe wê, di demên ronansên de wê li ser wê temenê wê, regekê din ê hizirkirinê wê bi xwe re wê bi wê re wê pêşbixê. Lê di wê temenê de wê, tiştê din wê bibê. Wê felsefe û ankû têtînen felsefeyî ên weke yê bi fîzîkî û hwd wê pêşkevin wê bi encamên wê re wê, ser ji aliyekê din ve jî wê bidina dîyarkirin. Ew jî wê di wê çerçoveyê de wê karibê were dîtin û kifşkirin ku wê berê dîtîna bi aqil û hişkirinê wê li jîyanê, mirov wê bikeve. Wê mirov wê di hizirkirinên xwe de wê bi jîyane xwe re wê weke kirdeyekê wê bibê. Ev jî wê di regekê de wê, piştî wê weke ku wê were pênasekirin wê bi gotina humanîzmê re wê were bi temen kirin. Wateya wê gotinê wê ji aliyekê ve wê di serî de wê di wê rengê de bê ku wê mirov wê, bi wê re wê weke kirdeyekê bê. Wê, di hizirkirinê de wê weke navend bê. Wê, ji wê were lê hizirkirin. Wê aliyên mirovî ên hundurîn û derveyî wê, bi jîyane mirov a ku ew dijî re wê, li wê were lê hizirkirin û fahmkirin.

Di mijare humanîzmê de wê, têtîna mirovparêzî wê di temenekê aqilî de wê, pêşkeve û wê, di wê rewşê de wê, bi temenekê li ser têtîhiştina hebûnê û hwd re wê, xwe di regekê de wê di temenê hizirkirinên mirov de wê bide dîyarkirin. Bi wê re wê elementên jîyanî wê li wê were lê hizirkirin.

Pêvajoya pêşî a destpêkê wê dikarê wê ji demên li dora demên dawî sedsale 14'în û pê de wê bide destpêkirin û wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê, hizirkirina mirov wê hin bi hin wê berê xwe wê di regekê de wê bide dîyarkirin. Wê berê nerîn û hizra mirov wê bi hişmendîya wê re wê ji îdeayan wê xwe bi aliyekê din ên ve wê bide vegûhaztin. Ew jî wê jîyan mirov bê. Di pêjnên weke bi helbestî, wêjeyî, hûnerî û hwd wê, werina pêşxistin wê li ser kifşkirina têtînek humanîst a mirovî bê. Wê di wê temenê de wê, pêvajoyek kifşkirinê wê di wê temenê de wê xwe di

rengê de wê bi wê re wê, weke ku mirov wê dikarê wê bi rehetî wê kifşbikê wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, zanîn wê, di rengê de wê were kifşkirin û wê, li ser temenê 'zanîna xwezayî' wê hizirkirin û hewldanên kifşkirinê wê hin bi hin wê zêdetir wê pêşkevin. Wê di wê temenê de wê, wê zanîn wê, pêşî wê temenê gotina 'zanîna dervî ya zanîna olî' wê pêşkeve û wê temenê wê were salixkirin. Ev wê, di serî de wê, pirr zêde wê, rastî bertekên hişk wê were ji aliyê oldaran ve. Wê di wê temenê de wê zanîna ku wê were ser ziman wê weke 'zanîna şaytanî' wê were pênasekirin û wê li wê were lê hizirkirin. Ev gotin û gotinên di wê rengê de ku wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê, ne tenê wê weke gotinna pênasekirinê a rewşên dervî olî ên bi hizirkirinê û hwd wê werina salixkirin bê. Wê her wusa wê weke bergirek ku wê bi wê re wê çawa wê pêşîya hizirkirinên bi wê rengê wê bi wê were girtin jî jî wê were bikarhanîn bê. Ber vê yekê wê, di wê demê de wê gelek kesên ku wê alaqaqê li zanyariya demê a wê rengê zanînê wê bidin wê, di serî de wê pêwîst ba ku wan bertekên dijber himbêz bikin.

Ti tişt wê bê berdêl wê nebê. Wê berdêlên wê pêşketina bi zanyarî jî wê bibê û wê, bo mirovatîyê wê pirr zêde wê encamên wê giran bê. gelek zanîstên ku wê di wê temenê de wê hizrên xwe wê werênina ser ziman wê, pêwîst bê ku ew canê xwe dênina li holê û gotinên xwe bi wê rengê himbêz bikin. Wê pêwîst ba ku ew ji xwe berdêlekê bidin û wê ev wê ji wan re wê, bi encamêmn giran wê xwe di nava demê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de ku mirov wê weke kifşeka zêde pêşketî a demên serdema navîn û ku li wê serwer wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman wê kifşkiriên bi zêhnî wê piştî jî wê li ser wê temenê wê bi berdêl standinê a ji mirov re wê hebûna xwe di nava jîyanê de wê bide domandin.

Li ser wê temenê wê, di aslê xwe de wê, bi demê re wê zanîna fîzîkî û jîyanî wê di serî de wê bi kifşkirinên mirovî re wê zêdetirî wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov dikarê wê werênê ser ziman wê, derkeve li pêş. Wê di wê temenê de wê pêşî wê, îfşabûna gelek 'rastiyên olî' li ser wê temenê wê bibê. Wê di wê rengê de wê, mejiyê mirov wê bi wê re wê pêwîstîya kifşkirin û herêkirina zanîna dervî ya olî ku ew dibê jî wê kifşbikê. Di aslê xwe de wê ev rengê hizirkirinê wê

çavkaniya wê di rengekê de wê heta demên kevnera a dema felsefeya girêkê jî wê di rengekê bê birin. Filosofên weke haraklit, demokrit û hwd wê felsefeya wan wê têtîngênên fîzîkî, bûjenî û vegûhar û hwd wê bi xwe re wê, di rengekê de wê, werênina ser ziman. Ev wê di wê demê de wê jî nûve wê, bi asta zanîna demê re wê jinûve wê werina kifşkirin û jinûve wê werina şîrovekiriin. Bi heman rengê wê hizrên platon, aristo û heta platonvanên nû wê di wê temenê de wê bên kifşkirin û wê li gorî demê wê werina şîrovekirin. Li ser wê temenê wê, li gorî wê têtîngîna humanist a ku ew pêşdikeve wê were şîrovekirin û wê di wê temenê de wê, di çerçoveya nerînen weke li hebûna mirov, têtîkiliyên nava mirov, maf û azadiyê û hwd wê binerê û wê di wê temenê de wê, were şîrovekirin. Di awayekê din de jî wê weke aliyekê ku wê hinekî wê bandûra wê bibê wê, gelek desthilatdarên demdirêj ên ku wê weke bi olî wê pêşkevin wê, bi kiryarên xwe yên baş ku ew bi navê ol û xwûdê dikin jî wê, di mejîyan de wê cihê gûmanê wê biafirênin. Wê demê wê, ew wê were lêpirsîn û pirsîn ku xwûdê hebê wê demê ew çima destûrê dide van xirabîyan ku ew di jîyane mirov de dihên kirin.

Li ser wê temenê wê, lêpirsînên zêde berfireh wê, li ser mijarên olî ên weke xwûdê, gîyanê, û têtîngênên nava pirtûkên pîroz û hwd re wê werina kirin. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Aliyekê din jî wê li têtîngîna yên bijartî û ankû yên ne bijartî û hwd bê. Wê kî wê weke bijartî wê were dîtîn û kî wê weke yê ne bijaertî wê were dîyarkiriin wê li wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê, mijare hêzê jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê were lê pirsîn bê.

Di serdema navîn de wê, hin bi hin w bajarvanî wê pêşkeve û wê, heta ku wê dem wê were dema ronansên wê civakên bajarî wê pêşkevin. Wê di wê temenê de wê ev civak wê, di nava xwe de wê, jî aliyê têtîkiliyên xwe ve wê bi rewîstî, keseyetî, hişmendî, rengên hizirkirinê, têtîngênên çînî ên weke bi dewlemendî û xiraniyê û hwd re wê werina kifşkirin û li wan hizirkirin. Ev cihêbûnên ku ew di jîyanê de dibin wê li ser wê temenê wê lêpirsînên ku wê li ser wan re wê bibin wê temenê mijarên hizirkirinê û pirsgirêkên ku wê werina kifşkirin û wê piştre wê derkevina li holê wê bi xwe re wê biafirênin.

Weki din jî aliyê hizrî û felsefeyî ve jî wê mijare gîyanê, mirin û nemiriya gîyanê û hwd jî wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê gelek mijarên bi nîqaşî ku wê hê di demên kevnera de wê li ser

gerdûnê, metafîzîkê û hwd wê, bèn ser ziman wê, di wê demê de wê hewl were dayin ku ew bersivna bi aqilî werina dayin û ev nîqaş di jîyanê de di awayekê de werina bi encamkirin. Ber ku ev wê, weke aliyna bi hizrî ku ew çendî di jîyanê de di hizirkirina mirov de hebin û serwer bin wê ewçendî wê di wê temenê û çerçoveyê de wê kifşkirinê di jîyane mirov de wê bikin. Mirov wê, bi têtînek humanistî wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, maf û azadiya mirov weke zindiyekê ku ew dijî û heya wê weke mijare pêşî û yekanê bê. Wê di wê temenê de wê têtîna hebûnîparêzîyê wê li ser wê temenê wê êdî wê pêşkeve. Hebûnîparêzî wê, ji wê aliye ve wê, di temenê xwe de wê, weke ku mirov wê, bi awayekê karibê wê kifşbikê wê, dîmenekê humanisma objektivî wê di xwe de wê, bihawênê. Di awayekê de wê, di demên kevnera û serdema navîn de jî wê di wê rengê hizirkirinê ên ku ew dibin de wê regekê tefsirî ku wê li ser wê çerçoveyê wê werina pêşxistin kê zêde wê weke ku mirov dikarê kifşbikê wê hebin.

Weke ku wê çawa wê di serdema navîn de wê, bi aqil û zanîna xwe re wê li ser temenekê zêhnî mirov wê bigihijê têtîmna xwûdayê gerdûnî wê di dewama wê de wê di demên ronansê de wê, di wê rengê de wê, gihiştina têtîna mirovê gerdûnî wê weke aliyekê ku mirov wê, di wê temenê de wê bi çerçoveya têtîna humanisma demê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Piştî platon û aristo wê, filosofên weke ibni rûşd û ibni sîna, ibni Rawendî û heta suhrewerdî û el-kindî wê li ser temenê darêjkê û awayê ku wê bi hev re wê, hebin û ankû wê di temenekê de wê bigihijina li hev wê bi wê re wê li wê bihizirin. Ya ku wê, bi awa wê hebê wê, di xwe de wê xwediyê awayekê darêjkî bê. Vajî wê her çerçova wê, bi darêjkî wê hebê û her ew çerçoveya bi darêjkî wê, bi awayekê wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li ser çerçove û koka awayan wê, di wê temenê de wê, di temenekê hizrî de wê, li ser têtînek bûjenîparêzî wê were dîtin ku wê were kûrbûn.

Di wê temenê de wê, çendî ku wê têtînek humanist wê di wê temenê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê derkeve li pêş jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê, mijare gîyanê û hebûn û nebûna wê ya mirov de wê were dîtin ku wê bi zêdeyî wê were nîqaşkirin. Ev wê, di regekê de wê, hê di demên serdema navîn de wê li ser temenekê derûnî û ankû nefîsî û hwd wê di rastiyê de wê li wê were lê hizirkirin. Lê wê piştî wê ev nîqaş wê hinekî din wê li ser temenekê mirovî ku wê weke ji xwe re wê bikê navend re wê, zêdetirî wê hizirkirina wê bê domandin.

Li ser wê temenê ku em gotina felsefeya ronansê wê, di rengekê de wê bixwezin wê pênasebikin û xwe li ser wê re bigihênina li salixkirinekê wê di wê temenê de wê karibê wê di wê rengê de wê, kifşkirina mirov bi temenekê humanist û wê, di wê temenê de wê bi dûnya xwe ya hundurîn û derveyî re wê di ahengekê de wê bi wê re wê çawa wê were fahmkirin bi temenekê rastînî wê li wê were lê hizirkirin. Lê tiştêk wê weke istisna wê di wê hizirkirinê de wê bibê. Ev jî wê ew bê ku mirov wê, dervî olê wê hebê û wê ne mirov bo olê lê ol bo mirov wê çawa wê hebê wê bi wê re wê êdî wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê weke têngnek ku wê weke li gorî aqilê demê wê weke ku wê were qûlûbandin li ser lingê wê xwe bi wê rengê wê bi w re wê bide dîyarkirin.

Ev têngîn wê bi wê re wê encamên wê bi zêdeyî wê bibin. Wê dema ku wê, ol û bawerî wê bo mirov bê wê demê ew pêwîsta li gorî mirov û rastiya mirov wê were fahmkirin û ew mirov esas hilde. Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê, ev wê, di dîmenekê de wê, bi xwe re wê, li ser temenekê derûnî jî wê, encamên wê bibin. Wê di wê temenê de wê bi xwebûn, û weke lê xwedîbûna mirovî wê, di awayekê de wê, mirov wê bikê weke kirdeyekê di wê fahmkirinê de. Di wê demê de wê, weke ku wê di destpêka demên kevnera de wê were dîtin wê bi zêdeyî wê gotinên weke 'dijolî', 'bêbawer', 'ji rê derketî', û hwd wê bi wê re wê were ser ziman.

Ya ku wê temenê wê zêdetirî wê xorttir wê bikê wê zanistên xwezayî ku ew êdî hin bi hin wê zêdetirê wê rêya xwe bigirin û wê pêşkevin jî bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li ser temenekê felsefeyî û zanyarî wê di wê rengê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq wê, tiştê ku ew 'teqez weke rast a' ku wê li wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê hizrên weke 'ti tişt ne teqez a' û ya ku ew bi wê rengê 'teqez weke rast a' dihê dîtin dikarê aliyê wê yê din jî ew hebê weke ne rastitiya wê. Di wê temenê de wê ev hizir wê, weke hizrên lêpîrsînê jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê pêşbixin û wê bidina dîyarkirin.

Ji xwe wê dema ku mirov wê li hizrên di demên pêşketina ronansê de ên weke bi hizrên descartes û hwd re wê li ser temenê 'şik' û 'gûmanê' ku wê pêşkevin wê, di wê temenê de wê di aliyekê de wê, çerçoveyek hizirkirinê wê bi xwe re wê biafirênin. Aqilê dîtbar wê, di awayekê de wê, bi awayekê zêde dîyar wê êdî wê derkeve li ser yê ne dîtbar ê îdeayî û hwd re. Wê di wê temenê de wê, mijare hizirkirinên bi rastiyê û rastiyan û jinûve kifşkirin û fahmkirina wan û hwd wê, bi wê rengê wê

xwe bi wan re wê di reng û awayekê de wê bi wê rengê wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê aliyên din jî ên bi hizrî wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Ev jî wê têngîna rasyonalityê bê. Wê di wê temenê de wê li gorî wê çawa wê, di heman demê de wê were lê hizirkiriin wê bi wê re wê were dîtin. Di awayekê din de jî wê, minaq wê, 'ya li gorî aqil' û ya ne li gorî aqil' û ankû 'li gorî min ev ne mantiqî ya', 'li gorî min ne aqilî ya', yan jî 'li gorî min seraqilî ya' û hwd wê, di wê temenê de wê, sînôrên pêbaweriyê û hwd wê bi wê rengê wê li ser aqil re wê, hin bi hin wê bèn kifşkirin û wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê, gelilei wê bahsa 'dûnya gilover a' wê bikê wê, engizisyon wê di wê temenê de wê ji wî bixwezê ku ew gotina xwe bi şûn ve bikişênê. Weke wê gelek rewşên din wê xwe bi wê rengê wê di dewama wê de wê di demê de wê bidina dîyarkirin. Humanism û rasyonalism wê li ser wê temenê wê weke du têngînên ku wê ji temen ve wê, di rengekê de wê, pêşkevin û wê, rengê hizirkirinên demê wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê karibê kifşbikê wê bidina dîyarkirin.

Dema ku mirov wê bahsa têngîna rasyonalityê bikin wê, di wê rengê de wê weke têngînek dîyarker wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Lê di wê demê de wê mijarên weke yên 'nepeniyê' û hwd jî wê werina lê wan hizirkirin. Nepenî li gorî aqil in û ankû ne li gorî aqil in wê bi wê re wê li wê were lê hizirkiriin. Lê filosofên weke gelilei, bruno, qûdat hemedênî wê di wê rengê de wê bihizirin ku ew li şûna xwe ku ew xwe li nepeniyekê bigirin ew dervî xwe di herikina jîyane xwe de berdîn û bijin. Ber vê yekê xwe xwe li herikina jîyanê berdîn. Bruno wê li Nola wê were dûnyê û wê, pêşî wê bikeve nava tariqate dominikiyan. Ev tariqat wê, weke tariqatek ku wê endaman dem bi dem wê bişênê li sazîya engizisyonê jî bê. Ev dihat wê watayê ku ew weke tevgerê zêde giring ba. Lê bruno xwe di nava wê de jî rehet hîsnekir û xwe avêt dervî û di nava jîyanê de bi rehetiya ku ew dixwezê wê bixwezê ku ew bijê.

Di wê temenê de wê, dema ku wê li wê rewşê bê nerîn wê bi wê re wê, ew wê bi hesanî wê were fahmkirin ku wê kesekê weke bruno ku ew di nava olê de maba û wî bi awayekê periodikî wê fêrkirinên xwe daba dibîyaba ku ew hê jî di nava wê de bilind bûba. Lê wî ew ne bijart. Wî xwe avêt dervî wê. Di wê çerçoveyê de wî, xwest ku ew tiştêkê din wê bi fahmkirina xwezayê û dîyalektika wê re wê, li wê bihizirê. Têgihên weke bi dyalektikî ên bi rengê ku weke 'baran dihê dibê, avê dikeve ardê şînahî bi wê dibê, ew şînayê wê çêlekek wê bixwê û wê ji wê bibê şîr û wê şîr

jî wê mirov ji wê bigirê û wê vexwê´ û hwd re ku wê di renekê de wê bê hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku ev têtînen bi wê rengê wê werina hanîn li ser ziman wê di aslê xwe de wê, di awayekê de wê weke ku wê bal bê kişandin li ser hizirkirinên wî yên bi xwezayî.

Di çerçoveya têtînen weke yên bi fîzîkî û hwd wê, li ser têtînen matematik û astronomiyê re wê pêşkevin. Di wê temenê de wê, li rojava wê yên weke Lulle ku wê piştê wê, bihizirin û berî wê bi hinekî wê, li kurdistanê kesên weke ismailê cizirî ku wê bi fîzîkî û teoriya wê re wê bi alaquadar bibê wê, di wê rengê de wê, weke rengna hizirkiirna ku wê ji aliyekê ve wê li wê herêmê wê karibê weke nûqtayna ku mirov bi têtîna ronansên jî re şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, dema ku cizirî ku ew bi têtînen ser yên ku wê weke tohê sibernetikê ku wê weke pêşî wê avêtina wan di xwe de wê bihawênê jî lê wê di wê temenê de wê, piştê wê, tenê wê hinekî bi bandûra xwe re wê bimênê. Kifşkirinên wî wê, di wê temenê de wê girîng bin ku mirov wan fahmbikê û werênê ser ziman.

Lê di wê temenê de wê di wê rengê de wê tiştêkê din wê bi wê re wê were dîtin. Ew jî wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê çawa wê têtînen metafîzîkî wê di renekê de wê, were lê pirsîn bê. Di wê rengê de minaq xabate bruno a bi navê "De maximo et minimo" wê di wê temenê de wê li ser ya mazinan û piçûkan re wê çawa wê têtînekê wê bide çêkirin û wê bi wê xwediye bingihêkê fahmkirinê ê weke ya bi metafîzîkî û hwd wê, were dîtin. Lê wê weke ku em di wê xabate wî de dibînin û weke ya ya xabate filosofê kurd ismailê cizirî a bi navê 'Pirtûka ku di endezyariyê de ji feyde girtina tevgerên mekanîk, bi (in: The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices) wê, çendî ku wê bi heman şewayê wê di temenekê metafîzîkî de wê, bê xwestin wê, were ser ziman jî wê bi mekanîkî hinek têtînen ku em li ser têtînek fîzîkî û ne bi metafîzîkî fahmbikin re wê ew wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê, di wê demê de wê, weke ku mirov wê di nava têtînen bruno de jî, gelilei de jî, ismailê cizirî de jî, fexredinê xelatî û hwd de jî dibîne wê weke wan gelek filosof wê, hizrên xwe wê li ser matematik û astronomiyê re wê di wê şewayê de wê bi têtîna lêpirsîn û aqılmeşandinên li ser 'gerdûna sermed' re wê bimênin û wê bi wê re wê bixwezin ku ew hizrên xwe werênina ser ziman. Ji wê qast û menesebet wê ew bê ku wê çendî ku wê li ser wê çerçoveya wê ya 'sermedî' wê bixwezin ku ew wê fahmbikin jî lê wê di renekê din de wê, çawa ew sermedî dikarê were fahmkirin û ankû ew bi rastî bi sermedî dikarê were

fahmkirin û ankû ew sermedî ne sermedîya wê bixwezin ku ew wê fahmbikin. Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, lêpîrsînên li ser gerdûnê re wê, hertimî wê cihekê teybet wê di mejiyê mirov de wê bigirê. Lê bi wê re wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di aslê xwe de wê, têngîna gerdûnê wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê weke 'astekek astbilind a aqilî' jî wê di wê rengê de wê weke ku wê were dîtî û wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê heta wê demê wê weke ku wê bi hizrên demokrit re bê, berî wî parmenides re bê, piştîre bi platon û aristo û hizrên wan re bê wê temenekê wê yê hizirkirinê wê bi zêdeyî wê bibê. Ji xwe wê, di rengê de wê, dema ku wê têngîna fîzîkê wê di demên ronansansê de wê were lêpîrsîn wê li ser wê temenê wê, di temenekê de wê li wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê gelilei wê hizrên aristo ên derbarê fîzîkê de wê bixwenê û wê ser wan re wê bigihênê wê, hizrên xwe yên fîzîkî wê, di wê temenê de wê, çawa wê xwe ji wê derbas bibê û wê, fîzîka aristo wê li şûn xwe bihêlê wê piştîre wê, bi wê re wê, rewşa xwe wê biafirênê wê ew bi wî re wê were dîtî. Cerbên ku ew li 'qûleya pissa' dikê wê, di wê temenê de wê bi têngîna weke ji jor berdan tiştên weke hesin û pambo ku wê çawa wê, kijan ji wan wê pêşî bikeve ardê de wê, di wê temenê de wê bixwezê wê, têngîna fîzîkê wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, têngînek fîzîkî a ku wê di jîyanê de wê, bi zêdeyî wê li ser temenekê fîzîka ku em dikarin bêjin fizika hemdem wê pêşkeve wê bibê. Hinek aliyên wê yên weke bi têngînên sermedîyê re ku wê werina ser ziman wê piştîre wê ji aliyê fîzîkvanên piştîre ên weke newton û hwd re wê bikê mijar û wê di dewama wê de wê, ji aliyekê din ve wê, piştî wan ku wê xabatên wan jî wê bèn kirin weke mijarên xabatên demên hemdem ên hizrî di wan waran de wê êdî ew jî wê di wê rengê de wê bina temenê bi wan gihiştina hizrên nû jî.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, mijare fîzîkê wê hê di demên berî wê de wê, têngînên nominalist ên weke bi ziman û etimolojîyê re ku wê li ser esas û temenê têkiliya nava afrînêr û ya hatî afirandî û hwd re ku wê li wê were lê hizirkirin re wê, di rengê de wê bi wê re wê were din ku wê were û pêşkeve.

Li vir wê, dema ku wê dem wê were dema ronansansê wê di deama wê de wê, ji aliyên din ên weke di çerçoveya dûnya ku ew dikarê were derkkirin de wê, êdî wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Mijare dûnya ku ew dikaerê were derkkirin wê zêdetirî wê ji ya nayê derkkirin wê baştirin wê hey û bale mirov û aqilê

mirov wê bikişênê û wê heya mirov û aqilê mirov wê bikişênê li ser xwe. Di wê temenê û çerçoveyê de wê lêkolînên ku wê werina kirin wê di rengekê de wê, di gelek waran de wê li ser wê temenê wê hebûna ku ew heyî ew bi hundurîya xwe û derveyîya xwe ku ew were fahmkirin re wê, êdî wê di wê temenê de wê, pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê, dikarê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina xwezaye dervî xwe wê êdî wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di nava jîyanek ku mirov wê pêwîsta wê fahmbikê de bê. Wê di wê çerçoveyê de wê mirov wê heya xwe wê li wê bide pêşxistin. Wê tiştên ku ew hena wê bi reng, awa, û xosletên wan ên din re wê bi wê çerçoveyê wê bên kirin ku ew werina fahmkirin û werina derkkirin.

Ev wê, di wê demê de wê tişteke din wê bi xwe re wê weke ku wê bi rehetî mirov dikarê wê kifşbikê wê werênê ser ziman, Wê bale sehên me wê herê li ser ya heyî û bi hebûnî dikarê wê derkbikê. Di wê temenê de wê, tiştên ku ew hena wê, di wê rengê de wê çawa wê karibin ew werina derkkirin wê êdî wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Li ser wê çerçoveyê êdî wê bi rehetî wê karibê were kifşkirin ku wê zanîn wê weke bi serê xwe ne weke zanîna baweriyê û ankû bi rengê baweriyê lê wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lêpîrsên li ser zanîna me ya ku ew di serê me de heyî û ya ku mirov wê derkbikê wê êdî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Mijare lêpîrsîna hizirkirinê û di wê temenê de gûmankirina ji jîyanên ku ew di serê mirov de hena jî wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê pêşketina bi aqil a demê ya giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bikirpênê bê. Hizirkirinên descartes ên li ser wê temenê ên lêpîrsênê û gûmankirina ji zanîna mirov a ku mirov wê dizanê bi şêwayekê li ser temenê têgîna rasyonalityê wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê din ê ku mirov wê bi mijare zanîna û pêşketina re wê, bi epistemolojikî wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, ya ku mirov wê, dizanê wê weke 'rastiyê' wê çî bê wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Minaq bruno wê di nava têngîna ya 'maksimum' û ya 'minimum' de ku wê bihizirê wê zêdetirî wê heya wê bide li ser ya minimum. Ya minimum wê çendî wê weke ya piçûktir bê wê di nava jîyanê de wê, weke têngîna ya karibê bibê temenê têngîna fahmkirina bi ya piçûktir heta organismayên piçûktirîn ku mirov bi wan bihizirê û heta ku ew çavên me wan bi naqênin û bibînin. Lê li gorî wê têngîna maksimumê a ku ew li wê di hizirê wê, ew têngîna wî ya minimum wê weke ya piçûktir a jîyanî wê bimênê û wê ew wê zêdetirî wê weke temenekê şenbertir wê beremberê ya maksimum ku wê li wî zêdetirî wê bi razberî wê were dîtin wê bimênê.

Ev wê di wê têngîna fîzîkî de wê, weke aliyên wê yên din jî wê li wê were lê hizirkirin. Wê têngîna hebûna hevîrtî wê li ser wê re wê, êdî wê bi bandûra fêr û hizrên felsefeyê ên kevn û hwd re wê di mejîyan de wê bivejê û wê bi wê re wê li wê bê hizirkirin. Lê wê tiştêkê din wê bi wê re wê were dîtin. Ew jî wê di wê temenê de wê weke ya ku mirov wê, di wê rengê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di wê rengê de wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, gihiştina têngîna atomê di fîzîkê de û ankû di hebûnên zindî de wê weke 'organismayên piçûktir' ku wê li wan wê were lê hizirkirin re wê, çerçoveyek hizirkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê di awayekê de wê biafirênê bê. Wê dema ku em beremberê wê hizrê wê li demê binerîn wê bibînin ku wê hizirkirinên ku wê li ser têngîna organismayên piçûktir wê bê kirin wê bi wê re wê, bi zêdeyî wê bi lêkolînên ku wê werina kirin re wê, were lê hizirkirin û pêşxistin. Têngînen weke di fîzîkê de 'atom', di biolojiyê de 'şane', di metafîzîkê de 'monad' û hwd wê, di wê rengê de wê, werina dîtin ku wê aliyên hizirkirin û bi wan ên kûrbûnê wê biafirênin.

Li ser wê temenê wê, li ya piçûk ku wê were lê hizirkirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê têngînen vegûhar wê li ser ya piçûk û mazin re wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi xwe re wê, di awayekê de wê weke ku wê biafirênê wê were dîtin. Di nava jîyanê de wê dema ku wê hebûn wê hebê û wê, bi hebûna xwe re wê xwediyê çerçoveyek vegûhar bê wê demê wê gûharîn wê çawa wê weke xosletekê hebûnê û jîyanê a bi ya heyî re bê wê êdî wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di nava têngîna

bruno a gerdûnî û hinekî jî ya ismailê cizirî de wê, 'têgîna gerdûna afrîner' wê, di renekê de wê bi wê re wê, karibê were kifşkirin ku wê bînina ser ziman. Wê, di wê rengê de wê, ev têgîna gûharênê lê wê di nava gerdûnê de wê çawa wê hebê û bi çi awa û rengê wê karibê wê fahmbikê û wê hilde li dest wê carê wê hewldana gihiştina wê û fahmkirina wê êdî wê bi wê re wê bibê. Weki din wê li ser temenekê rasyonali a jîyanî hewldanên hanîn ser ziman wê bi wan re wwê di rengê de wê were dîtin. Wê dema ku wê tiştê wê bi fizîkî, mekanîkî û ankû sibernetikê (bi sibernetikî weke ismailê cizirî dihênê ser ziman) wê, di wê çerçoveyê de wê, weke ku wê, bi şenberîyek ji nava jîyanê û rasyonalitya wê re wwê li wê were lê hizirkirin. Li aser têgîna mekanîkî a cizirî re wê, fûnksiyonalismek ku mirov wê, bi teybetî wê karibê kifşbikê wê di wê temenê de wê, li ser wê çerçoveya aqil û hizirkirina wî re wê xwe di renekê de wê weke ku mirov karibê wê kifşbikê wê were **dîtin**.

Di wê temenê de wê, di nava hertiştê ku ew dibê ên bi dawî de ku wê cewherekê gerdûnî wê hebê wê bi wê re êdî wê li wê were lê hizirkirin. Têgîna gerdûna afrîner wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, weke ku wê bide afirandin. Li ser wê temenê wê, dema ku wê bahsa wê, têgîna gerdûnê a afrîner wê bikê wê ji afirandina tiştên gelemper zêdetirî wê tiştên ji hev cihê afireandina wan wê bikê wê, weke hizrekê wê were dîtin ku wê derxê li pêş.

Di rewşa fahmkirina ronansê û rengê hizirkirin û aqilê wê yê wê demê de wê were dîtin ku wê li ser wê temenê rasyonali wê were lê hizirkirin. Lê di wê temenê de wê mijarên weke yên nepeniyê, metafîzîkê û hwd ku wê werina hildan li dest wê, li ser wê temenê fahmkirinê wê bîn hildan li dest.

Di mijare aqil de wê, têzanînîtiya serdema navîn a bi temen û çavkaniya demên kevnera û hwd re ku wê bibê wê çerçoveyek zêde giring wê dênê li holê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, serdema navîn wê di wê temenê de wê gihiştina aqilê razberiyê re wê bi wê re wê, çerçoveya wê rengê hizirkirina xwe wê bi wê re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman.

Ji nava pêvajoyên hizirkirinê ên felsefeyê ku wê xwe bide parzinandin û heta wê demê wê bide hanîn li ser ziman wê, mijare aqilê fizîkî wê, xwe di renekê de wê, bide dîyarkirin. Minaq li gorî aqilê anaxsimondros ku mirov bihizirê û werênê ser ziman wî, felsefe ku ew di kijan demê û

ankû serdemê de bibê wê li dora hebûnekê wê bibê. Di wê temenê de wê ev têngîn wê, di rengekê de wê, di demên serdema navîn de jî wê di rengekê de wê bibê. Minaq wê dema ku wê hebûna xwûdê wê li lê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê çawa wê li gorî bi têngînek 'hebûnî' wê li lê wê were lê hizirkirin û wê di wê têngîna hebûnê de wê weke ku ew hebê wê di wê de wê bi hizirkirinê û hwd re wê li wê were lê kûrbûn. Hinekî wê, azmûnên serdema navîn wê li dora wê çerçoveya hizirkirinê wê weke ku wê bibin. Wê di dewama wê de wê, ev wê weke çerçoveya hizirkirinê ku wê pêşî wê weke ku wê were dîtin wê wê têngîna hebûna felsefeyê wê di rengekê de wê weke hebûna baweriyê wê çawa wê bi temen bikê û wê li wê bê hizirkirin wê were dîtin.

Mijare hebûnê wê, bi zêdeyê wê di demên ronansansê de wê li ser esasê hebûna bûjenî, fîzîkê û hwd re wê li wê were lê hizirkirin. Wê têngîna mantiqê jî wê di awayekê de wê, hinek kirpendinên rasyonel wê li ser ya bi hebûnî heyî ku wê bi wê temenê wê di çerçoveyek darêjkî de wê herê bikê û wê werênê ser ziman de wê bibê.

Di mijare felsefeyêa bûjenî de wê, di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê weke ku wê çawa wê têngîna hebûnê a serdema navîn wê di awayekê di zikhev de wê xwediyê têngînek weke ya ku ew di wê de were lê hizirkirinê bê wê, ev gotinên weke yên bûjenî, fîzîkî û hwd jî wê bi heman rengê wê di demên ronansansê de wê li wan wê were lê hizirkirin û wê, di çerçoveya pêşketina felsefeya demên hemdem de wê, bi aliyên mantiqê, matematikê, fîzîkî û têngînên weke yên geometriyê û hwd re wê, hanîn wan ên li ser ziman re wê bibê.

Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare aqil wê di wê temenê de wê, di serdema navîn de wê temenê xwe yê zanyarî wê bi temenekê fîzîkî wê pêşbixê û wê bi wê re wê bihizirê. Ev aqilê fîzîkî wê weke aliyekê ku wê bi kirdeyî û morfolojîkî wê temen û çavkaniyên lêpîrsîn, şikkirin û lê ketina gûmanê û hwd jî wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê.

Descartes wê bi têngîna gûmanê re wê tenê wê weke bi aliyekê wê bigirê. Lê wê ji wê zêdetirî wê aliyên wê yên din ên ku wê ku wê werênina ser ziman wê hebê. Noam chomsky wê di destpêka xabate xwe ya berhev a bi navê 'zimanê pê bûyî' de wê, bahsa rewşa descartes wê bikê û wê di wê de wê, bi gotina 'wî çendî ku wê zêde newênê ser ziman jî lê wê ji ya ku ew dihênê ser ziman wê zêdetirî wê, li ser wî wê were lê hizirkirin û wê, ser wan hizirên wî were sekin in. Ev gotina chomsky wê

rast bê. Lê ji aliyekê din ve jî ku mirov ji aliyê têngîna descartes de wê, werênê ser ziman wê, dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman wê, aqilê mirov wê pêşkeve û wê her dem wê bi wê temenê hizirkirinê û bi wê gihiştina têngînên nû ên aqilî û hwd re wê, di rengekê de wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di serî de wê weke bi têngîna rasyonalmê, aqiliya mirov û hwd re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ronasans wê, di wê de wê, mijarên ku wê derkevina li pêş wê bi zêdeyî wê weke yên bingihîn wê, gotina aqil, hûnerê, humanismê, û hwd bin. Wê di aqil de wê felsefe, di hûnerê de wê, pêjnkirina wê hizrê û di humanismê de wê bi jîyankirina wê û ankû bi wê re derketina li pêş a weke kirdeyekê a mirov re wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ya ku wê di dema ronasansê de wê bi aqil re wê weke aliyekê giring wê derkeve li pêş wê aqilê mirov û weke kirdeyê derketina li pêş a mirov bê. Wê ev jî wê bi têngîna hûmanismê bê. Lê li ser wê re wê dema ku em empatiyekê bi gotina 'gerdûnê' a bruno re dênin wê karibin wê bi wê re wê fahmbikin ew gerdûnîtiya ku ew di kirpenê wê, di wê rengê de wê, li ser wê temenê wê, di temenekê bi têtikiliya wê û hemdemiya wê re wê karibê wê hinekî wê bi wê re wê fahmbikê. Wê dema ku wê li gerdûnê wê bi têngîna sermedî û ankû nesermedî wê li wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê, di nava jîyanê de wê bi gelemperî bûyina hebûnê re wê di wê rengê de wê li wê were lê hizirkirin. Çiyê jîyanê wê gerdûn bê? Wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê, êdî wê bi bersivdayinên wê re wê, di nava jîyanê de wê, têngînên ku wê bi hebûna heyî re wê, li ser wê temenê wê beremberî ya hebûna ku ew ya xwûdê bê û ew di jîyanê de nebê wê, ew wê bi wê re wê di jîyanê de wê li wê bihizirê. Xwûdê gerdûnîtiya ku wê bi aqilê xwe li jîyanê wê biafirênê wê ber ku ew li jîyanê nebê wê, cihê wê yekser wê ji mirov re wê bimênê. Wê bi gotinek din wê weke taxtê de li wê bide hiştin.

Hemû nîqaşên di demên serdema navîn de wê li ser wê têtikiliya aqilê olî û yê ne olî re wê bibê re wê di wê temen de wê, aliyekê wê bi wê re wê bibê. Wê, di wê temenê de wê tiştêkê xarib wê xwe bi rewşê re wê bide dîyarkirin. Pirraniya zaneyên ku wê, aqilê dervî olê wê werênina ser ziman bi awayekê kêr zêdeû ankû piçûk mazin ku wê di nava wê de wê perwerdeyê bibînin û wê bi wê mazin bibin wê çawa rasthatinek bê? Di rewşa wê mijarê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê, di wê

temenê de wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê, di awayekê de wê ya ku wê şahlanbûna wê bibê wê di awayekê de wê, bi aqil re ku wê di hanîna ser ziman bê. Wê hizrên spinoza mirov dikarê wê werênê ser ziman. Wê weke çerçoveyek penteist wê werê ser ziman. Di gotinek din de jî wê hinek şîrovevan wê weke têtînek metalyalistî a penteist jî wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Hinek sedemên wê yên ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê wê hebin. Wê dema ku mirov şîroveyên **Gilles deleuze** ên li ser spinoza di xabate wî ya bi navê “Spinoza. Philosophie pratique” de dixwênê wê yekser wê awayekê hizrî ê bi wê rengê wê di mejiyê nirov de wê bide çêkirin. Wê bi hizrên xwe re wê bina sedema gihiştina hinek hizrên bi wê temenê bi fahmkirina hebûna hebûnê li ser têtîgînên weke yên maf û azadiyê di nava wê çerçoveya penteist de. Gothe wê dema ku wê spinoza wê di mejiyê xwe de wê, weke ku wê bi serxoşîya gerdûnî a ku ew bi xwandinên xwe yên jî nava hizrên bruno dikê re wê ew wê fahmbikê û wê bixwezê werênê ser ziman. Ya ku wê çerçoveya gotina xwûdê wê bi spinoza jî û bruno jî wê di aslê xwe de wê, têtînek xwezayî bê. Ya ku wê bi zêdeyî wê wan wê di wê temenê de wê zêdeyî wê weke ku wê werênê li rojevê jî wê, di awa û rengekê de wê weke ku wê, ev bê. Di hemû hizrên ku wê li ser wê temenê û wê awayê wê werina ser ziman wê bi kirpendina li xwezayê û ankû ew xwezayê û mijar, hebûn û pêvajoyên wê yên ku ew dibin wê çawa wê fahmbikin wê bixwezîna ku ew bi wê pîvanê wan fahmbikin. Ya ku wê, di awayekê de wê di mejiyê gelilei de wê bê temenê lêpîrsînên li ser aristo re wê hinekî jî wê ev bê. Hewldana gihiştina rasyonalityê bi aqilê felsefeyê wê di şenberîya nava jîyanî de wê bi temen û têtîgîna ku wê mirov wê bixwezê ku ew wê gerdûnîyê di awayekê de wê di temenê fahmkirina xwe ya jîyanî, xwezayî û mirovî de wê, dênê. Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê gelek filosofên ronansê wê, gerdûnîya mirov wê, êdî wê di temenê felsefeya hemdemî a demê de wê, denezênin û wê werênina ser ziman. kifşkirinên bi fîzîkî bi aliyê hundurîn ê weke bi hêstan û hwd û ankû wê bi fîzîkî wê weke bi dîtbarîya bedenê û hwd ku wê were dîyarkirin wê, li ser wê temenê wê, wateyek wê ya ku mirov jî wê têtîgîhê wê hebê.

Çavkanî û mijarên felsefeya dema ronansê

Li ser filosof û zaneyên demê ku mirov dihizirê wê bi hizrên wan ên ku mirov kifşdikê re wê hin bi hin wê li ser çî temenê dihizirin wê ew jî wê

di renekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê kifşbikê wê bi hizrên wan re wê xwe bide dîyarkirin. Yan jî mirov hin bi hin wê, di wê temenê de wê bi wan re wê kifşdikê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov mijarên ku ew wê werina hildan li dest ku mirov li wan dinerê wê bi wê re wê, ev jî wê weke aliyekê hem wê, di derbarê çavkaniyên wê de wê têgihekê wê bi morfolojikî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin û hem jî wê ji aliyekê din ve jî wê çawa wê bi wê re wê were kê hizirkirin wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di çerçoveyek giştî de wê dema ku wê li çavkaniyên felsefeya ronansê wê, were lê hizirkirin wê, weke bi hewldana jinûve vejinkirina demên kevnera û awayekê weke weke felsefeya wê di xwe de wê pêşbixê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê bide dîyarkirin wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, felsefeya demên kevnera wê weke ku wê çawa wê ji pêvajoyên demên serdema navîn re wê, bi hizrên ku ew hatina ser ziman ên bi felsefeyî re wê, temenê hizirkirinê wê biafirênê wê bi heman rengê wê, di wê temenê de wê, di demên felsefeya ronansê de jî wê ev wê di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê bi wê re wê, bikê ku wê weke çavkani ji wê sûdbigirê.

Lê di aslê xwe de wê, pêvajoyên felsefeya ronansê wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov wê li wê dinerê wê dibênê ku wê bi demê re wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê li ser wê temenê wê, di awayekê de wê, xwe bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Felsefeya serdema navîn wê, li ser wê çerçoveyê wê, di renekê de wê, mijarên ku ew dihilde li dest ên weke gîyanê, xwûdê û hwd re wê, bihizirê û wê bi wê re wê çerçoveyek zêhnî wê biafirênê. Di nava pêvajoyên felsefeya ronansê de wê hem ya demên kevnera û hem jî wê, ya demên serdema navîn a ji wê aliyê ve wê pêşkeve wê, di renekê de wê di zikhev de wê weke ku wê were dîtin wê, esas wê were girtin.

Minaq wê dema ku wê, di wê temenê de wê, di felsefeya demên kevnera de wê, zêdeyî wê çerçoveyek civakî û keseyetî a zêde kûr ku mirov wê, weke ku wê di wê de wê, were ser ziman wê nebînê, ji bili hinek kirpendinên bi gotinî û pê de. Lê di nava felsefeya serdema navîn de û sazûmana wê ya hizirkirinê a zêhnî û bi hişmendî de wê ev wê, bi awayekê kûr û hatî hûrgilkin wê were dîtin ku wê were kirin. Mijarên weke rewîstê, û hwd jî wê li ser wê temenê wê, di çerçoveyek civakî ku wê weke bi gotinên weke 'civake rewîst' û hwd re wê li ser temenekê bi wê û jîyane wê re wê azmûnkirinên wê hinek wê hebin û wê li ser wê çerçoveyê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di serdema navîn de wê, di renekê de wê hemû tişt û awa wê li ser temenekê meneiyetê wê di awayekê re wê xwe bide dîyarkirin. Lê di dema ronansê de wê, aliyê madiyetî û ankû wê wê aliyê xwezayî ku wê di temenê hizirkirina mirov de wê biafirênê wê bi wê re wê, di renekê de wê, bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, di demên kevnera de wê, bi felsefeyê wê çawa wê keseyetîyek bi zane wê, were afirandin wê hewldanên pêşxistina wê ku wê werina dayin nîşandin wê, di demên ronansê de wê, ew keseyetîya ku ew pêşketî di demên serdema navîn de bi aliyên wê yên wê yên zanînî û ankû aqîl, rewîstî, hîstîyarî û hwd wê, di wê temenê de wê li lê wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê ew wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, mijarên felsefeyê ên dema felsefeya ronansê wê li ser wê temenê wê ji du aliyan ve wê dikarê wê şîrovebikê. Yek wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, li ser wê temenê xwezayê bê. Ya din û ankû aliyê din jî wê li ser wê temenê çerçoveya bi keseyetî û nirxên wê yên wê yên weke bi rewîstî û hwd ku ew afirîna û rewşên wê yên hîstîyarî ku wê werina kirin li temenekê hizirkirinê û hwd de bê. Wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, hîstîyarî, çand, wêja û hwd derketina wê ya li pêş û li ser temenekê wê weke di jîyane mirov de wê, çawa wê mirov bijî, xwediye awayekê çawa ê jîyanî bê û di dewama wê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Ronans ku wê ji wê aliyê ve bi kirpendinên bi wêjeyî û hûnerî û hwd re wê dest bi pêşketina xwe wê bikê wê ne vajî wê rengê wê rengê pêşketina wê bê. Vajî wê, bi heman rengê û awayê wê bi temenî wê weke encama wê bê. Wê li ser wê temenê wê, di renekê de wê, bi wê temenê wê, xwe serbest berdana mirov û ankû bi serbestbûna mirov re wê, xwe hanîna ser ziman re bi nerîna xwe ya li hewirdora xwe re wê êdî wê li ser wê çerçoveyê wê çavkaniyên wê yên xwezayî wê bi temen û bingihêkê hizirkî ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê, kifşkirinên xwezayê û bi wê re wê, salixkirinên ku wê bi wê temenê û çerçoveyê wê bi awayên cûr bi cûr wê bi wê re wê bi hizrî û aqîl wê werina kiriin wê, çerçoveya hizirkirinên zanîna mirov wê biafirênê. Wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê bêjê ku wê, dema ku wê bruno wê bahsa nirxên gerdûnî ji nava jîyanê wê

bikê wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, weke ku wê hinekî wê çavkaniya wê hebê. Têgîna gerdûnîyê wê bi morfolojîkî wê dikarê wê heri hindik wê di wê nûqtayê de wê bi du wateyan wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Yek wê li ser hebûna mirov nîrxîftiya mirovî re bê. Ya din jî wê mirov dikarê wê bêjê ku wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê, di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Di dema ronansê de wê li ser wê temenê wê, ji ya demên kevnera û piştî serdema navîn wê cihê wê hebûna ezitîyekê û keseyîyekê bi hev re û di zikhev de wê, kifşkirinên wan wê bibê û wê, di wê temenê de wê, li ser wan re wê, ew wê, werina lê hizirkirin û wê, heta ku wê hinekî jî wê bi wan re wê, li ser gerdûnên mirovî wê werina lê hizirkirin. Minaq wê, di wê temenê de wê, mijare gerdûnan ku wê were lê hizirkirin wê hinek aliyên ku ew bi wê re werina lê hizirkirin û wê bibin û ev wê, di wê temenê de wê di demên piştî wê de wê zêdeyî wê di renekê de wê weke ku wê were kifşkirin wê xwe bide dîyarkirin. Mafê xwe hanîna ser ziman, mafê xwendinê, mafê bi zanebûnê, mafê avakirina malbatê, mafê parastina jîyanê û hwd wê, bibê. Wê di wê çerçoveyê de wê gotina 'mafê wê weke têgînek gerdûnî a ku wê di temenê hizirkirinên mirovî de wê, bi çerçoveyek gerdûnî wê li wê were lê hizirkirin û wê, li wê were lê hizirkirin. Mirov wê, xwediyê jîyanê bê û wê dema ku wê bê jîyankirinê wê nikaribê tiştê bikê û wê tiştê wê weke nebê wê demê wê mafê wê weke di çerçoveyek gerdûnî a weke destlênedê de wê, were hildan li dest. Di wê temenê de wê, têgîna 'mafên gerdûnî' piştî wê li ser wê temenê wê hin bi hin wê bi temenekê wê were lê hizirkirin û temenê wê yê hizirkî wê were lê hizirkirin. Ev gotin wê bi rêgeza 'ya ku tu wê ji xwe re rast bibînê wê ji yê dervî xwe re jî wê rast bibînê' re wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, bibê. Ji wê gotinê wê ya ku wê were fahmkirin wê ya ku ew ji xwe re maf bibînê ew bi wê rengê ji yê hemberî xwe re jî wê bibînê. Ku mirov xwe mirov bibînê yê li hemberî xwe jî mirov bibînê ku ew mêr bê û ankû jinek bê. Wekî din mafê jîyanê wê, di heman çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê gotina 'gîyanê' wê aliyekê din ê ku mirov wê li wê bihizirê wê bibê. Di wê temenê de wê gotina gîyanê a demên ronansê wê di renekê de wê bi hinek aliyên xwe re wê ji ya demên kevnera jî û ya demên serdema navîn jî wê cihêtiyekê wê bi xwe re wê

bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di demên felsefeyê ên kevnera de wê çawa wê weke ku wê platon û hwd wê salixbikin wê, di rengê de wê mijare wê di awayekê de wê bi dualiteya beden û gîyanê re wê, were hanîn li ser ziman. Di serdemên navîn de wê bi zêdeyî wê, di regekê de wê li ser temenê gîyanî û ankû bi têngîna gîyane pîroz û hwd re wê, di regekê de wê li wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Wê di temen û çerçoveyek xwedayî de wê, were kiran. Lê bi wê re wê şîroveyên ku wê li ser gîyanê re wê werina kiran wê di awayekê de wê, mijarê wê hin bi hin wê di temenekê keseyetî û hwd de wê çawa wê, di regekê de wê werênê ser ziman wê, di dîmenekê de wê weke ku mirov wê karibê wê kifşbikê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Minaq şîroveyên ibni rûşd û ibni sîna û hwd wê, di wê temenê de wê, ji aliyê nefsî ve wê, di regekê de wê têngîna gîyanê wê bidina hanîn li ser ziman. Ji wê rengê fahmkirinê ê ku ew dihênin ser ziman wê mijare gîyanê wê weke awayekê rûhniyeta mirov a bi keseyetîya mirov ku ew diafirê re ew dibê re wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê were lê hizirkirin. Di demên ronansansê de wê, gotinên weke 'mirov bê gîyan nabê' re wê, di wê temenê de wê, li wê were lê hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, mijare gîyanê wê weke rûhiyeta mirovî wê bi wê temenê wê li wê were lê hizirkirin. Wê ji bendên ontolojikî û hewldanên bi wê fahmkirina metafîzîkî û hwd ên hizrî dîr wê, di temenekê de wê, bi rengê hebûna mirov a keseyetî û dînya mirov a hundurîn û hwd re wê, hewldanên salixkiriñên wê di wê temneê de wê, were lê hizirkirin. Wê dema ku wê kesek wê hêstên xwe wê werênê li ser ziman wê xwedîyê çî rûhiyetê bê wê bi wê re wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Wê tîkiliye rûhiyetê û hêstê wê li ser wê temenê wê bi hevdu re wê, di regekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê bi hev re wê were danîn.

Di nava felsefeya ronansansê de wê, dîmenên gîyanî ên ku wê werina fahmkirin wê yê pêşî wê bi têngîna gîyanî wê weke ku wê bi têngîna gîyan pîroz re wê, di nava olê û hwd de wê were ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin bê. Aliyê din ê duyem jî wê keseyetê re wê li ser temenekê derûnî û ankû nefsî ku wê di wê temenê û çerçoveyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê mijare gîyanê wê, dînya hundurîn wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê, mirov wê êdî wê heya xwe wê bide li ser wê û wê li wê bihizirê bê.

Mirov wê çi wê di wê temenê de wê, çi û çawa wê di xwe de wê hîsbikê wê, bi wê re wê, weke aliyekê wê yê giring wê, xwe bi wê re wê, di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Di dema ronansê de wê mirovek bi dînya xwe ya hundurîn ku ew li ser wê temenê weke ku ew dixwezê bijî, xwe bînen ser ziman û bide dîyarkirin û hwd re wê, were dîtin. Wê di wê temenê de wê, çekerîyên weke bi hunerî ku wê werina kirin wê di wê temenê wê bi tîkiliya wan ya hêstîyarî jî wê di rengekê de wê bi wan re wê were li wan hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wan wê were li wan hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, dînya hundurîn û ankû dînya gîyanî û hwd wê, derkeve li pêş. Ev gotin wê çendî wê ji aliyekê ve wê, bi hêstîyarî wê wateyên wan wê hebin û wê li berçav wê werina girtin wê wekî din wê ji aliyên din ve jî wê bi tîgînên weke yên bi hizirkirina hundurîn û hwd re jî wê xwediyê temenekê fahmkirinê bin.

Di dewama wê de wê, çi wê di xwe de wê çawa wê hîsbikê û wê bigihîjê çi hisiyetê ji tişta ku mirov wê dibînen wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê biafirînen. Bruno wê weke *hebûnek giştî a zindî* wê, di çerçoveya dînya hundurîn de wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Alaqaya li dînya hundurîn û ankû li aliyê mirov ê hundurîn û ji wê gihiştina fahmkirinê wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş. Biqasî ku mirov wê bi çavê xwe xwe û kesê li dora xwe wê bibînen bibînen û ew çawa dihê dîtin wê wilqasî wê ew jî wê li wê bihizirê ku ew çawa dihê dîtin bi nerîne kesên dervî xwe wê, bi wê re wê weke bi rengekê bi aqilê hêstîyar ku wê li ser wê re wê li wê bihizirê û wê derkeve li pêş bê. Li ser wê temenê wê ya ku mirov wê, di hundurê xwe de wê dijî wê weke ya aîdî mirov bê. Wê dînya hundurîn wê weke dever û cihê ku mirov wê di wê de wê weke 'di xwe de' dihizirê bê. Wê bi wê re wê, nerîna xwe wê di wê de wê, biafirînen. Wê bi demê re wê, wê di xwe de wê, çawa wê were lê hizirkirin wê li rêgez, sedem û hwd wê li wê were lê hizirkirin ku ew were kifşkirin û bi wê ew temenê wê were dîyarkirin. Dînya hundurîn wê weke devera ku mirov wê xwe di wê de wê herî zêde wê weke ku wê di wê de wê bi serê xwe, serbest û weke heta ku wê azad wê hîsbikê bê. Ber vê yekê wê ev wê, di jîyane mirov a derveyî de jî wê hin bi hin wê weke tîgînên weke model ku wê bi wan wê li wê were lê hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin wê bibê bê.

Li ser wê temenê wê rengê xwe weke xwe hanîna ser ziman wê di wê temenê de wê hin bi hin wê bi ahenge wê ya jîyanî re wê, bi pêvajoyên

wê yên hizirkirinê re wê modelek jîyanî wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Di nava herîkinên felsefeya ronansansê de wê humanism wê di wê temenê de wê hin bi hin wê şaqbide û wê pêşkeve. Wê humanism wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê, hebûna mirov wê ji navendetiya wê weke kirde wê hilde li dest û wê, di wê temenê de wê, weke kesê bi keseyet, mirovê bi hebûn, gîyane bi aqil û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, mijare gîyanê wê, di wê demê de wê, mirov wê çawa wê xwe di wê de wê hisbikê wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Têgînên weke bi herikînî ên skeptisismê ku wê pêşkevin wê têgîna gûmanê li ser temenekê aqilparêzîyê û hwd re wê, di rengekê de wê derxê li pêş. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê, felsefe wê, li ser wê temenê wê bi nerîna li jîyanê re wê pêşkeve. Lê ev têgîna skeptisismê wê hinek têgînên ku mirov ji wê fahmbikê wê hebin. Ya pêşî ku mirov wê ji wê fahmbikê û wê di mejiyê mirov de wê, biriqînekê weke ya rengê felsefeya gnostikî a maniyan wê di rengekê de wê bide dîyarkirin wê bi xwe re wê, werênê li hiş. Di wê temenê de wê, mijare gûmanê û zanîne wê di wê temenê de wê çî wê rast bê û çî mirov nikaribê wê ji wê gûmanê bikê û hwd re wê, bi wê re wê, derkeve li pêş. Di wê temenê de wê dema ku wê, niqaşên li ser têgîna gûmanê û ankû skeptisismê û hwd wê werina kirin wê mijara têgînên weke xwûdê û hwd wê di nava felsefeyê de wê bi wê re wê çawa wê werina fahmkirin wê derkevina li pêş. Di têgîna xwûdayê descartes ku em li ser temenekê gîyanî ku ew nexwezê zêde dest lêbide û heta yê spinoza ku ew bi têgîna xwezayê wê pênasedikê û ankû weke aliyê dîn ê xwezayê ê hiş wê bixwezê wê fahmbikê wê, di wê temenê de wê, weke aliyên ku wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Hizirvanên ku wê li ser temenê pêşî ê weke descartitiyê re wê bihizirin wê, di wê temenê de wê, di temenekê bûjenîparêzî de ku wê li wê bihizirin jî (kî wê temenê wan ê bi têgîhiştina bûjenê hizirkirinê wê xort wê biafirênê) wê, li ser wê temenê wê bi awayekê xwe bi sînorkirinê re ku wê bihizirin re wê, di rengekê de wê, di demên piştê de wê, li wê werina lê hizirkirin. Wê di wê rengê de wê dema ku em li nava têgînên weke yên marksisimê û hwd ku wê piştê wê pêşkevin wê binerê wê rêya xwe ji şîrove û rengên hanîna wê ya ser ziman dûrgirtinê û ankû weke ji nedîtîne ve hatinê re wê, di dîmenekê de wê li wê bihizirin û wê li ser rengên hizirkirinê xwe yên pîretikî û hwd re wê aliyên hizrî, aqilî, hiş, rewîstî û hwd wê li gorî xwe wê bi wê çerçoveya xwe ya hiş re wê bixwezî ku ew wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Di demên ronansê de wê, felsefeya skeptisismê wê ji têtîna wê ya gûmanparêzîyê zêdetirî wê temen û derfeta ku wê li ser temenê wê weke aliyê zanîna dervî olê ku wê bidest xistiya ku wê li ser wê çawa wê pêşkeve û wê were hanîn li ser ziman wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Wê di dewama wê de wê, bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, bikê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Herikinên ku wê bi felsefeyê wê di demên ronansê de wê derkevina li pêş wê, di serî de wê, weke yên bi felsefeya fîzîkê û ankû astronomi û metafîzîkê û hwd re wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ji gelilei, newton û heta euler wê, di wê temenê de wê, çerçoveyên hizirkirinê ên di wê temenê de ku wê werina ser ziman wê rengekê hizirkirinê wê di wê rengê û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê biafirênin. Ji aliyê din ê duyem ve jî wê, li ser temenkê kimya, biolojikî û bio-fizyolojikî û hwd re ku wê bibê re wê, di wê temenê de wê, bi pêşveçûnên di qada tendurustê de wê xwe bi temen bikê re wê, weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman bê. Zane û kesên weke Paracelcus (1493-1541), Fracastorius (1478-1553), Von Plenciz (1762), birehimê haqî(li kurdistanê li dora sedsale 17' min) û hwd wê, di wê warê de wê, derkevina li pêş. Di wê warê û qadê de wê gelek kesên ku wê bi wê rengê wê hizrên xwe li ser mijarên tendurustê û her wusa wê, bi kifşkirinên weke 'mikroskop'ê û hwd re wê, ev xabat wê zêdetirî wê kûrtir û berfirehtir bibin. Antony van Leeuwenhoek (1632-1723) wê, bi mikroskopa ku ew pêşdixê ku wê di nava du hesinan de wê, dusad carî wê karibê tiştê mazinbikê û wê bi wê re wê tiştên ku ew bi çavê rût nayêna dîtin wê pîrr mazin bikê û wê bikê ku ew werina dîtin wê, di wê warê de wê, weke şoreşekê di wê warê de wê, bi xwe re wê werênê bê. Ev wê temenê hizirkirinê ku wê di wê warê de wê, bi temenê kûrbûnê re wê lêkolînên li ser hebûna zindiyan, bakteriyên û hwd re ku wê bibin wê hin bi hin wê bibin û wê derkevina li pêş. Di wan waran de wê lêkolînên ku wê bibin wê, hin bi hin wê di warê fahmkirina wê dînya ku ew nayê dîtin de wê mirov bigihênê li hizir û têtîhiştinan. Di dewama wê de wê, êdî wê li ser wê re wê, çerçoveya wê ya bi hizirî û sazûmanî wê, bi pergali wê were pêşxistin û wê her dem bi pêşketinên ku wê piştî wê li wê werin û zêde bibin wê bîn dîtin. Xabat û nivîsên zakariya Razî, ibni sîna û hwd ên li ser tendurustê û qada tendurustê wê, di wê demê de jî wê di demên piştî xwe de wê, temen û çerçoveyek baş a hizirkirinê wê weke ku wê were dîtin wê biafirênin.

Ji aliyekê din ve jî wê, têngîna bûjenîpaerêzî ku mirov wê dikarê wê weke herikinek felsefeyî a felsefeya ronansê jî wê fahmbikê wê bi wê re wê, were dîtin. Wê di wê de wê, hinekî jî wê felsefeyên weke yên aristo, platon û filosofên din û hwd wê li ser temenekê xwezayî û hwd wê bi wê re wê şîrovebikin û wê bixwezin ku ew were fahmkirin. Wê di wê temenê de wê, li ser temenekê rêgezî a bûjenî wê hewldana fahmkirinê de wê bi temen û çerçoveyek fîzîkî re wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, herikina bûjenîparêzî wê, di wê temenê de wê, temenê lêpîrsînên herîkinên bi menewiyetê û hwd wê biafirênê û wê, di wê temenê de wê, çawa ew li jîyanê dinerin, hebûnê û pêvajoyên wê çawa dibin û di derbarê wan de ew çawa xwediyê reng û şêwayekê hizirkirinê na wê, bi wê re wê bixwezin ku ew wê fahmbikin.

Di aslê xwe de wê, dema ku em hinekî din li ser rêgeza bûjenî re wê bi wê bihizirin wê karibê bi wê re wê jî mirov wê kifşbikê ku wê çawa wê, weke çerçoveyek hizirkirinê wê bi wê re wê, bide dîyarkiriin. Di demên ronansê û piştî de wê, du têngîna wê bi hevdu re di têkiliyê û cihê û cihê wê were dîtin ku wê, were ser ziman. Yek wê, têngîna bûjenîparêzî bê. Ya din jî wê têngîna gerdûnîtiyê bê. Wê di wê temenê de wê, têngîna gerdûnî wê, di wê çerçoveyê de wê, bi salixkirinên nû ên demê re wê, were salixkirin.

Li ser wê temenê wê gotina 'aqilê gerdûnî' wê di rengekê de wê, derkeve li pêş. Li gorî têngînek ku wê weke bi morfolojîkî ji ya spinoza wê were derhanîn wê bi bi rengê weke 'aqilê gerdûnî wê, weke rastîya gîyane dînyayî bê re wê were hanîn li ser ziman. Li vir wê ji wê têngîna aqilê gerdûnê wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê, karibê temenê hizrên cihê bi xwe re werênê ser ziman. Ev têngîna aqilê gerdûnî wê, filosofên weke ên maxrîbî ên weke Salomon b. gabirol wê, bi gotina 'xwûdê li her deverê amedê û heya' re wê, bi têngîna bikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, tiştêkê din wê bi wê re wê derkeve li pêş. Wê di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên afirîna xwezayê wê çawa wê, di heviyekiyekê wê weke bi ya aqilê me re wê, werina fahmkirin wê li wê were lê hizirkiriin. Aqil wê, di dewama wê de wê çawa wê weke weke pêvajiyek 'afirînî' wê were û bibê wê, dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê têngînen weke yên ppytagorasî ku ew bi gotina 'weke motora zindikirina gerdûnê' re wê werênina ser ziman. Ev gotin wê di çerçoveya

têgînên weke ku wê, di nava têkiliya aqil û derkkirina tiştê de wê, di rengê de wê were gotin. Weke ku mirov wê bi wê re wê dibînê ku wê di wê demê de wê mijare aqil û rewşa wê ya derkkirinê a tiştê û ew çawa wê derk dikin wê, bi hewldana fahmkirina çavkaniya wê re wwê li wê bihizirê û wê bixwezê wê werênê ser ziman. Weke ku wê Eneides wê werênê ser ziman li ser wê temenê bi helbestên xwe re wê, fêrsa jîyanê wê bi gotina 'ya ku ew li hemû uzwan belav bûya, aqilê gerdûnê wê kutleyê wê, dike tevger û dikeve nava cisman' de. Wê di wê çerçoveyê de wê ya ku wê were fahmkirin wê di serî de wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê mijare hebûna dijî û zindiya wê çawa wê karibê were fahmkirin wê di wê demê de wê li çavkaniya wê were lêgerîn û wê hewl were dayin ku ew were fahmkirin. Wekî din wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare zindîtiya jîyanî û ankû hebûna jîyanê bi wê zinditîyê re wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê şubjeyî ê aqilê mirov jî ku wê biafirênê wê li wê were zêde lê hizirkirin.

Hizra gihiştina çavkaniyê wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê, weke hizrek ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Heta wê dema ronansên ku wê di nava hizra wê de wê hin bi hin wê were kifşkirin wê têgînên weke zindiyên pirr piçûk ku mirov nikaribê bi çavê xwe wan bibînê wê, tenê weke ku em di nava çîrokan de dibînin wê hebûba. Lê di wê demê de wê bi kifşkirinên ku wê bîn kirin re wê ew jî wê weke aliyekê jîyanê wê bê afirandin. Wê, di wê temenê de wê, hebûna şaneyê wê kifşkirinên ku wê bi wê re wê werina kirin û zindiyên din ên di jîyanê de ku ew hena wê, çawa wê hebin wê, bi piçûkayî û mazinayîya wan re wê di wê çerçoveyê de wê li wan wê were lê hizirkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev wê, bi wê re wê bi zêdeyî wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, mijare hizirkirina li xwezayê jîyanê wê di wê çerçoveyê de wê mirov wê hin bi hin wê bi aqilê xwe re wê bibê û wê gelek kifşkirinên nû wê bi aqilê demê re wê bi mirov re wê bide kirin. Kifşkirinên di wê warê de wê bi fîzîk û biolojîyî û hwd re wê werina kirin. Di nava jîyane mirov de wê, di awayekê de wê, şoreşên zêhnî wê bi xwe re wê werênina li holê. Wekî din wê zanistên civakî ên weke derûnî, civaknasî û hwd wê, hin bi hin wê li ser temenekê zêhnî û civakê wê bi mejuya wê re wê were lê hizirkirin.

Têgînên weke derûniyê û civaknasiyê wê, ji wê demê û pê de wê, bi navê wan wê, di rengê de wê hin bi hin wê pêşkevin û wê, weke herikinna felsefeyî ên ên civakî bi felsefeya demên hemdem re wê

pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di nava jîyane mirov de wê, di wê temenê de wê, hin bi hin wê kifşkirinên ku wê bibin wê ne tenê wê bi wan re wê bi sînor bin. Wê, di awayekê de wê, realism, humanism, û hwd wê, weke wan aliyan wê gelek aliyên din wê bi têtîni wê werina kifşkirin. Lê kifşkirin bi tendurustî ku wê werina kirin wê, di awayekê de wê mijare jîyane mirov wê zêdetirî wê bi qalite û hêjatir bikê. Wê di wê temneê de wê, kifşkirinên bi wê re wê, li ser başkirina nexweşîyan, kifşkirina dermanan û hwd re wê, pêşkeve û wê, xate xwe ya pêşketinê wê biafirênê. Li ser wê temenê wê hê di demên serdema navîn de ku mirov binerê wê, bê dîtîna ku wê kifşkirinên ku ew dihên kirin wê bibin. Başkirina birinan û hwd wê, li ser wê temenê wê bibê.

Mirov wê, di wê temenê de wê bi aqilê xwe re wê, çendî ku wê xwezaye wê kifşbikê wê bi wê re wê, xwezaye xwe ya aqilî jî wê beremberî wê weke dîmenekê din wê li ser wê re wê bi aqilê afrîner û hwd re wê biafirênê û wê, ji wê bigihêjê encamên ku ew bi wan bijî. Pêkhatinên bi aqilî wê, di wê warê de wê, çendî ku wê dem pède wê herê wê giringîya aqil wê zêdetirî wê bi wê re wê, derxê li pêş. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, felsefe wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê, di demên ronansansê de wê, li ser temenê rexnegirtinê û bertekên bi wê temenê nîşandinê re wê hin bi hin wê xwe pêşbixê. Wê di wê temenê de wê, zanîn wê, di awayekê de wê, bi wê re wê, were ser ziman. Di nava hinek gotinên ku wê felsefe û pêşketina wê ya di dema ronansansê de wê werênina ser ziman wê bi gotinên weke 'xwestina vejendina felsefeya demên kevnera' û hwd re wê werê hanîn li ser ziman. Lê ev gotin wê dema ku mirov wê, rengê pêşketinên wê yên bi wê rengê dinerê wê, di wê temenê de wê, ji wê vejendinekê zêdetirî wê, rewşên ku ew mirov bi aqilê hîsdikê, weke têtîgihê û nikarê werênê ser ziman û dixwezê wan werênê ser ziman û hwd wê, bi wê rengê wê çawa wê aqilê wê yê fahmkirinê wê bi çêkirina temenê re wê biafirênê re wê, di wê temenê de wê dîmenekê wê ew hewldan wê bi xwe re wê bide nîşandin. Ber ku wê di wê demê de wê, dema ku mirov wê rewşên weke yên bi têtîgihên humanistî û ankû romantikî û hwd dinerê wê di temenê wêjeyî de wê, hizirkirinên hundurê mirov wê, çawa wê bîna ragihandin li nivisandinê û wê bi wê re wê, temen û çerçoveya têtîgihên weke wêjeyê û hwd wê werina pêşxistin wê bi wê re wê were dîtîna. Wêja wê, pêşketina wê, di wê rengê de wê, salixkirin, tefsirkirin û hanîna ser ziman a rewşê weke ku ew bûya wê, bi wê re wê, bi temenê hêz, xûf, şik, gûman, êminbûn û hwd re wê, bi çî hêstê wê mirov ku wê bijî wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Wêja wê, tişteke ku ew dijî û divejê wê dihênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, təkiliya hundurîn û derveyîya mirov wê bi jîyankirinê û hwd re wê dîmenekê wê bide rayixistin li berçav. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, ji aliyê nerîna hundurîn ve wê, çawa li tiştê û derve dinerê û wê bi təkili û rengên wê yên fahmkirinê ên ji wê ve wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê ev wê weke hewldana fahmkirina dûnya derve bi nerîna hundurîna mirov jî bê.

Ev aliyên weke ku wê ji hundurînê wê dema ku mirov wê bi gotinên felsefeyê werênê ser ziman wê weke bi kirde'yê re wku wê çawa wê werê fahmkirin wê karibê wê li wê were lê hizirkiriin. Em dibînin ku wê ronansans wê di dema wê de wê, gihiştina kirdeyê û hewldanên şîrovekirina wê ya bi epistemolojikî wê çawa wê were dîtin bê. Di wê temenê de wê, dîmenê kirdeyî ê olî wê weke ku em bi bruno re wê dibînin ku wê weke perdeyekê wê ser zêhnê mirov wê weke ku wê bigirê wê, bi heman rengê wê, weke bi zaneyên demên weke Tommaso Campanella (1568-1639) jî wê, li ser temenekê epistemolojikî û hinekî metafîzîkî wê bihizirin û wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Di felsefeya wî de wê, koka rastiye wê çî bê wê bixwezê ku ew xwe bigihênê li wê. Li ser wê temenê wê di felsefeya wî de wê, ezîtiyek ku wê weke bi wê têngîna çavkaniya wê kokê re wê werênê ser ziman wê bi wî û hizrên wî re wê were dîtin.

Li vir kirdeya Campanella wê, di renekê de wê, weke çavkaniya wê têngîna kirdeyî wê li wê were lê hizirkirin. Kirde wê, di felsefeya ronansansê de wê, weke ku mirov wê, were dîtin wê bi temenekê fahmkirinê re wê derkeve li pêş. Wê dema ku wê descartes wê bi gotina 'ez dihizirim wê demê ez hema ku wê werênê ser ziman wê, di renekê de wê bixwezê ku wê balê bikişênê li ser wê kirdeya bi wê hizirkirinê, dîtinê û fahmkirinê. Lê bi wê re wê, demê wê, dema ku em wê kirdeyê wê hildina li dest û wê weke ya fahmkirina rastiye û hwd wê fahmbikin wê demê emê çawa zanibin ku wê, ew zanîna me ya bi wê rast bê? Wê di wê temenê de wê lêpirsîna li ser rastiye re wê, di wê temenê de wê, dîsa serî li descartes bixin û wê bi têngîna 'ji her tiştê gûmankirinê' re ku wê karibê were formulekirin re wê, werênê ser ziman wê, weke wê çerçoveya wê bi kirdeyî wê bi wê hizirkirina wê re wê, bîne ser ziman bê. Encama ku wê descartes wê bigihijiyê de wê, aqil wê weke rêya yekane a ku mirov bi wê karibê fahmbikê, têbigihê û bi wê bigihijê encamê bê. Wê di wê temenê de wê, demê wê, hingî wê kirde û çavkaniya wê kirdeyê wê li wê were lê hizirkirin.

Di dewama wê de wê, di demên piştre wê, weke ku wê were dîtin wê, çavkaniya kirdeyê, bi hebûnên heyî û dibin re wê, li wê were lê hizirkirin û wê, di wê temenê de wê, derkkirina wê bi aqil re wê, çawa wê, aqil wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin û ankû wê biafirê wê, êdî wê, were kifşkirin.

Têgîna afrînerîya bi aqil wê, weke gotinek helbestî bê pêşî. Lê piştre wê bi hizirkirin û afirandinên di jîyanê de ku wê bi wê re wê bîn kirin re wê, weke rastîyek jîyanî a afrîner wê xwe bi wê re wê were lê hizirkirinê. Aqilê ronasansê wê bi felsefeya kirdeyê û ankû bûjenê re wê di wê mêylê de bê ku wê kirdeyê wê tenê wê weke biriqina wê, têgîna aqilî a ji tiştê bi derkkirinê û hwd re ku ew digihijiyê û wê bi wê re wê di hevîyekiyekê de wê bi têgînek bûjenîparêzî wê fahmbikê re wê di nava hewldana wê de bê. Lê li vir wê, aqil wê weke di wê rewşê de wê weke şarabe ku ew weke di şuşeyê de dihê dîtin ku wê nemênê bê wê, êdî wê piştre wê bi pêvajoyên pêşketinê ên ku ew dibin re wê, rengê xwe û rastîya xwe ya kirdeyî a afrîner wê, di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Wê weke ku wê çawa wê gelilei wê, tevgerê wê ji tahfînên wê weke wê bide derhanîn wê, descartes jî wê, di dînya hişmendî de wê, têgîna 'cogito' wê derhênê li holê. Di wê çerçoveyê de wê weke ku wê were kifşkirin wê, descartes wê, aqil wê, li ser temenekê zêhnî wê, fahmbikê û wê bi aqilî wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê Campaneila wê werênê ser ziman ew wê, bi têgînek ezîtî wê, di çerçoveya rastîyek derûnî de wê, weke ku wê mijarê wê, bixwezê pênasebikê û wê li ser wê çerçoveya fahmkiirnê re wê, werênê ser ziman. Lê wê çerçoveya ku ew bi derûnî wê dihênê ser ziman wê li ser çerçove û temenê azmûnî wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, li gorî asta demê ku em fahmbikin û wê werênina ser ziman wê, Campaneila wê, bi çavkaniya xwe re wê, bixwezê ku ew weke ku ew têgînên azmûnî ên hundurînî û ankû weke bi seha hevbeş a hundurînî re ku ew augustinus pêşdixê ew hinekî dîn wê li gorî demê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê ev têgîn wê çi bi xwe re wê bikina mijare nîqaşê? Wê di serî de wê aliyên weke yên bi têgînî ên di aqil de wê, xwestek, wîn, nebûn, hebûn, sînor û hwd wê bikê ku ew bidina nîqaşkirin. Ev alî wê, di renekê de wê weke aliyên şubjeyî wê pêşbixin û wê, di aqil de wê, weke aliyên ku wê bi wan re wê were lê hizirkirin bê. Ya ku wê xwestekê wê dide çêkirin wê ew hebûna me bê û ya jî wê, tiştê weke hêzek deervî me bê? Yan jî wê, di nava pêwîstî û pêwîstiniyên hebûnî de wê, bi tîkiliya wê re wê bixwezê ku ew were

fahmkirin. Filosofên weke Bacon wê dema ku wê bahsa zanîne wê piştre bikin wê bi gotina 'zanîn hêz a' re wê pênase dikin û wê dihênina ser ziman wê di wê di wê temenê de ew ku ew di farqê de bin û ne di farqê de bin wê tişteke bi wê gotinê re wê weke ku wê bi kirpênin. Ew jî wê, ew bê ku wê, fahmkirina hêza aqil ku ew hin bi hin ew derdikeve li pêş bê. Aqil wê, di xwe de wê, were wê astê li ser wê temenê fahmkirinê wê weke ku wê xwe windabikê. Wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê têtikiliya wê ji jîyanê wê weke ku wê di dîmenekê de wê qût bibê. Lê di wê demê de wê zêde wê derfeta wê nebê ku wê, aqil ji jîyanê dûr û qût were hanîn li ser ziman.

Aqilê ku ew di jîyanê de bi têtikiliyê de xwediyê kifşkirinên di xwe de wê, bi qadr bê û wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Têtikiliya hêz û aqil wê, di awayekê de wê dikarê wê weke hêz û mirov bi aqil wê bixwezênê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, aqil wê, beremberê wê çendî ku wê pêşde wê herê wê sînorê wê êdî wê bi wê re wê were lê hizirkirin, kifşkirin û nîqaşkirin. Biaqil wê sînorê mirov wê heta kûderê wê hebê? Yan jî wê heta kûderê wê karibê herê? Ev wê, weke aliyna ku wê, bi wê re wê, werina lê hizirkirin bin.

Dema ku wê kirdeya aqilê wê, derkeve li pêş û serwer bibê wê, li ser wê temen û çerçoveyê re wê, xwe bi fahmkirina jîyanî re wê, bi temen bikê û wê bènê ser ziman. Lê kirdeya aqil wê di xwe de wê hertimî wê di wê meylê de bê ku ew di xwe de jî wê bi azmûnên ku ew dikê bi azmûnên mirovî ên hundurîn re ew bihizirê û ew di wê temenê de bigihijê sîyanek afrêner.

Felsefeyên serdema navîn wê, di wê demê de wê, ji aliyekê ve wê, tabîî şîroveyê wê werina kirin. Minaq wê dema ku wê Campaneila wê bixwezê felsefeya augustinus li gorî xwe û dema xwe wê fahmbikê û şîrovebikê wê, kirpendinên wî, di regekê de wê, têtiginên maniyan wê, werênina berçavên me. Li ser wê temenê wê weke ku maniyan wê, başî û nebaşiyê wê şîrovebikin wê, di awayekê de wê, şîroveyekê wê bikê û wê, bi wê re ew li ser wê re şîroveyek rewîstî di regekê de wê, pêşbixê. Di nava têtigîna başî û nebaşiyê de wê, gotina 'nihil' bikarbênê. Ev wê di felsefeya girêkî de jî wê hebê û wê, di wateya xirabûn, 'alozî' û hwd jî wê were bikarhanîn. Di felsefeya aristo de wê, di wateya 'bûyarên xirakir' û ankû û ankû rûdawên weke 'qazayan' hwd re wê bikarbênê. Di felesefeya serdema navîn de wê nehin (nothingness) wê weke aliyekê ku

wê felsefeya wê ya afirandinê wê bi xwe re wê bi temen dikê jî wê were ser ziman. Di felsefeya nehînê de wê, weke ku wê li ser wê temenê wê werê ser ziman wê, dawîbûn û gûharên wê li ser wê re wê were fahmkirin. Li ser wê temenê wê wê dema ku wê dixwezê wê werênê ser ziman wê bi mantiqê ku wê li ser felsefeya têkitiyê ku ew wê, çawa wê 'çavkaniya xwe ji malbatîya nehînê wê hildê' wê werênê ser ziman.

Şagirtê Nicolas de Cusa(cusanus)' bi navê Carolus Bovillus (1472-1553) wê, pirtûkek bi navê "De nihilo" wê li ser heman mijarê wê binivisê. Gelek şîroveyên ku wê demê dihênina ser ziman wê, di awayekê de wê bi kirpênin ku wê, Campaneila wê felsefeya ku wê, de Cusa wê werênê ser ziman wê, di wê de wê li gorî demê wê şîyarbûnekê wê bikê. Di dewama wê de wê, dema ku mirov felsefeya De-Cusa dixwênê wê dibînê ku ew weke filosofekê ku ew denkî dema nava ronansans û barokê ku wê li ser temenekê hûnerî û bi şîroveyên hûnerî û hwd re wê pêşkeve wê bikê re wê, werênê ser ziman bê. De-Cusa wê, bi gotinê wê, ji çerçoveyek têgînî a dîyalektîkî zêdetirî wê, ji jîyanek xwe lê dayinê zêdetirî, ji pêşnên rojane ên jîyanî, û ji spikulasyonên matematîkî cihê wê bixwezê rêyna lêbigerihê. Li gorî wî, sermedîya xwehr li xate dûz rast ya ssermed rast dihat. Ya maksimun û li ya minimum wê rêya li hev qalibîya. Li gorî wî sedema wê, ew ba ber ku wê herdû sermedî ban. Li gorî wî ti tişt derî hebûna xwûdê nebû, nakokî jî. Ber ku ew nava her tiştê ya. Ber vê yekê em nikarin navekê bidinê û wî bi derka xwe derkbikin.

Di parastiya baweriyê de, hişmendîya fêrbûyî bi bêhişîya xwûdayî tê guhezîn. Taybetmendî û nav ji xwûdê re tene zêdekirin, wateyek ku em tenê dikarin pê hîsbikin, fahmbikin, bi têgihiştina ku ew, divê ew ji her demî bi têgihiştinek bilindtir bêne girtin wê hebê, li gorî wî.

Di aslê xwe de wê, di nava teoriya Campaneila de wê, di şewayekê de wê, bi têgînek kirdeyî wê, tişt wê hebûn û wate bibînê. Minaq wê, têgîna 'pergale gerdûnê' a kopernîk ku wê, bruno wê şîrovebikê wê li ser temenekê ji xwe re di ahenge xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê were fahmkirin. Lê di nava felsefeya Campaneila de wê, di şewayekê de wê, di nava teorizekirina wî ya bi têgîna nehîniyê û ya hebûnê de wê werênê ser ziman. Weke ku wê kopernîk wê werênê ser ziman ew jî wê rojê wê weke navend wê bibînê û wê, di wê çerçoveyê de wê weke ku tişt ji nehîniyê biravê wê herê rojê. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, di nava pergale wî ya hizirkirinê de wê wek ku wê gerwêrk wê li dora rojê û xwe

wê di bireha xwe de wê bigerihê/zivirê wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Hizrên kopernik wê di aslê xwe de wê weke ku mirov dikarê wan hinekî din wê li ser wê bisekinê. Ji kopernik, heta gelilei, newton û kapler wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê çerçoveyek têtîni a astrofizîkî wê teorizekirina û ankû pêşxistina felsefeya wê bibê û wê, di wê temenê de wê were hanîn li ser ziman. Di aslê xwe de wê, di çerçoveya têtîna teoriya kopernik de wê herî hindik wê li ser du temenan di nava felsefeya ronansê de wê dikarê wê ji aliyekê temenê û çavkaniyî ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ya pêşî wê li ser nîşanak û birhana ku wê zanîn wêbi serê xwe wê bi zanyarî wê çawa wê pêşkeve û wê, di wê çerçoveyê de wê, werênê ser ziman bê. Aliyê din jî wê, li ser temenê hizirkirina bi kirdeya zanînê a dervî ya olê û bi xwezayê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di demên piştê de wê, hinek nîqaşên ku wê li dora wê pergale gerdûnê a kopernik wê bibê wê li ser têtîhên weke yên 'sermedî ya' ankû 'ne sermedîya' û hwd re wê bibê. Ev wê, hem bandûra wê li hizrên weke yên bruno û heta newton jî wê bê û hem jî wê ji aliyekê ve wê, di wê temenê de wê di demên piştî xwe re jî wê weke kirdeyek xwezayî ku wê li ser temenê fizîkî û hwd wê, bi berdewamî wê temenê hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Di felsefeya ronansê de wê hinek aliyên din ên ku ew pêwîstin werina ji hev derxistin wê bibin. Ew jî wê têtînên weke zanînê û ankû epistemoolojîyê, baxtê û ankû weke ya li aniyê nivîsandî û ya wîna mirov bi serê xwe ya û ankû ne bi serê xwe ya, ku bi serê xwe bê wê çawa wê bi serê xwe bê û ankû ku ew ne bi serê xwe bê wê çawa ne bi serê xwe bê wê, li ser wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev aliyên ku wê li ser wan wê pirs wê werina pirsîn wê di reng û awayekê de wê temenekê hizirkirinê wê di wê temenê de wê biafirênê û ev hizra ku wê biafirê wê gelek tabûyên teolojîkî ên ku ew 'weke nayêna nîqaşkirin' wê bi xwe re wê ji nîqaşê re ku mirov, bixwezê û nexwezê jî wê vekê.

Mirovê ronansê ku ew bi hêstiyarî, kûr û di xwe de bizane ..

Di warê mirovê ronansê de ku mirov wê li wê bihizirê wê, di serî de wê, pêşî wê li ser temenekê civakî, hizrî û demî wê çawa wê rûniştî wê hebê wê karibê wê di regekê de wê balê bikişênê li ser wê û wê fahmbikê. Ev jî wê di awayekê de wê, di dîmenekê de wê serdema navîn wê, bi me bi pêvajoyên wê yên hizir re wê bide şrovekirin û bide hanîn li ser ziman.

Di aslê xwe de wê, mirovê ronansê wê, di wê temenê de ku wê pêşkeve wê, çawa bê wê weke ku çîçîkê nû derketî wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê pêşî wê weke ku wê di dîmenekê de wê nizanibê ku wê çî bibê wê, tevbigirihê. Wê di nava hewirdora ku ew lê dinerê wê gelek tişt û rewşên ku ew dibînê wê xweş û nexweş wê werin. Wê di nava wê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di nava xwezayê de wê, xosletê mirov ronansê wê di serî de wê, di wê temenê de bê ku wê bi hizirkirinên xwe re wê weke kirdeyekê wê tevgerihê û wê, bibê xwediyê hizrên xwe. Wê, di wê çerçoveyê de wê, rewşên dervî wê, ku ew bûna ên bi aqilî wê zêdetirî wê bal, bey û alaqaaya mirov wê bikişênina li ser xwe. Wê, di wê temenê de wê, tiştên nn baş wê balê bikişênê û ew li hemberî wan bê bertek namênê. Ew wê dema ku ew dibîninê û dihizirê ku wê çî 'rast' û çî 'nerast' bê wê di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê dema ku wê li jîyane li dora xwe, kiryar û rewşên rûdidin wê binerê wê bi wê re wê wê binerê.

Li ser wê temenê wê aliyekê wê yê din jî wê di serî de ku mirov kifşbikê wê weke mirvovekê kirdeyî bi aqil û hiş bê. Wê di wê temenê de wê, bi xwe bawer, bi aqil û zane wê bixwezê wê tevbigirihê. Wê bixwezê wê derkeve kifşkirinan di nava xweza, jîyan û hewirdorê de. Hebûnên ku ew li dînyê û dervî dînyê hena wê hertimî wê li ser wê temenê wê mereqek bi zane wê di mejiyê mirovê demê de wê biafirênê. Ber vê yekê wê li ser wê re wê hertimî wê bi wê re wwê li lê wê bihizirê û wê, werênê ser ziman.

Me got mirovê ronansê wê mirovekê kirdeyî bê. Wê demê mirov wê ji aliyê wê têngîna kirdeyî ve wê hinekê binerê wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew bigihijê wê fahmkirina wê. Di wê rewşê de wê mirov wê, çawa wê, li tiştê dinerê, dibînê û hwd wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, li lê wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ditbariyên mirovî ku ew bi nerîna xwe dihênê ser ziman wê, li ser wê temenê dîtîna wê kirdeyê bê û wê, ew çawa dibînê wê, li ser wê re wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê kifşbikê bê.

Tiştêkê wê dema ku wê li lê dinerê wê weke wê kifşkirina wê ji aliyekê ve wê, bikê. Lê ji aliyê din ve jî wê, weke ku mirov wê dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman ku wê, ew tiştê ku ew dîtî û bi hişkirî wê çî hisiyetê wê çêbikê wê weke aliyekê din jî wê xwe bi wê re wê, di

mejjê mirov de wê bi wê rengê wê temen û çerçoveyek hizirkirinê wê weke ku wê biafirênê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Wê dema ku wê ronansans wê destpêka xwe wê bi hinek **kirdeyên hunerî** û hwd re wê li ser temenekê morfolojikî û antropolojikî a kirdeya berê wê bikê wê, di wê çerçoveyê de wê, hinekî jî wê ev aliyê wê yê kirdeyî wê xwe bi wê re wê bi temen bikê bê. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê, di wê temenê de wê di demên ronansansê de wê, ji ya demên kevnera jî û ya demên serdema navîn jî wê hinek cihêyîyên ku em bi wê re wan kifşbikin wê xwe bidina dîyarkirin. Lê wê ji herdûyan jî wê gelek girtin û gihiştinên ji wan ên bi hişmendî wê bikê. Minaq felsefe wê dema ku wê bê gotin ku wê weke 'jinûve kifşkirina wê bikê' wê, di rengekê de wê ev rast bê. Lê mirov nikaribê wê bi hemû aliyê wê re wê bi wê re wê kifşbikê û wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Ber ku wê, di dewama wê de wê, aliyê kirdeyî wê di xwe de wê, bi wê hizirkirina wê re wê, xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin bê.

Dibê ku em li vir navê theophrastus paracelsus bibîr bikê. Wê di nava hizrên wî yên felsefeyî de wê aliyên hundurîn û derveyî wê, bi gotinkirina wan wê were dîtin. Her çendî ku wê weke filosof-bijîşkek demê ê dema ronansansê wê derkeve li pêş û wê heta roja me jî wê ji jê were bahskirin jî lê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, hinek hizrên wî yên ku mirov karibê li vir wan werênê ser ziman wê hebin.

Paracelsus ku mirov ji aliyê felsefeyê ve li hizrên wî binerê wê weke di nava xwezayê de wê bi dîmenekê azmûnger wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Hinek li ser wê dîmenê re wî weke ampristekê jî şîrove dikin. Gotinên nepenîparêz ên metafîzîkî û hwd ku wê berê wê werina ser ziman wê, dimejjê wî de wê, bi hinek aliyên din re wê, bina temenê hizirkirin. Heta wê demê wê dema ku wê gotinên weke 'çi di hundurê mirov de heya' ku wê werê ser ziman wê bi hêst, raman û çi mirov di dînya hundurîya xwe de dihizirê wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Lê ew balê dikîşênê li ser temenekê fîzîkî û wê bi wê temenê wê çawa wê, temenekê jîyanê û xwezayî wê bi wê re ku ew afirî wê hebê wê bixwezê wê werênê li berçav. Demek dirêj di nava xwezayê de wê, bi awayekê botanikî wê bihizirê û wê bixwezê kifşbikê û fahmbikê. Weki din wê di dewama wê de wê rewşên weke yên metal ku ew li ser hebûna mirov wê xwediyê bandûrek çawa bin wê bixwezê ku ew wê fêrbibê û wê, di wê temenê de wê hinek azmûnkirinên bi cerbî ku wê bikê wê bibin. Li ser wê temenê wê pêşî wê bixwezê ku wê rewşa tendurustê a

nava gel ku ew heta wê demê wê di awayekê de bi kevneşopî hatîya wê fahmbikê û wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare tendurustê wê, di wê temenê de wê, dema ku wê têkiliya wê bi hizrên felsefeyê re wê bixwezê wê dênê û li ser wê temenê wan fahmbikê wê weke ku wê xwe bigihênê dîmenekê din ê fahmkirinê dervî ya têngîna tendurustîyê a nava gel ku ew kevneşopî heta wê demê hatîya. Di wê warê de wê gav û hizirkirinên paracelsus wê hinekî din wê ji rewşa têngîna tendurustiya gel dûr wê di awayekê de wê li ser wê temenê wê bixwezê çerçoveyek fahmkirinê werênê li holê. Ya ku ew di wê çerçoveyê de wê li ser temenê botanîkî, têkiliya metali a li ser hebûnê bi bandûra, anatomiyê û hwd re wê, werênê ser ziman wê, bina peyxam ji pêşveçûnên têngîna tendura hemdem re jî. Lê ev wê piştre wê, bi pêşketinên ku wê bibin ên di wê warê de ku wê werina kirin re wê, werina dîtin ku wê bînin kirin re wê, bi temen bibê.

Di nava têngîna xwezayê de wê, paracelsus wê dema ku wê gotina hundur û derveyî wê werênê ser ziman wê çî di ya hundurê de wê hebê wê, di ya derve de û di ya derve de wê hebê wê di ya hundurê de jî wê hebê wê, di awayekê de wê, bixwezê wê têkiliya nava wan wê çêbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê ya ku wê tiştên derve wê bi hundur ve wê girêbidin û ya hundur wê bi derve wê girêbidin wê çî bê wê, bale wî bikişênê û wê bixwezê wê, di renekê de wê fahmbikê. Li gorî paracelsus bo fahmkirina dûnyayê fahmkirina mirov wê pêwîsta û wê, aliyê mirov ê kirdeyî wê weke aliyê ku wê pêşî wê li wê were hizirkirin wê derxê li pêş û wê piştre wê weke fêkiyekê ku ew digihê li ser rûyê ardê wê, pêwîsta ba ku ew biheta fahmkirin.

Di awayekê de wê, têkiliyek kosmolojikî ku ew wê di wê temenê de wê, bi wê re wê dênê wê, di nava hizirkirinên paracelsus de jî wê balê bikişênê li ser têngîna gerdûnê ku wê weke ku mirov di nava hizirên filosofên ronasansê de wê li ser wê temenê wê kifşdikê wê were dîtin.

Paracelsus wê, di awayekê din de wê, di wê demê de wê li ser wê temenê hundurîn û derveyî wê gotina 'nexweşiyê' wê weke ku mirov bi hizrên wî re bi rehetî wê karibê kifşbikê wê derxê li pêş. Di wê temenê de wê, nexweşî çiya û çawa dikarê wê fahmbikê? Li ser temenekê hemdem a bi aqilê demê re wê bixwezê bi encamên felsefeyê ên ku ew heta wê demê hatina wê ji wî re wê bibina peyxam. Weki din ji nava hizrên wî mirov dibînin ku wê hizrên filosofên weke hipokrat û hwd jî wê, di dîmenekê de wê, ji wî re wê bibina peyxam û wê di dewama wê de wê bi

wê re wê, li wê bihizirê. Li ser wê re wê bixwezê ku ew xwe bigihênê encamekê li ser wê temenê.

Li ser wê temenê wê, gotinên weke 'jixwe re başbûna nexweşîyan' û hwd ku wê di nava têngîan tendurusta nava xalkê de wê werê ser ziman wê weke ku wê bale wî bikişênê û wê li ser wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, dema ku ew wê, di wê warê de wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman wê weke ku wê bihizirê aliyên hundurên xwezaya derve nabînê û bi wê re têngîhê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê çawa wê, xwe başbikê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê gotina 'ji xwe re başkirinê' û ankû weke gotinek din wê 'xwe bixwe başkirinê' û hwd wê li ser wê temenê wê weke ku wê li wan bihizirê û wê, bi wê re wê çendî wê di wê çerçoveyê de wê ew bi derfet bê wê bixwezê ku ew bi aqılmeşandinên xwe yên li ser hebûna fîzîkî û hwd re ku wê bikê re wê, bikê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê bixwezê ku ew li gorî xwe salixkirinekê li ser filosof-bijîşkiyê re wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di awayê ku wê paracelsus wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di wê rengê de bê ku wê 'nexweşî bo ku ew were başkirin wê li wê hebê' re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê, di wê çerçoveyê de wê, li gorî nexweşî wê weke rewşek xirab bê û wê, hebûnê ji hev bi felişendinê wê xirabikê û wê pêwîstîya başkirina wê hebê wê li wê binerê û wê bihizirê.

Li ser wê temenê wê, paracelsus wê li du qadan wê xabatên ku ew dikê wê têtîliya wan wê bi hev re wê dênê. Wê lêkolîn û xabatên xwe yên li ser şînayî û ankû xwezayê û bi hewldana naskiriina wan ku ew dikê wê bi têtîliya nexweşî û başkirina wê re wê, dênê. Wê li ser wê temenê wê xwe bigihênê têngîna dermanê û ankû dermankirinê û bi wê re başkirin. Di nava têngîna tendurustiya ku wê di wê temenê de wê derxê li pêş wê, nexweşî wê pêwîstîya başkirina wê hebê û wê, bo wê jî wê dermanê wê başkirinê pêwîstîya wê bê.

Ku we heta wê demê wê di serdema navîn de wê, têtîliya nexweşîyan wê bi gûnah û rewşên bi wê rengê û hwd re wê danîn di rengekê de wê, di wê temenê de wê, ev jî wê were dîtîn ku wê weke mijarek ku wê li wê were lê hizirkirin bê. Li ser wê temenê wê, gotinên paracelsus wê hizrê wê di serê mirov de wê çêbikin ku wê, mirov wê bo ku di rêya xwezayê de herê wê pêwîstîya başbûna mirov wê hebê. Li ser wê têngînê re wê bi wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mirov bo ku ew di rêya xwe ya xwezayî de ew herê wê, bènexweşîbûyina wê weke aliyê ku ew li wê were lê hizirkirin bê. Bo ku ew hevgirekê

bi t kiliy n weke zayend   ebik , ba b n    hwd w , weke nixek gerd n  w   d  w  bi w  re w , were l  hizirkirin. Di nava ba b n   dewamkirin  de w  li ser w  temen  w  t kiliyek xwezay  a ku ew p w stba ku ew biheta fahmkirin w  heba   ew j  w  paracelsus w  li ser temenek  bi t g na tendurust    hwd re w  bixwez  ku w , bi temen bik    w  wer n  li ser ziman.

Li ser w   er ovey  re mirov dikar  bi t kiliya xwezay  re w  hinek  din li w  bihizir . Xweza w , ji her aliy  ve w   avkaniy  w  biafir n . Di rew n ku mirov w , weke bi hi  dib n    di farq  de j  b    di rew n weke nab n    ne di farq  de j  b . L  di dewama w  de w , bi w  re w , xweza w , di her dem  re w  li w  were l  hizirkirin. Di dem n ber  d rok  de w  t g na afs n  w , bi w  re w  bib    afs n w  kar geriyek teknik  a ku w  bi w  re w , bi w  ji w  s d w  were girtin w , bi w  weyenek  w  bileyiz . Di asl  xwe de w , di dewama w  de w  dikar  w  li ser w  re ww  bib j  k uw  afs n w , teknika w  dem  a b hempa b . W , di dewama w  de w  bi w  re w  aqil p  keve. Gelek zane   filosof n dem n d rok    p  ketin  w    rove dikin w  bi gotina ‘aqil cih  afs n  girt’ re ku w  werina ser ziman j  l  di asl  xwe de w , afs n bi xwe w , div  ku mirov w  weke   wayek  aqil w  fahmbikê. Li  na gotina aqil cih  afs n  girt mirov dikarê gotin  bi w  reng  w  rast bik    w  werênê ser ziman ku w , bi t g n n weke rasyonali, reali, f z k    hwd re ku w  li ser temenekê bi fahmkirinê   hwd re w  karibê w  fahmbikê.

Weki din w , di asl  xwe de w  dema ku em li cewher  t g na afs n  binerê w , di w  de w ,  bjeya her  z de bi afs n   bi w  weke ‘serwer’ w , bi aqilek  mazintir ku ew heb  w  were tefkirkirin   w  li w  were l  hizirkirin.

Di awayek  de w , di nava   rok n civak  de w , hertim  w  ev aqil w  di awayek  aqilek  rasyonel   afirandina w  de w , weke ku w  weyn j  w  bileyiz . Ya ku ew dib  w   awa w  heb    dib  w , bi w  re w , li w  were l  hizirkirin. Mantiq  afs n  w  ji xwe w  ya ku mirov w  fahmbik  w  cih tir b . W  di w  temenî w  karib    reyet  hemû ti t  li hundur   derveyîya w  bik . Minaq w , dema ku w  bahsa nexwe y  weke encama ‘g nahan’ ku w  were ser ziman wî di w  temenî de w , awayek  aqil  wî di w  de w , bib . Qalib n w  hizirkirin  wî bi xwe re w , hin bi hin w  mejiy  mirov wî bi hizirkirin n w  re w , k rtir bik .

W  dema ku wî di dewama w  de wî, di awayek  de wî li jîyane mirov w , were l  hizirkirin w  di dem n ber   n afs n  de w , bahsa iksir n

ku ew hem nexweş dikin û hem jî baş dikin wê bibin. Ev wê hem bi fîzîkî wê weke bi şînaşîyan wê bibê û hem jî wê bi gotinan wê bibê. Di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin ku wê ew aliyê bi dermanî ku ew wê çawa wê bi wê re wê li ser temenekê rasyonalî wê were fahmkirin wê, di serdema navîn de wê, weke ku em bi hizrên filosofên weke ibni sîna û heta paracelsus û hwd dibînê wê di wê rengê de wê gelek zane û filosof-bijişk ku wê hizrên xwe wê werênina ser ziman wê, temenê wê bi wê rengê wê biafirênin. Ya ku wê paracelsus wê piştire wê, ew wê bikê wê li ser temenekê bi aqilê felsefeyê wê çerçoveyê wê bi aqilekê rasyonal û hwd re wê fahmbikê û wê, bigihinê li rengekê fahmkirinê. Ji xwe ku em di nava hizir de û ankû dîroka hizir de dîroka tendurustê wê li wê binerîn wê di wê rengê de ew dem bi dem wê li ser hebûna zindiyî re wê çawa wê ew wê, were lê hizirkirin û wê hewldanên fahmkirinê wê bèn pêxistin wê were dîtin.

Di wê rewşê de wê, li ser temenekê bi 'rastîfîya bûjenî' em dikarin li têgîna hundurîn û derveyî a paracelsus vegehin. Di wê temenê de wê, li ser wê, 'başbûna mirov' ku wê weke kirde û gotinek sereka wê derkeve li pêş wê bi wê re wê, li gorî rengê hizirkirina dema ronansê wê, bi *hêza xiyalî* û ankû **Imaginatio** ku wê bi gotin bikê re wê karibê wê, werênê ser ziman. Ev wê, di rengekê de wê, weke aliyekê ku wê hêza hizirkirina mirov ji kûderê dihê wê bi wê re ku wê li wê were lê hizirkirin paracelsus wê, bersiva wî ji wê gotinê re wê di wê temenê de bê ku 'hêza xiyaliya mirov wê ji dilê mirov wê werê' re wê, werênê ser ziman. Ev dînya ku em dikarin wê weke bi gotina 'mikrokosmo' jî wê pênasebikin wê di wê temenê de wê li ser wê re wê, hin bi hin wê bi kûrbûna bi fahmkiriina wê re wê weke mijar û aliyekê ku wê hertimî wê êdî wê heya mirov wê bikişênê li ser xwe bê. Di wê çerçoveyê de wê, weke ku me li jor hanî ser ziman wê, di dewama wê de wê li vir em wê cardin wê bikirpênin ku wê, hebûna kirdeyî wê bi aqilî wê, wate û tefsira wê, êdî ku wê bibê wê, çerçoveya pêşketina mirov wê temenê wê biafirênê bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ev wê, dema ku wê hundurîn û derveyî wê were şîrovekirin jî wê, bi temenekê rastînî a reali wê, were şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman.

Mirovê ronansê wê li ser wê temenê wê bi hêza mirov wê bi bawerîya xwe hanînê re wê, pêşkeve û wê bi wê rengê kirdeyî wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê têgîna 'pê bawerî hanînê' jî wê di aslê xwe de wê, li ser temenekê rasyonalî a aqilî re wê hewldana gihandina hinek rêgezên fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê fahmbikê

û wê werênê ser ziman bê. Mirov weke kirdeyê bi wîn, bi xwe bawer, bi aqil, di xwe de kûr û hwd wê, di wê rengê de wê derkeve li pêş. Têgîna 'nerîne' a li tiştê û xwezayê û ankû weke çawa dibîne û hwd ku wê li ser wê re wê pêşkeve wê êdî wê, temenê hizirkirinê me wê bi xwe re wê biafirênê.

Ronasans wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê re wê, weke ku mirov wê, dibîne wê bi wê kirdeyê re wê, bixwezê wê bigihjê pêjna mirovekê ku ew li gorî demê wê bi hizirê û tefkir bikê. Li ser wê temenê re wê bi wê re wê li lê wê bihizirê.

Li ser wê çerçoveyê re wê dema ku em dînya hundurîn wê weke mikrokosmosê wê şîrovebikin û ya derve wê weke makrokosmosê şîrove û pênasibikin wê demê wê bi wê re wê, di renekê de wê êdî wê təkiliya wan wê çawa wê bi hev re wê hebê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Aqil wê li wê bihizirê. Wê bi kirdeyî wê mirov wê, bihizirê ku wê her tişt wê bi hev re wê girêdayî bê. Di aslê xwe de wê, dema ku wê bruno wê têgîna xwe ya gerdûnî wê bi felsefeyî wê werênê ser ziman wê ji aliyekê ve wê kirpendinê xwe yê li ser têgînek bi hev ve girêdanê û ankû dîyalektîkî jî wê di wê rengê de wê di nava gotinê xwe de wê weke ku wê bikirpênê û yan jî wê, ji hinek aliyan ve wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Ya ku wê li şûn bimênê jî êdî wê ew təkili wê çawa wê were fahmkirin, pênasekirin û salixkirin wê weke aliyên din ên bi hizirkirinê ku ew werina fahmkirin bin.

Paracelsus wê, di renekê de wê weke ku mirov wê ji nava hizirê wî kifşdikê wê bigihjê têgîna 'bûjene pêşî' û ankû weke ku em di nava felsefeya demên kevnera de weke bi felsefeya haraklit re dibînin ku ew bi atomê re wê dibîne wê li ser wê temenê wê, têgîna 'bûjena pêşî' wê di renekê de wê bixwezê ku ew pênasibikê û wê werênê ser ziman. Ew wê dema ku wê bixwezê têgînek kimyayî a dînamik wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bi çerçoveya pêvajoyên anatomiyê û hwd re wê, bixwezê ku ew wê bi wê re wê, di renekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Berî paracelsus wê, di wê rengê de wê, li ser têgîna wî ya botanîkî re wê, di nava hizirê Dinwarî de jî wê têgînek weke ku em dikarin wê bi têgîna 'bûjena pêşî' re wê şîrovebikin wê were dîtin ku ew li wê dihizirê. Ew wê, bi têgîna 'çavkaniya hemû tiştî' re wê, li wê dihizirê û wê, di renekê de wê bi têgînek destpêkî re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lê di mejiyê dînwarî de wê weke ku ew hinekî din komplikatir wê

di dîmenekê de wê were dîtin. Wê dema ku ew li wê dihizirê wê, li ser rewşên xwezayê ên xwe dewrûdayimkirinê re ku ew li wê dihizirê wê êdî wê, çavkaniya wê xwe dewrûdayimkirinê wê çi bê wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, têtînek weke ya bûjena pêşî ku ew weke xwediyê vejenek bêsinor a di xwe de ku ew bi wê re ew temenê wê diafirênê wê li wê bihizirê û wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Paracelsus wê dema ku ew li wê têtîna 'bûjena pêşî' di nava hizrên xwe de lê dihizirê wê weke ku wê li rewşa 'ciwayê' wê li wê bihizirê ku ew çawa di rewşek herikiner a ji rewşê li awayê din ê rewşê wê bibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev rengê hizirkirinê wê, di awayekê de ku wê paracelsus wê li wê bihizirê wê di cih de wê têtîna Empedokles a ku ew bi hevgirtina fîzîkî û bi wan logosên ku ew dihên cem hev û awayên darêjkî ên tiştî diafirênin û hwd wê werênê berbîra mirov. Li ser wê temenê wê têtîna 'bûjena dînamik' ku ew di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê rengê de wê bi wê rengê wê li wê bihizirê. Ev têtîna bûjena dînamik wê di nava felsefeya ronansên de wê, weke aliyekê wê yê din ê hizrî wê biafirênê û wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di dema Paracelsus de wê, weke ku wê were dîtin wê, di awayekê de wê, têtînen kimyayî û sîmyayî û ankû biolojikî û yên nebiolojikî wê ji hev cihê werina kirin û wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê kûrbin wê were kirin. Ji wê aliyê ve wê, ev wê, weke aliyekê wê yê din jî wê were dîtin ku wê temenekê wê yê bi hizirî wê, bi wê re wê, were çêkirin. Paracelsus wê li ser temenê metali wê li wê bihizirê û wê li gihiştina wê hizirê. Ev jî wê, di wê temenê de têtînek tendurustî wê derkeve li pêş.

Wê di wê demê de wê têtîna kimyayê wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Têtîna sîmyayê wê bi zêdeyî wê di mejiyê mirovan de wê bi têtînek weke ya afsûnî wê têtînekê wê bide dîyarkirin û wê weke ku wê li ser wê temenê ku ew bi çavkaniyek xwezayî wê weke li nav hev xistinên ku ew bi wê werina çêkirin jî wê di wê temenê de wê bi têtînekê wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê gotina 'ixsirê' wê hinekî jî wê li ser wê temenê re wê bi wê re wê biafirê û wê, li ser wê çerçoveyê de wê, were berbîrê. Sîmya bi zêdeyî wê, têtînek ku wê weke ya metali li hev halandinê, weke zêr, zîv û hwd re wê, were berbîra mirov. Wê li ser wê temenê wê têtînekê wê di mejiyê mirov de wê çêbikê. Di çerçoveya têtîna sîmyayê de ku mirov bihizirê wê dikarê wê li hinek deman wê bi

rengê fahmkirina wê ya demkî û hwd re wê werênê ser ziman. Minaq wê di demên wê yên wê yên pêşî, ku wê demên berî dîrokê jî wê di nava wê demê de bin wê, weke têngînek ku wê, ji nava xwezayê û şînayên wê û hwd wê dema ku wê li ser temen û çerçoveyekê wê, derman wê weke bo başkirinê û ankû ji başbûnê weke nebaşkirinê û hwd bi xirabî wê were pêşxistin wê bi wê re wê li mejiyê mirov wê bide biriqandin. Wê, di wê temenê de wê bi têngînekê wê were berbîra mirov.

Pîştî ku wê di dewama wê de wê kimya wê pêşkeve wê, li ser wê temenê wê, kimya wê bi zêdeyî wê li ser temenekê zindiyî wê, bê xwediyê zanîn û azmûnên wê yên bi fêrbûn û fahmkirinên fahmkirinên di nava wê de ên bi xwezayî û hwd wê li ser wê temenê wê, di renekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Kimya wê, di wê çerçoveyê de wê, pêşkeve û wê, li ser temenê xwezayê wê, bi wê rengê wê, fahmbikê. Lê kimya wê di wê temenê wê li ser temenê bûjenan ku wê cewher û çavkaniya wan wê bi çerçoveya wan ya temenî re wê fahmbikê re wê, di renekê de wê were dîtin û wê were fahmkirin. Kimya wê li ser wê temenê wê hinekî din wê zêdetirî wê hê jî wê dîmenekê fîzîkî û ankû fîzîkalî wê bi xwe re wê di renekê de wê bi fahmkirina xwe re wê bide dîyarkirin.

Weki din wê gotina biolojiyê wê pêşkeve û wê, li ser wê re wê were lê hizirkirin. Bioloji pêvajoya zindiyan a bûyinê, pêşketinê, pêşveçûnê, zêdebûnê û hwd wê bi gelek aliyên din re wê, lêbikolê û wê bixwezê wê fahmbikê. Ev wê, di wê temenê de wê piştê wê, li ser wê çerçoveyê wê tiştên ku ew di nava jîyanê de dibin wê weke zindiyî û weke şîndibin ku ew weke ji nava axê û hwd ew dibin û hwd jî wê bi cihêbûna rengên wê yên wê yên fahmkirinê û bi zanyarî û hwd re wê pêşkeve.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê bioloji wê, weke zanyarîya zindiyan wê pêşkeve. Wê kimya wê bi zêdeyî wê bi şêwayê ku wê, pêşkeve re wê li ser temenekê wê bi fîzîk û zanistên fîzîkî û hwd re wê zêdetirî wê bi têkiliyekê wê pêşkeve û wê xwe bide dîyarkirin. Di nava têkiliya teybet û gelemperîya bi gerdûnî û negerdûnî re wê, li ser wê re wê bi wê were lê hizirkirin. Lê wê, di dema ronansê de wê di wan waran de wê, weke ku wê were dîtin wê bi awayekê zelal wê ji nava hev wê werina derhanîn û wê zelalbûnek wê di nava wan de wê xwe di renekê de wê hin bi hin wê pêşbixê û wê bide dîyarkirin. Li ser temenekê dîrokî wê hizirkirinên weke li pêvajoya bûyina zinditiyê wê piştê wê heta gihiştina hizrên bi têngîna peresendinê. Di demên ronansê û piştî wê de wê, ev wê di nava hizrên baweriyê û

hinekî dervî wê de wê werina ser ziman. wê ne bi awayekê rêkûpêk bin. Lê di çerçoveya wan têngînên zanistî ên weke bi lêkolînê ku wê bîn kirin de wê, di demên piştê de wê, di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Li vir ku em bahsa têkiliya hizran a bi hev ve bikin wê, weke kesekê ku wê Paracelsus xwandinê wê, filosofên weke Jakob Boehme bikin. Wê weke di temenekê de ku wê bahsa hizrên wî were kirin wê ew hevgiretînek weke li ser temenê hizrên haraklit, maniyan û heta bigihijê De-Cusa bigrê wê, di wê çerçoveyê de wê karibê weke temenekê çavkaniya wî werênê ser ziman. Wê, di destpêkê de wê weke ku wê têkiliya wê 'martin luther'îyan re wê hebê lê wê piştê wê xwe biavêjê dervî wan û wê weke bêalî wê bide nîşandin. Lê di wê temenê de wê kirpendinên wî yên ku ew di felsefeya xwe de wê dikê wê bi zêdeyî wê bi teybetî wê kirdeyê û salixkirinên bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin. Lê weke aliyekê din wê têngîna dîyalektîkî a bûjenîparêzî bê. Wê li ser wê temenê wê, bi têngînek felsefeyî wê bibê xwediyê rengekê hizirkirinê. Li ser temenekê wê piştê wê weke ku wê were ser ziman wê hizrên newton û gelilei wê bixwenê wê wan wê li gorî xwe wê rast bibîne. Li ser wan re wê alaqa xwe li zanistên matematîkî û hwd wê bide nîşandin. Lê di awayekê de wê, dema ku mirov hizrên wî dixwênê wê bandûra maniyan wê bi zêdeyî wê ji nava hizrên wê wê were dîtin.

Wê dema ku mirov li nava nerinên wî dinerê wê, li şûna nerînek bi niceli wê ya nîtelî wê bi zêdeyî wê li berçav wê bikeve. Di wê temenê de wê têngîna kirdeyê wê, weke ku wê çawa wê di temenekê bi wê hizirkirinê û hwd de wê derxê li pêş wê werê dîtin. Li ser awayekê mirovî wê bihizirê. Li gorî wî hemû tişt wê weke ji kirdeyê û ankû nîtelê wê bibin wê, xwediyê rewşek pêşketinê bin. Li ser wê temenê wê li ser mirov wê bikeve hizran û wê, bixwezê ku ew koka jîyanê wê, têbigihê. Wê jî wê dixwezê li ser temenekê dîyalektîkî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê têngîna kirdeyê û ankû nîtelî wê bixwezê ku mirov di xwe de kûrbibê û kifşbikê. Wê di wê temenê de wê hizrên wî yên di wê warê de wê taqabûlî ezîtîyek kirdeyî ku ew dixwezê wê bide nîşandin wê bibê.

Li ser wê temenê wê bi nerînek gnostîkî a bûjenîparêzî wê, weke ku wê bixwezê li ser çerçoveya xwezayê re wan aliyên şubjeyî bi wê fahmbikê. Minaq Boehme wê mijare başî û nebaşîyê wê hilde li dest û wê, di nava hizrê de wê, ku mirov wê di wê de wê çawa wê kûrbibê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî, mirov di kûrhiyên xwe de wê, dikarê li wê bigerihê û wê, bibîne.

Wê dema ku wê bahsa têngîna xwûdê jî wê biikê wê, bi gotina 'weke ku ew li gorî pêjna xwûdê hatibê çêkirin wê demê bi kûrbûna di xwe de re wê heta destpêkê bi çûyinê û bi wê re têkilidanînê wê karibê bikê. Boehme wê weke ku wê di 'eurora' de wê werênê ser ziman wê li ser têngîna xwûdê ku wê bihizirê wê, bi têngîna 'ya pîroz' û ya 'rohnî' wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Lê di dewama wê de wê, bi têngînek xwezayî re wê, bixwezê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bi gotina 'weke ku di xwezayê de dibê devera ku hemû vejen li kom dibê heya xwe bide ser wê' re wê, li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di têngîna boehme de wê, di temenekê gnostikî de wê, li ser çerçoveya kirdeyê bi wê lê hizirkirinê wê hebê. Li vir ew li ser wê temenê bi têngîna gotina xwe ya kûrbûnê wê bi gotina xwûdê re jî wê bikê û wê di wê de wê bixwezê 'aliyên baş' û 'aliyên nebaş' wê li lê bihizirê. Di gotina xwûdê de wê, weke ku ew li wê dihizirê wê aliyekê nebaş wê bi wê re wê bi pêjnî wê kifşbikê û wê weke hemû xirabiyên di dînyayê de jî wê di awayekê de wê weke ku wê karibin di encama wê de wê werina fahmkirin wê li wê bihizirê. Wê weke ku ew wê werênê ser ziman wê rûyê xwûdê ê pêşî wê weke yê wî yê baş bê wê, rûyê din jî wê weke bi gotina 'şeytaniyê' re wê, bixwezê ku wê weke encama ji jê wê şîrove û tefsirbikê û wê werênê ser ziman. Di wê têngînê de wê, weke ku mirov wê di rengekê de wê dibînê wê, di nava dualiteya zerdeştîyan û ankû manîyan de wê bi gotina di zikhev de hebûna aliyê baş û nebaş wê weke bandûra wê di wê rengê fahmkirina wî de wê hebê wê, di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê çawa ku wê weke xwûdê û şeytanî wê weke vajî hev wê were hanîn li ser ziman jî lê wê ji aliyekê ve wê, di çerçoveya têngîna dijberî de wê, di hev de wê, weke ku xwediyê hebûnekê bin û wê, di têngîna dîyalektika dînyayî wê ew wê bi xwe re wê, bide dîyarkirin. Ew wê, bi gotinê dihênê ser ziman ku ya dijber weke ne xirab û nebaş baş xwe danîşandin û dana li der jî wê nebûba. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku mirov di nava felsefeya hallacê mansur de wê dibînê ku ew wê, ya nebaş ku ew nebûba wê nikariba ya baş biheta fahmkirin wê hinekî jî wê bi hev ve girêdayî û li ser hev re wê werina fahmkirin û ankû wê dema ku ew bahsa têngîna baweriyê dikê wê, ya ku em bi baweriyê lê dihizirin wê bi wê re wê karibê bi me re xwe bide têngihiştin ku wê ya nebawer wê, li ser baweriyê re wê çawa wê vajî wê bê xwestin ku were jînkirin û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê zêdeyî ku em li hizrên Boehme di wan de kûr dibin wê di dîmenekê de wê, li ser wê temenê wê dîmenekê bi rengê felsefeya hallac a bi başî û nebaşîyê a di zikhev de ku ew tefkir dikê ku ew dijî wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê berbîra mirov. Li ser wê temenê ya nebaş dana nişandin û ankû vajî wê baş dana nişandin wê di awayekê de wê çawa wê li hev hoyandî wê di dîmenekê de wê bi wê re wê hebê wê, li ser wê temenê û çerçoveyê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Li vir wê çî wê çawa û çawa weke baş û nebaş wê were dayîn nişandin wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Wê di awayekê de wê, di awayekê de wê li ser temenekê weke bi aqilmeşandinê re wê bi têngîna encamî wê di wê temenê de wê, bixwezê ku ew wê di rengê de wê fahmbikê. Minaq wê, dema ku wê, bihizirê ku wê çî wê nebaş û xirab bê û çî wê baş û nexirab bê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê li ser wê çerçoveyê re wê weke ku wê tişt wê bi rewşa wê ya ji wê sûdgiirtinê û ankû encamiya wê re wê, di rengê de wê weke ku wê karibê wê salixbikê. Minaq birçîbûn wê weke encamak nebaş wê çawa wê karibê wê şîrovebikê wê li ser wê çerçoveyê wê li wê bihizirê. Birçîbûn wê di awayekê de wê, bi encamên wê yên fîzîkî ku wê şîreyetî jîyane mirov bikin û wê bandûrê lê bikê re wê karibê wê fahmbikê. Di singekê de wê, hebûna şîr wê karibê weke bifirhê (in: clotting) wê bi wê re bibê. Yan jî wê dema ku mirov wê, xwarinekê servekirî bihêlê ku ew wê bi demê re wê çawa wê xirabibê. Ev rewşên ku wê weke di nava ya baş û nebaşîyê de ku wê bi wê re wê ji hev cihêkirina wê were kirin wê li wê were lê hizirkirin bin.

Li vir wê dema ku mirov wê li rengê hizirkirina Boehme dihizirê wê ji du aliyan ve wê di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman. Yek wê li ser temenekê xwezayî ku ew dixwezê di hizir û aqilê xwe de wê pêjn û dîmenekê wê di fahmkirinê de wê derkbikê û wê bigihê bê. Ya duyem jî ew bi nerînek nîtelî û ankû kirdeyî wê xwezayê wê li wê binerê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bi awayekê kirdeyî fahmkirina xwezayî û ankû bi aqilî û dîtbarîya wê re gihiştina dîmenê wê yê ku mirov wê di wê, di wê temenê de wê bi wê têbigihê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê li vir wê bi kirpênenê bê.

Di wê temenê de wê pêjna xwezayê û ankû bi kirdeyî û yan jî bi nîtelî derkkirina xwezayê wê di wê temenê de wê, li ser wê re wê, di dîmenekê de wê mirov wê bigihênê şewayekê aqilê kirinî ku mirov wê, di wê

temenê de wê bi rengê wê yê bûyî wê bikê û ankû wê di meji de wê bi wêna bikê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê temen de wê werênê ser ziman wê, têngîna kirdeya ronansansê wê, li ser wê temenê wê çawa wê li wê were têngihîştin wê dîmenekê hizirkirina wê bi wê rengê hizirkirina Boehme re wê, li ser temenekê hûnerî û pêjnên wê yên weke bi dîtî û dîtbarî ku ew werina xêzkirin û hwd re wê, karibê bi wê re dîmenekê wê yê hizirî wê li wê têbigihê.

Di mijare kirdeya ronansansê de wê dema ku mirov li wê dihizirê wê bi wê re wê, ev wê weke aliyekê wê yê din wê were wê were dîtî ku wê di wê de wê bi kûrbûnê re wê, li wê bê hizirkirin. Wekî din wê di wê temenê de wê reng, awa û ankû darêjkên wê yên bi awayî ku ew dîmenên wê were derxistin li holê. Tiştê ku mirov wê bi nîtelî wê li wê bihizirê wê, çêkirina wê dîmen û ankû wêneya wê têngînê wê, bi wê re wê çawa wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin wê li ser wê temenê wê bi wê re wê karibê li wê were lê hizirkirin.

Kirdeya ronansansê wê, di wê temenê de wê bi aqilî bê, xwezayî bê û wê, razber bê. Wê li ser wê re wê, bi dîtinkirina wê re wê, weke çawa wê, were ew dîmenê xwezayê, aqilî û razberî ku wê were şenberkirin wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê tiştê wê weke ji xwezayê kopîkirina wê bi hûnerî û ankû bi xosletên hûnerî ku wê weke li wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, aliyekê wê hizirkirina li ser wê temenê kirdeya wê bi nîtelî bê. Wê di dewama wê de wê ew dîmenê wê bi wê re wê, ew têngîn wê çawa wê li gorî cûre, qarakter û hwd wê, were bi wênekirin û hwd wê li ser wê re wê, di wê temen de wê bi wê re wê weke ku wê li wê karibê were lê hizirkirin.

Li vir wê, di aslê xwe de wê, li gorî têngîna Boehme wê weke ku mirov di awayekê de wê karibê wê têbigihê wê têngîna başî û nebaşîyê wê li ser wê dîmenê wê re wê bi têngînek dîtbarî wê weke ku wê karibê were lê hizirkirina wê were dîtî. Di warê kifşkirina tiştê de wê, bi wê re wê, bi rewşa fizîkî re wê, li wê were lê hizirkirin. Minaq wê di nava rohnî û tariyê de wê, tari wê dema ku ew bû mirov wê nebînê û di rohnîyê de wê karibê bibînê. Wê demê wê dema ku mirov wê, nebînê wê, li gorî wê, tari wê reş û nebaş bê. Wê di wê rengê de wê, ev têngîna wê ya nebaşîyê wê li ser wê têngîna dîtbarî re wê, weke encamek xwezayî ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê weke ku wê, di nava têngîna maniyan de wê were dîtî wê li wê bihizirê.

Ji wê aliyê ve wê têngîna şubjeyî wê bi wê re wê, çerçoveyek hizirkî wê bi wê re wê li ser temenekê objektivî re wê weke ku wê bibê xwediyê renekê fahmkirinê wê bi wê re wê were dîtîn. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê di renekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare lê hizirkirinê wê xwe bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were dîtîn wê karibê li wê were lê hizirkirin.

Ya şêrîn li xoşa mirov diçê. Ya ne şêrîn wê ne li xoşa mirov wê herê. Yan jî ya tahl wê nexweş bê. Wê mirov dilnexweşî bikê. Ev wê ne baş bê. Di wê temenê de wê ev wê weke rewşên xwezayî bin wê li ser wan re wê, weke rewşek şubjeyî a bi aqilî wê li ser wê re wê were lê hizirkirin.

Di mijare kirdeya ronasansê de wê ev alî wê weke aliyna ku wê bi kirdeyê û nîtelika wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Di dewama wê de wê, kirde wê, weke têngînek razber a xwezayî bê. Wê di wê de wê, çendî ku wê weke bi xwezayî wê şenber bê wê, ewçendî jî wê weke ku razber û ne dîyar bê. Wê di wê temenê de wê, navaroka wê kirdeyê wê hertimî wê weke têngînek ku ew bi wê re wê were lê hizirkirin bê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, têngîna kirdeyî wê di dîmenê ku mirov wê, dibînê wê bi zêde kirdeyî û derûnî di zikhev de wê, xwediyê renekê fahmkirinê bê. Wê di awayekê de wê ew wê rewşa xesasîyetê a di fahmkirinê de ku wê biafirê jî wê hinekî wê weke ku wê di wê temenê de wê bi wê ve girêdayî wê di renekê de wê weke ku wê hebê. Ya bûjenî wê, di wê temenê de wê, weke çavkaniyek ku wê ji pîrr aliyan ve ku wê bi şubjeyî wê li wê bihizirê wê bi wê re wê derkeve li holê bê. Bi kirdeyî wê ya ku wê derkeve li pêş wê bi zêdeyî wê aliyekê wê yê zêde bi dîyarî ê şubjeyî bê. Di demên ronasansê de jî wê, li ser wê rengê pêşketina wê ya bi dîmenê hûnerî û hwd re wê, ev alî wê xwe di awayekê de wê li hiş wê bide dîyarkirin. Hiş wê, zêde kirdeyîbûna mirov weke bi keseyet û di xwe de gihiştina hizir û kûrbûnên ku ew dikê û dana dîyarkirin a wan re wê, were dîtîn.

Di nava felsefeya dema ronasansê de wê, kirde wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke têngînek çavkanî a hizirkirinê wê derkeve li pêş. Wekî din wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, kirde wê di xwe de wê, şoreşa xwe wê, di mejî de wê weke ku wê êdî wê bide kirin. Wê bi wê re wê pêşketinên ku wê li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê dema ku em li wê rengê kirdeya wê dihizirin wê, di aslê xwe de wê, pêvajoyên serdema navîn ku wê weke li ser esasê

fêrbûnê´ wê werina fahmkirin wê, ne vala bin. Wê li ser wê temenê wê çerçove û temenê wê yê bi hizirkirinê û hwd wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê bi wê rengê wê biafirênin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide dîyarkiriin. Ev têtî wê gotinên serdema navîn weke demek tarî ku wê werênina ser zima wê, di dîmenekê de wê, weke ku wê bixwezê bide nîşandin ku wê ji gelek aliyan ve wê rastî wê vajî wê rengê fahmkirinê wê bibê wê werênê li ser ziman.

Di aslê xwe de wê, bi demê re wê were dîtî ku wê ew kirdeya ku ew afirî wê, encama wan pêvajoyên serdemên navîn jî bê. Wê di wê temenê de wê di xwe de bi ast, rade û pîvan wê bi zêdeyî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Wê di wê temenê de wê, weke xwûdayê xwe bixwe wê mirov wê bi wê re wê lê were û wê, di warê hizirkirinên xwe de wê bi wê re wê êdî wê bikeve pêvajoyek afrîner a bi aqilî de. Wê, di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa pêwîstîya xwe hanîna li ser ziman were kirin wê hinekî jî wê di wê temenê de wê, aliyekê wê yê ku mirov bi wê re wê fahmbikê wê hebê.

Ji aliyekê din ve jî wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa xwe hanîna ser ziman û ankû hanîna ser ziman a nerîna xwe wê, bi wê re wê, weke aliyekê weke encama wê xwe bi wê temenê kirdeyî û nîtelika wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, du aliyên fahmkirin wê di zikhev de wê bibin û wê di wê temenê de wê bi pêşketina aqil re wê hin bi hin wê ji hev cihê wê di dîmenekê de wê, weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê xwe wê, bide dîyarkirin. Bûjenek wê, çendî ku wê ne tenê bi awayekê wê karibê were fahmkirin wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê fahmbikê.

Di mijare bûjenê de wê, ya ku ew weke ew bi awayê wê yê darêjkî û rengê wê û hwd re wê bide me wê ji aliyekê objektîvî û hwd re wê were dîtî. Lê yek wê ji aliyekê din ve jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Aliyê din jî wê li ser temen û awayê şubjeyê re wê, dikarê wê li wê binerê. Ev wê bi hîsîyetî bê û ankû bi derûnî ew bûjen û ankû hebûn wê çî wê di mejiyê mirov de wê bide hîskirin û ankû biriqandin wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, mirov wê, bi aqilê xwe re wê dema ku wê pêşkeve weke kirdeyekê wê li ser wan aliyan re wê bi hizirkirinên xwe re wê xwe bide dîyarkirin. Wê, tişteke wê tenê wê weke li wê nerîna û jî wê

fahmkirinê û hwd re wê bi tenê wê nikaribê were fahmkirin. Di dewama wê de wê, bi dîtbariyên bi wê û bi rengên hiş ên li wê nerînê û hwd re wê karibê wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Li vir di dewama wê de wê, dema ku em bi wê rengê wê dihênina ser ziman wê dikeviyek din a mejiyê me de wê têgîna rasyonalityê wê li ser têgînên wên weke yên realismê, sedem û encamê û hwd re wê, xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Ber ku ev wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê, li ser temenekê 'şenber' ku wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin bê. Wê xweza wê dîmenekê xwe wê, di nava tefkirkirinên bi van gotinan re wê bide me. Ber ku mirov birçiya mirov xwarinê dixwê. Ku mirov tî dibê av divexwe û hwd. Wê ev wê weke aliyna ku wê li ser mantiqê têkiliya sedem û encamê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Li ser wê temenê wê ya ku wê li mirov wê rast wê were û ya ku wê li mirov wê rast newê wê di wê temenê de wê mirov wê bi aqilê xwe wê ji hev cihê bikê û wê bi wan re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê, aqilmeşandinên xwe de wê li ser wê re wê weke ku wê bikê. Lê wê di wê temenê de wê tişteke din wê bi wê têgîna kirdeyê a felsefeyî ku wê derkeve li pêş û hebûna fizîkî, cismî û ankû bûjenî a di jîyanê de heya wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê, li ser têkiliya wê kirdeyê û wan hebûnên dîyar re wê ji aliyekê ve wê çawa wê bixwezê ku ew li bersivên pirsên di serê xwe de li wan bigirê wê bi wê re wê were dîtîn. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê hizirkirinê ê bi hebûna xwezaye li dora mirov re jî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Xwezaye li dora mirov wê di wê temenê de wê derkkirinên bi wê, wê hinekî din wê di nava wê şêwa û rengê hizirkirinê de wê bi çerçoveyek komplika a fahmkirinê re wê weke ku wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Ev jî wê, weke aliyekê din ê ku em di dewama wê de wê li wê bihizirin û wê fahmbikin û wê werênina ser ziman bê.

Boehme wê dema ku wê bahsa mirov wê bikê wê weke 'pêşnûmeya herî pîroz a xwezayî' wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di nava hizrên Paracelsus û bruno de jî wê ev têgîn wê bi awayekê wê were dîtîn ku wê li ser têgînek kirdeyî a xwezayî re wê were dîtîn. Lê li vir wê, têkiliya mirov û xwezayê wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtîn wê pirralî bî û wê, dema ku mirov wê, bixwezê wê fahmbikê wê bi wê re

wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, mijare têngîna xwezayî û wê weke derkkirina wê, 'weke wê' ku mirov wê dibînê wê, di nava felsefeya ronansê de wê weke elementek û fenomenolojikî a kirdeyî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Pêşketina seha hundurîn û serwerîya wê û weke kirdeyekê bi wê pêşketina mirov bi aqil û hwd wê, wê çerçoveya wê ya komplika wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Li vir wê dema ku mirov wê, dibînê wê çawa wê dibînê û ankû wê çawa wê dikarê wê fahmbikê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê mirov karibê wê li wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, ev jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bide dîyarkirin. Di çerçoveya wê kirdeya ronansê de wê, salixkirina wê, û ankû wê tiştê wê weke wê dîtîna û derkkirina wê, di wê rengê de wê, bide dîyarkirin. Çêkirina wêneyên bi boyaxê wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê bi hûnerî wê, kirdeyek xwezayê ku ew dihê salixkirin li ser wê temenê wê nîtelika wê ya hundurîn re.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê rewşê de wê çi wê rewşa wê ya kirdeyî wê karibê bi serekeyî were fahmkirin? Ya ku wê pêşî wê karibê were fahmkirin wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê pêşî wê bi têngîna hizrî ew kirde û afrînerîya ku wê bi wê re wê bibê wê, êdî wê ew û encamên wê xwe di nava jîyanê de wê bidina dîyarkirin. Li rewşa xwezayî nerîn û wê, kopîkirinên weke wê, weke aliyekê naqşkirina wê kirdeyê bi darêjkî wê, di dîmenekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Weki din wê jî aliyekê din ve jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna kirdeyê wê bi awayê salixkirinên bi wê re wê, weke aliyên ku wê di wê rengê de wê bi wê re wê, karibê li wê were lê hizirkirin. Di nava felsefeyê de wê, kirde wê, weke têngînek şubjeyî a afrîner wê, dîmenekê jî wê bi xwe re wê bistênê. Wê di wê temenê de wê kirde wê, dema ku ew mirov bibê wê demê wê bi hemû fêrûazmûnên mirovî ên bi dîrokê re wê di temenê wê kirdeyê û afrînerîya wê de wê cih bigirin û wê bêsînor wê temen û çerçoveyek wê ya afrîner re wê xwe bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Boehme wê dema ku wê bahsa xwezayê wê bikê wê, di renekê de wê bahsa têngîna bihûştê ku wê çawa wê, di nava xwezayê de wê bi ya dojehê re wê, di awayekê de wê tekoşînê wê bikê û wê weke 'jineka ku ew hertimî dihênê li dûnyê' wê, biafirênê wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têngînek xwezayî ku ew bi pêvajoyên wê yên

pêşketinê re ku ew were fahmkirin wê bi wê re wê di renekê de wê were dîtin. Di aslê xwe de wê, ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, Paracelsus wê têngîna wî ya hundurîn û derveyî û ankû mikro û makro kosmos a bi hev ve girêdayî wê li ser wê temenê wê weke xwediyê bendên girêdayî ên xwezayî bê wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Li vir wê ya ku Boehme wê bixwezê wê werênê ser ziman wê li ser wê têngîna dualisma maniyê re wê bi temenekê diyalektikî wê weke hertimî wê bi hev re di nava tekoşîn û şerekê xwezayî de bê wê bi wê re wê, bi têngîna dijberan a wê re wê weke ku wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Boehme wê li ser temenê diyalektikî, xwezayî û panteist re wê, weke bi têngînek diyalektikî a bûjenî (in: Objective Dialectics) re wê weke ku wê bi awayekê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew li ser temenê şerê nava rohnî û tariyê û mani wê çerçoveya wê bi zanîn bikê wê têngîna wê ya diyalektikî a objeyî wê di wê temenê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê li wê demê û rengê hizirkirinên demê binerê wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê weke aliyekê ku wê li ser kirdeyê û bi çerçoveya hundurîn û di wî de bi kûrbûnê û gihiştina li zanînê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Weke Boehme wê, filosofên weke Francis bacon wê karibê navê wan wê werênê ser ziman ew jî wê li ser renekê ku wê di wê çerçoveyê wê bi sazûmanî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Bacon wê, ji nava jîyanek aristokratî wê were. Vajî wê Boehme wê ji nava jîyanek ji rêzê wê were û wê weke ku wê were gotin wê bavê wî pêlavçêker bê. Lê bacon wê li qasrê wê heta serokweziriyê wê bilindbibê û wê, di wê temenê de wê, bilind bibê. Wê demekê wê bi wê pozisyona xwe jî wê welêt jî wê bi rêve bibê. Li ser wê temenê wê ne belesebeb bê ku ew weke kesek navder di wê demê de were nasîn.

Di nava têngîna epistemolojîkî a Boehme û ya bacon de wê, ji hev cihêbûn wê di awayekê de wê li berçav me bikeve. Minaq wê, bacon wê hebûna zanînê a bi serê xwe wê, weke ku ew herê nekê wê bênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman jî wê, li ser temenê fêdetiyê wê bi wê hizirê û wê werênê ser ziman.

Lê li vir tiştekekê din wê beremberê wê têngîna wê xwe di mejiyan de wê bi zanînê wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê çerçoveyê de wê, pêşketina serweriya mirov bê. Di aslê xwe de wê rewşê de wê, çawa wê ew pêşketina wê têngîna 'serweriyê' a bi zanînê wê were şîrovekirin wê were dîtin ku wê bi demê re wê derkeve li pêş.

Zanîn û çêbûn, û ankû zanîn û çêkirin di jîyanê de wê bi wê re wê were beremberê hev. Di wê temen de wê, zanîn wê bi tiştê ku ew were kirin wê beremberê wê weke li ser temenekê fêdetiyê wê hebê wê, were li ser ziman.

Di ronansê de wê bi wê rengê wê bi zanînê re wê hizirkirina wê, di aslê xwe de wê pirr zêde wê asayî bê. Ber ku wê êdî wê mirovekê weke kirde di jîyanê de ku ew dide dîyarkirin wê pêşkeve wê, li ser wê pêşketina kirdeyî a mirov re wê, di jîyanê de wê zanîn jî wê weke erka wê çî bê û wê çawa wê di xizmeta mirov de wê bibê wê ni wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têngîna zanînê û bi wê serwerîbûna mirov wê li ser wê temenê wê çawa wê bi hev re wê werina fahmkirin wê bi wê rengê hizirkirinê re wê bi zêdeyî wê weke têngînek kirdeyî a ku wê di mejiyê wan hizirkirinên ku ew dihê kirin de wê bibê bê.

Li ser wê temenê wê yên gihiştina aqilî ên weke bi seh û aqilmeşandinê û hwd re wê li wê werê lê hizirkirin. Di dewama wê de wê çavkaniya zanînê û rewşa dîtina dînya derve wê bi wê û xwezayîya wê re wê çawa wê weke fektorna dîyarker wê derkevina li pêş wê êdî wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê gotinên weke 'serwerîya li xwezayê' û ankû 'serwerîya li xwe xwezaye xwe' û hwd ku wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê têngînekê wê bidina mirov. Diaslê xwe dê wê gotina dawî wê ji wê têngîne wê zêdetirî wê fahmkirinekê wê di xwe de wê bi hawênê. Wê, di wê çerçoveyê de wê karibê wê bi wê hem xwezaye derve a mirov ew were fahmkirin û hem jî ya di xwe de wê weke ku ew bi fêrbûn û hiş û hwd ku ew dihizirê ew di farq û zanîna wê û hişê wê de bê ku ew çî dikê bê. Di wê temenê de wê, weke têngîna sehê wê di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din wê derkeve li pêş. Li ser w temenê wê bacon wê gotina 'zanîn hêz a' wê, bi serifênê û wê, bixwezê ku ew bi wê re ew wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman. Ku zanîn hêz bê wê demê wê ew hêz wê, pêşî wê pêwîst bê ku ew were bidest xistin. Piştî wê li ser çî temenê wê were bikarhanîn û di dewama wê de wê, encamên wê yên ku ew bibin bi wan re ew di çerçoveyek berfireh de ew were fahmkirin bê.

Di dewama wê de wê weke ku mirov wê, bi paracelsus re jî ku mirov wê dînenekê wê bibînê wê tiştê bi xwe û di wê de wê fahmkirina wê, di rengekê sehî de ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê were kirin. Tiştê ji bûjena wê fahmbikê wê di wê temen de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Lê wê di wê demê de wê weke bacon, hume û heta di demên

pirrr piştre ku wê werin weke filosofê alman Kant û hwd wê têngîna 'aqilê saf' û hwd wê, li ser wê were lê hizirkirin. Ya ku wê, di wê warê de wê kant wê bikê wê tenê wê di awayekê de wê stalizekirina wan nîqaşên berê wî bê.

Wê dema ku mirov wê bahsa têngîna felsefeya bacon bikê wê, têngînên weke yên 'idol'an wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê li ser aqil û rengê derkkirinê re wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku mirov bahsa rengê aqil û ankû hizirkirinê bikê wê di cih de wê pêjn, 'imaj' û ankû biriqîna wê û hwd wê bi wê re wê, weke aliyekê ku ew bi wê re ew li wê dihizirê û wê, dihênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, têngîna bi aqil çawa dihê dîtin û ankû çawa ya wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê din ê bi şubeyî û aqilî wê rengekê serweriyê a bi aqilî li wê kirdeya hebûnê a mirovî ku wê pêşkeve wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev kirde wê weke têngînek ku em bi têngîna matematik-mantiqê û hwd re wê şîrovebikin wê, di rengekê de wê weke ku wê bêsînor wê xwediyê şêwayekê derkkirina ji wê û pêşketina bi fahmkirina wê re bê. Her kirde wê, di wê temenê de wê xwediyê pêşketina xwe bê. Lê gelek kirde wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê, salixkirina wê çawa bê wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bide dîyaerkin. Gotina kirdeyê wê, di wê temenê de wê bi têngîna xwe ya nîtelî wê di awayekê de wê weke rengekê fahmkirinê a razber wê pêşî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê ev rengê kirdeyî a kirdeyî wê êdî wê li ser wê re wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê ku wê mirov wê bi aqilê xwe wê li ser wê bisekinê bê.

Felsefeya ya idolan' wê, di wê temenê de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê di awayekê de wê, bi felsefeya weke ya şikê û hwd wê, nexwezê ku wê di rengekê de wê, bisînor bikê. Wê bi temenî wê di tenekê de wê weke li ser temenê 'redkirina şikê' re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya xwe ji ya nayê zanîn re ne hiştinê re wê, di awayekê bi aqilî wê çawa wê bi wê re wê bê zanîn re wê, li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, bi têngîna idolan bacon wê weke ku wê bixwezê ku ew bigihêjê çerçoveya aqilî a saf ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê, ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku wê minaq idolê wê bide wê, minaq xwe di neynikê re dînê re wê bide. Wê di neynikê re wê, dîtin wê, weke dîmenê zelal û nêzî bê. Wê bi wê re

wê, li wê bihizirê. Wê dema ku wê werênê ser ziman wê li ser çar temenan wê bi gotin bikê. Ya pêşî wê tégîna *idola sawêra (illusion) şikeftê* a bê. Ya duyem wê *idola sawêra cûreyan* bê ku ew wê bi wê re wê dihênê ser ziman bê. ya sêyem wê *idola sawêra bazarê* bê. ya çarem jî jî wê *idola sawêra tiyatroyê* bê.

Li ser aliyê pêşî a idolî wê dema ku wê li wê dihizirê wê di çerçoveya xosletiyên xwe yên ji bûyinê, navenga ku ew di nava wê de mazinbibê, bi wê ghiştinên, biryardayinên, karigerî, xûy û hwd wê, di wê temenê de wê, weke ya ku ew di nava wan de dibê û wan weke aliyna şubjeyî ên hişî di wê hebûna xwe ya kirdeyî de wê li wan dihizirê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Weki din wê di pêvajoya pêşketina xwe de wê çî fêrbûnê wê bikê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman. Rewşên weke yên biryardayinên mirov ên di jîyanê û rewşên din ên jîyanî û kar û xabatên xwe de bê, serkevtin û sernekevtinên me bin, fêrbûnên bi dîtinên ji hewirdorê û kirin û fahmkirinên ku mirov dikê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê li wan wê were lê hizirkirin. Li vir wê gotina 'şikeftê' wê li ser temen û çerçoveya hundurîya me wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê li ser ziman.

Di aslê xwe de wê, wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov çî di nava jîyanê de wê bi wê rengê fêrdibê ku mirov bi wan bi rêve diçê û ew çendî rast û ne rast in wê li ser temenekê aqilî û rasyonalitya wê re wê weke ku wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare tégînên me yên weke yên bi dîtnbarîyên me yên ji dervî me ku em dikin wê di wê rengê de wê li me wê 'weke rast' ku wê li me werin wê bixwezê ku ew balê bikişênê li ser wê û di wê warê de di temenekê şubjeyî de wê bi tégîna şikeftê-hundurînê re wê, bi tégîhiştin bikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, ev wê, li ser temenê wê di wê demê de û ankû di dema ronansê de wê werê li rojavê? Di awayekê de wê çawa wê mirov wê di nava jîyanê de wê ji nava malbatê bê û ankû hewirdorê wê tiştê ku wê fêrbibê ku wê çawa wê weke 'rast' wê herêbikê û wê bi wê tevbigerihe weke 'minaq' wê di awayekê de wê, di wê tégîna minaqê de wê, lêkolînek bi kirdeyî a bi kûrbûna wê re li ser kirdeyên erkolojikî ên kevneşopîyî yên civakî, çandî, dîrokî û hwd re wê weke ku wê bixwezê çerçoveyek fahmkirinê wê di wê rengê de wê, bide çêkirin,

Di wê nûqtayê de ku em bi tégîna idolê a bacon wê bi wê rengê hizirkirina wî re wê hizirkirina bixwezîna wê fahmbikin wê weke di neynikê de xwe dibîne û weke çawa wê bi kirdeyî wê di derbarê xwe de

wê bi hişbibê wê bi wê re wê karibê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê bi wê re wê, li wê bihizirê ku ew kirde wê, bi wê re ku mirov bi wê xwe derxê ddervî xwe û li xwe binerê û xwe bibînê wê çawa bibînê wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Rengê hizirkirina bacon wê di wê rengê de wê weke taqabûlî rengê hizirkirina hinekî piştî dema wî bikê. Di wê çerçoveyê de wê weke ku wê hinekî li pêşîya dema xwe wê bi wê têngînê wê xwe bide dîyarkirin wê li ser wê rengê fahmkirinê re wê dîmenekê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezê bide dîyarkirin.

Lê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê, têngîna idolên bacon wê, di wê çerçoveyê de wê, weke bi dîtbarîyê û ya ku mirov di wê de wê, dikeve şaşbûnê û ankû rastbûnê de wê, di wê temenê de wê, li ser wê temenê bi temenekê dîtbarî wê renekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq têngînên weke ku em di demên piştî wê bê gotin ku 'zewk nayên nîqaşkirin' wê di wê çerçoveyê de wê weke sawêriyek bê ku mirov wê di wê rengê de wê bi wê li wê bihizirê bê.

Li ser wê temenê wê, bacon wê bixwezê ku wan sînoren mirovî ên bi fêrbûnên me yên di wê temenê de ku mirov xwe bi wan weke piştirehet dibînê û bi wan dixwezê bijî û di wê temenê de weke ew bi tam dizanê û hwd re wê bixwezê wê lêpîrsînekê li ser wê re wê pêşbixê. Li vir têngîna lêpîrsînê mirov nikarê wê di temenê wê têngîna gûmana descartes de wê, di awayekê de wê fahmbikê. Wê hinek nûasên ku mirov wê li ser rengê fahmkirinê û di wê temenê de wê bi şewayê têngîna wê re wê li wê bihizirê wê li wê were dîtin. Di awayekê de wê, bacon wê bi wê rengê hizirkirina xwe re wê ya kevneşopî wê, di awayekê de wê weke ku bi fêrbûn û derkkirina wê û derketina dervî re wê, ji hizirkirina xwe re wê weke armanc wê hilibijêrê.

Minaq wê li ser xale dûyem a têngîna idola sawêriya cûreyan re wê, di wê temenê de wê, weke ku wê çawa wê mirov wê xwe aidî cûreyê xwe wê di nava xwezayê xwe de wê bibînê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê li gorî wê bi awabûn û ankû 'weke wê bûn' wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê bibê û wê hebê wê di çerçoveya wê têngîna idolî de wê, bixwezê ku wê fahmbikê û wê derxê li têngiştinê. Di wê temenê de wê di pêvajoyên pêşketina mirov de wê, bi awayên me yên fîzyolojîkî û derfetên ku ew ji wê dihên

û pêşdikevin wê li ser wê re wê bihizirê. Dema ku mirov li dîroka bûyina mirov binerê wê çawa wê pêşî wê rabê ser dulingan, piştê wê amûrên weke bi tişt çêkirinê bo xwarin û xwe parastinê û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê pêşbixê. Ev wê weke aliyna ku mirov dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, li ser wê awayê mirovî ku wê di wê çerçoveyê de wê pêşkeve û wê karibê were fahmkirin re ku wê li wê bihizirê û wê were fahmkirin bê. Weki din wê li ser xûy, dîtin û ankû dîtbarîyên xwe re wê xwe şibandin û hwd wê di temenê xwe de wê çi aqil wê bi fêrbûn û alimênê wê hebê wê bixwezê wê di rengekê de wê di nava de wê weke aliyekê bi têtîni wê derxê li têtîhiştinê. Li wê têtîbigihê û wê fahmbikê. Di aslê xwe de wê, di wê warê de bacon wê, dervî rengê hizirkirina felsefeya ronansansê wê dîmenekê din ê hinekê li pêş ku wê bi felsefeya dema hemdem re wê karibê wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê li ser temenekê û razberîya wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê, wene nûweyên pêşî ên di çerçoveya felsefeya hemdem de ku wê di nava têtîgîna felsefeya ronansansê de ku wê pêşkevin dikarê wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê li ser temenekê xwezayî wê weke ku mirov dibînê wê bihizirê. Tiştên ku ew bi germiya wan heya wê bi wê û yê ku ew nîna a weke awayê mirov û ankû şeklê mirov û hwd jî wê bi wê rengê wê bibînê û wê têtîbigihê. Li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di aqilmeşandinê de wê, çawa wê dîmenekê jî hev derxistinê ê weke kûrbûnê wê bi felsefeya wî re wê karibê were ser ziman wê ew wê hinekî wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Minaq wê dema ku wê bahsa rikadiza me bikê û wê bi gotina sehên wê rikadizê bidina nîşandin. Lê di rikadizê de wê gelek stêr, gerwêrk û hwd wê hebin. Wê bi wê re wê gelek awa û tiştên din wê hebin. Ew bi têtîgînek weke rengekê 'analogia naturae' dihizirê. Di wê temenê de wê, dikarê wî di rengekê de wê weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman bi têtîgînen Boehme û Parcelsus û hwd wê jî wan cihê bibê. Li gorî wê têtîgîne ku em bi hizirên wan wê bihizirin wê, wê weke di dîmenekê 'analogia hominis' wê weke ku wê bihizirin wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Li ser wê temenê wê dema ku mirov li nava têtîgînen bacon dinerê wê weke ku wê çawa wê mirov wê di nava perspektifek xwezayî de wê fahmbikê wê weke ku wê bi wê re wê dîmenekê wê bixwezê bide me.

Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê li nava hizirên bacon dinerê wê, li ser temenê xwezayê wê bixwezê ku ew wê

lêpîrsîna xwe bikê. Wê di nava xwezayê de wê çawa wê, pergalek xwe parastinê wê bi gotinên weke 'heywanên hov bo xwe ji ba û baranê biparêzên wê xwediyê kûrkekê xwe yê xwezayî bin', 'dar bo ku ew fêkiyên xwe ji roj û baranê biparêzê wê, pelên wê hebin', û hwd wê werênê ser ziman. Wekê din wê hinek gotinên weke pê laqirdî derbaskirinê wê werênê ser ziman. Gotinên weke 'bo mirov çavên xwe ji rojê biparêzê çavik xwûdê dana me' û hwd re wê ew wê li wê bihizirê. Weki din wê bi heman rengê wê gotinên weke 'heman xwûdê bo ku me ji dana pereyên a nobadaran xilas bikê çima rojê bi şevê jî derneyê' û hwd re wê gotinên xwe wê werênê ser ziman. Bacon bi wan gotinên xwe re weke ku ew dixwezê dêmenekê ku ew li ser temenê xwezayê re dihizirê û wê bide nîşandin re wê weke ku wê bixwezê wê bikê û wê bide nîşandin.

Lê di wê temenê de wê, tiştêkê din jî wê bi wê re wê bidemê re wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê ew bê ku wê mijare weke kirdeyê a mirov û pêşketina wê bê. Di nava wê çerçoveya xwezayê de wê, weke şûna ku wê ji derve wê li bendê bê ew bixwe bikê û hwd re wê têgînek bi wî nîşandinê û hwd re wê weke ku wê balê bikişênê li ser wê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûna kes, û civakê wê, di wê demê de wê derkeve li pêş. Wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê din jî wê, dibê ku wê ji rewşa pêşeyê bacon ê aristoratî wê were ew wê, wê têgînên destûrî ên civakî ku ew xwe bi xwe wê bi wê rêvebibê û wê bi wê mafên wê di wê de wê werina ser ziman wê, bixwezê di awayekê morfolojikî de wê di gotinên xwe de wê ew wê bikirpênê. Di pêşketina aqilê demê de wê ev aliyên bi civakî wê zêdetirî wê weke aliyna ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê pêşkevin û wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê, bidina dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civak û hebûna wê û dervî çerçoveya têgîna ol û baweriyê wê fahmkirina wê û di nava wê de hizirkirina li wê têgînên baweriyê weke yên wê û hwd wê, weke aliyên ku wê êdî wê bi wê demê re wê li wê werina lê hizirkirin bin. Pêşketina têgînên weke bi hizirî û zanînî li ser temenê kirpendina bi mafê mirov wê li ser wê temenê wê êdî wê di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê bikirpênê wê bînin ser ziman. Mirovê xwedî maf û azad wê, li ser wê temenê wê pêşkeve. Wê hin bi hin wê weke kirdeyekê wê derkeve li pêş. Pêşketina kirdeya mirovî wê, bi wê re wê temenê hizirkirinên jî wê aliyê ve wê bi aqilî û rewşên weke yên aqilmeşandinê û hwd re wê bi zêdeyî wê, bi xwe re wê êdî wê

werênê li holê. Li ser wê temenê wê mirovê ronansê wê mirovê ku ew ji wan aliyan ve jî êdî wê weke mirovê ku ew li xwe û maf û azadîya xwe dihizirê bê wê derkeve li pêş. ..

Weke ku mirov wê bi têtîna bacon re wê bibînê wê, rewşa civakî wê derkeve li pêş û wê bi têtînen rêgezî ên olî û kevneşopîya wê hizirkirinê wê were lê hizirkirin wê bi gotinên weke henekpêkirinê wê werênê ser ziman. Li şûnê wê bi têtînek xwezayî a fizîkî û li ser têtîhek sedemî ku ew wê dixwezê fahmbikê wê nêzî mijarê bibê. Minaq wê, di rewşa têtîna idola sawêriya bazarê a sêyem ku wê li wê bihizirê de wê di çerçoveya wê de wê, bi têtîna 'idola fori' re wê, li ser têtîna *pêşdarazan* re wê li mijarê wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Ew li têtînen bi tiştî jî û yên xwezayî jî ku ew di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman wê li ser temenê mirovbûnê û ankû mirovkirinê re wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê gotina 'pêşdarazan' a bacon jî wê li vir wê ji aliyekê ve wê bale mirov wê bikişênê ku mirov wê hinekî li ser wê bisekinê bê. Mijare pêşdarazan wê, di wê temenê de wê heri hindik biqasî ku mirov ji nava hizrên wî fêr dibê wê ji aliyekê ve wê di nava hizrên wî de wê were dîtin. Yek wê li ser temenê dîrok, civak û kevneşopîyên wê yên ku ew afirîna bê. Wê di wê temenê de wê, çawa wê pêşdîtin û ankû pêşfêrbûnên me wê weke 'rast' wê li me werin û wê bi wê re wê karibin pêşîya fêrbûnên din ên ku em bikin ku wan fêrbibin û ankû bibin bi hişmendî wê bigirê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê li wê bihizirê. Aliyê din jî wê li ser temenê keseyetê û rengekê derûnî ku ew bi wê re ew bi xwezayî li wê dihizirê bê. Fêrbûnên bi keseyetê wê, di wê temenê de wê, di nava jîyanê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê bi wê re wê fêrbibê û wê fahmbikê bê.

Li ser wê temenê bacon wê rexneya zimanî wê li mijarê wê bixwezê zêdebikê û wê, di wê temenê de wê zimanê ku mirov wê fêrdibê û wê dizanê wê çawa wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, dikarê wê bi wê fêrbibê û çawa wê bi wê fêrdibê wê bixwezê wê ji wê aliyê ve nêzî mijarê bibê. Mijare ziman wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê gotin wê çi întîba û têtînê wê bi xwe re wê bide mirov û wê mirov wê ji wê çi wê fêrbibê wê, li wê bihizirê. Nexwe wê dema ku mirov wê, mijare ziman hizrê li dest wê, di demên berî wê de wê weke ku mirov wê di nava têtîna hinek nominalistan de ku wê weke giringiya gotinê bi serê xwe nebê ku wê nêz bibin wê ev têtîna wî weke têtînek rexneyî a li ser

wateyê û watelêkirinên gotinê û bi fêrbûnê re wê li wê jî bê. Li vir dengên duz (‘flatusvocis’), gotinên hesan, rengên dengan piçûk mazin farq nekê wê di temenekê de wê giringiyekê wê li ser wê temenê wê bixwezê bidiyê.

Di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê mirov di awayekê de wê bi têtîna bacon re wê, dibînê û wê kifşdikê ku ew giringiya ku ew dide ziman ji wê aliyê ve wê, zimanek bi wate, bi sazûman û hwd ku wê hin bi hin wê pêşkeve û wê rê şanî mirov bide wê, di wê temenê de wê weke ku wê bixwezê balê bikişênê li ser wê. Di wê çerçoveyê de wê, zimanîya ku wê di dema ronansê aê astbilind de ku wê derkeve li pêş de wê, di wê de wê çawa wê, ziman wê weke aliyekê ku mirov wê bi wate û watelêkirinên wê re wê, li wê bihizirê wê were dîtin. Ji xwe wê, di gotinê de kifşkirinên weke bi wateyê û hwd re wê, piştî wê têtîliya gotin û wateyê û di dewama wê de wateya gotinê û hebûna fîzîkî-bûjenî a dervi me ku ew heya wê çawa wê li wê bihizirê wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê. Zimanê bîrdozî wê piştî wê hin bi hin wê, di dewama wan rengên fahmkirina ziman bi wateya felsefeyê û hwd re wê hin bi hin wê piştî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Li vir wê di temen û çerçoveyek sazûnanî a fahmkirinê de wê bi gotinê wê peyam, wate, ragihandin û hwd ku wê çî û çawa wê bi wê re wê were fahmkiirin û wê were hanîn li ser ziman wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Li ser wê temenê wê ziman û mirov û ankû mirov û civak ku wê di ahengekê de wê çawa wê bi wê re wê were fahmkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê, were lê fahmkirin. Di dewama wê de ku mirov wê hinekî din wê bi têtîna zimanî wê bi berdewamî wê werênina ser ziman em dihên li ser koma çarem a sawêriya tiyatroyê (‘idola theatri’) wê, bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê êdî wê bide dîyarkirin. Di nava wê têtînê de jî wê hinek aliyên bi wateyê û wê wateyê û têtîliya wê ya bi jîyanê û rengê fahmkirinê û hwd re wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Tiyatro wê di dîmenekê de wê pêşnûmeyek hizrî a bi sazûmanî ku ew ne tenê li ser gotinên bi wê mijarê re hatina levkirin re wê were ser ziman wê, her wusa wê di dewama wê de wê weke reng û awayên xûyên hena wê ku wê raxê li berçav wê bi wê re wê yên din ên ku ew weke bèn jîyankirin ku wê bi wê re wê wê bêtê berçav û hwd wê, di dîmnenekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Li pêşî pêşî ketina rewşên şaşbûnê ên fahmkirinê li ser zimanê kevn ên civakê re wê li ser

têgîna tiyatro re wê, di rengekê de wê pêşî wê bixwezê ew di wê temenê de wê li ser wê bisekinê. Li vir wê ji aliyekê ve wê, li ser xûyên girtî û ankû vekirî ji/li derve û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî 'zanyarîya ku ew hatî dayin li xwûdê wê weke rahibeyekê qisr bê.' Li gorî wî kedeha zanistê ku wê heta nêvî wê tişî bê wê xwûdê jinedîtî ve wê were. 'Lê ya hemû di xwe de weke tişî wê herê li xwûdê' jî wê di wê temenê de wê, gotinekê wê werênê ser ziman. Bi wê gotinê wê li gorî ku wê were şîrovekirin bacon wê gavek bi pêşde ku ew diçê li ser temen û têtînek rasyonali re wê weke hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Li vir wê, wê dema ku wê mijare ol û anistê wê bi hev re wê hilde li dest wê ji aliyekê ve wê, ew wê lêbipirsê ku wê herdû alî wê sînorê wan yê hev dîtin û fahmkirinê wê heta kû bê. Di wê de wê, referansa temenî a ku ew wê li gorî wê dikê wê, têtîna wî ya xwezayî bê.

Bacon wê di wê temenê de wê, mijare zanînê wê bixwezê ku ew derxê ser ya olî re wê, ew wê bi wê gotinê wê bi temen bikê. 'Ya weke li ziddê aqil serî li ber wê tawandin wê weke rûmeta ên mûmin bê' re wê werênê ser ziman. Di wê gotina bacon de wê, dema ku ew wê dihênê ser ziman wê di awayekê de wê, weke di morfolojiya gotinê de wê weke hinekê pêhenekkirina li gotinê wê di wê rewşê de wê weke ku wê bi awayekê tenik wê were dîtin.

Li ser wê temenê ya ku mirov wê bi hizra bacon re wê di dewama wê de wê dibînê wê weke çawa wê ya olî û ya zanistî wê ji hev cihê bikê wê li ser wê bisekinê. Wekî din ya bawerîyî û aqilî wê di dewama wê de wê çawa wê karibê wê fahmbikê wê dema ku ew dihilde li dest wê, gotina 'otoriteya dogmatikî' wê, bikarbênê û wê, di wê temenê de wê, di kirdeya wê gotinê de wê, weke ya ji jîyan û rasyonaliya jîyanê qût weke têtînekê ku wê li wê bihizirê bi gotinê re wê were dîtin. Di mijare wê gotinê de wê aqilê ku ew jîyanê û pêşketina wê nebînê wê, di wê temenê de wê li ser wê gotinê û gotinên weke wê re wê bi temenekê rexneyî re wê, di rengekê de wê hilde li dest.

Di gelek waran de wê têtînen bacon wê tiştêkê din wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Weke ketina farq û hişê têtîna birdoziyê û pêşketina wê ya di demê de wê, ji aliyekê ve wê ji gotinên gotinên bacon wê weke têtînek ku wê weke bi peyxamî ku wê were hanîn li ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, li ser wê temenê de wê, mejiyê mirov wê çawa wê di awayekê de wê ji jîyanê qût wê fahmbikê wê li ser wê bisekinê. Wê dema ku wê mirov xwe di nava têtînek bi wê rengê de girtin wê weke 'xwe bixwe xapandinê' wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê

de wê têngîna 'hişmendiya şaş' wê weke gotinek din a ku wê di nava hizrên wî de wê, di rengekê de wê weke ku wê derkeve li pêş bê. Wê jî wê li ser temenê pîvanên herêkirin û redkiriinên mirovî û ankû rengê fahmkirina mirov re wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, di temenê hizirkirina bacon a li ser wê temenê de wê gotina 'idola' ku ew weke 'ti girêdanên wê yên dîrokî nîn' re wê werênê ser ziman re wê, weke çawa wê, mirov xwe li şikefta xwe dikişênê û di wê de bi tenê dijî re wê bixwezê ew li ser wê temenê û rengê wê yê fahmkirinê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Têngîna idola wê bi gotinek din wê dikarê wê weke 'put'ên ku mirov bi wan dijî bi zêhnî û ankû bawerî û hwd jî wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di rengekê de wê, têngîna birdoziyê wê dema ku ew li ser wê re wê weke di dîmenekê de wê şîrovebikê wê, li ser gotinên li dûv hev rêzkirî re wê şaşbûnan wê biafirê û bi wan bijî û mirov wê ne di farqe wê de bê wê ji wê aliyê ve wê bixwezê ku ew li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê, têngîna fahmkirina xwe wê dervî wê bixwezê di awayekê de wê li ser temenekê xwezayî wê, weke derbaskirina tabûyên bi fahmkirinê re wê di rengekê de wê weke ku wê di awayekê de wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Ew dema ku ew nexwezê şêwayê mantiqî ê ku wee di demên kevnera di nava 'herê' û 'na' de hatî fatisandin wê li ser wê re wê li mijarê binerê, ku ew çendî weke di dînenekê rasyonali de jî weke ku ew li mirov were. Ew li ser awayê mirovî jî wê dema ku ew disekinê ew li ser temenê weke ku ew dihênê ser ziman 'bi baweriyên vala' re wê, di wê temenê de wê, nexwezê ku wê bi wê werênê ser ziman. Ew li gorî xwe wê li dijî hişmendîyên ku ew di wê temenê de wê weke hatina rêzkirin û dikarin weke ji rastiye dûrbin ji wan dûr di awayekê de bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de ya ku em di bin têngîna idola' de bi felsefeya bacon re wê kifşdikin wê di nava civakê de wê, weke li dijî awayên bîrdozîkî ku wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê bihizirê bê. Her çendî ku wê gotina bîrdozîyê wê weke ku wê piştî wî re wê bi kesên weke Destutt de Tracy ku wê li dora salên 1826'an û hwd wê di bin navê 'dîyardeyên bîrdozîyî' re ku wê nivisênê weke xabatek di wê temenê de a bi sazûman bê. Lê di wê temenê de wê, di rengekê felsefeyî de bacon wê, çendî ku wê berî wê demê wê bijî û wê, tenê wê di bin navê têngîna û felsefeya xwezayê de wê bihizirê jî wê di awayekê ku wê weke taqabûlî wê dikê de jî weke ku wê bihizirê.

Hizrên bacon ên di çerçoveya têtîna idolan de ku wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê bi şîroveyên wî ne dûrî rengekê wê rengê hizirkirinê bin. Lê ew di wê temenê de wê, ew dixwezê ku wê bi wê rengê wê, ya ku ew weke 'qalib' bûya di rengê hizirkirina mirov de û mirov dernekeve dervî wê, çawa wê dîmenekê derketî ê li dervî wê bi têtîna idolan rew wê werênê ser ziman wê bi felsefeya wî re wê were dîtin.

Wê dema ku em li nava felsefeya bacon dinerin wê di wê temenê de wê du temenên hizirkirinê wê, di nava wî de wê, weke ku wê werina salixkirin. Ew jî wê weke emprisism û rasyonalism bê. Lê di nava felsefeya wî de wê, dîmene rasyonal ê xwezayî wê, di awayekê de wê weke ku mirov bi rehetî kifşdikê wê weke ku wê li pêş. Di wê temenê de ku mirov wê ji weke mejiya xwe ji nava çîroka rizgarkiriya, bi xwe baweriya xwe bi hişê xwe heya û bi wê dihizirê. Biryaran dide û tevli biryaran dibê. Ji pêşdarazan dûr wê li ser temenekê hizirkî wê bi wê re wê, di xwezayîya xwe ya jîyanî de wê bihizirê.

Li ser wê temenê wê weke ku ew bi aqilê xwe bê û bi xwe bê. Bi aqilê xwe û bi bawer bê. Li ser wê temenê ew karibê xwe ji bin rengên dîyarker ên li ser wîna wî xwedî bandûr in xwe bide derxistin. Di wê temenê de wê rasyonalism wê li ser temenekê hizirkî hinekî jî wê bi wêreyî wê weke bi xwe bawerkirinê wê mirov bixwezê bê. Li ser wê temenê di awayekê din ê ku em dikarin di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê çawa wê, di farq, hiş û zanîna kirin û kiryar û kirinên ku ew bikê de bê. Di wê temenê de wê, di temenekê rastîn de xwe gihandina rewşek fahmkirin û berpirsiyarîyî a di fahmkirinê de jî bê. Li ser wê temenê wê dema ku bacon dema ku ew li mirov dihizirê bi wê temenê wê, çawa wê weke kirdeyî wê xwe dervî dervî hemû tiştî û hemû tiştê ku ew dibê bi awayekê zelal wê, bi zelalî û safî wê bi dest bikê. Di wê demê de wê, li ser rasyonalismê wê were dîtin ku wê, çawa wê, were fahmkirin wê li ser wê were sekin in. Descartes wê, têtîna şikê wê dênê li ser serê wê. Spinoza wê bi awayekê weke ku em di dîmenê wê bi felsefeya bacon re dibînin wê weke idol û ankû pêjnê wê dervî xwe wê bi dîmen bikê û wê li wê serwer û têbigihê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di dîmenê de wê, ya ku wê Spinoza wê dikê wê ji wê rengê weke xwe weke kirde derxistina dervî û ji dervî wê ve wê dîtina wê û li wê xwe serwerkirina bi fahmkirina bê. Lê bacon weke ku ew dixwezê mirovê dema ronansê ji berhemên aqilî êdî fêde û sûdbigirê wê, bixwezê ku ew li wê bihizirê. Wê, di wê temenê de wê weke ku mirov wê dibînin bi wî re û bi felsefeya wî re wê, di wê temenê de bê. Wê li ser wê temenê wê ew

kirdeya mirovî wê bi wîn bê û ew wîn wê weke bi hişmendîyek serwerî wê karibê wê derkbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê ki wê temenên aqilî wê bi heta kûderê wê bibê ku ew herê wê derê. Di wê çerçoveyê de wê li ser temenekê aqilî, bi rasyonalî û têzanînî a di zikhev de wê, di rengê de wê, rasyonalîsm wê di dema ronansansê de wê weke ku wê were dîtin wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveya hizrên bacon de wê, weke ku wê were dîtin wê bandûra aristo jî wê ji aliyekê ve wê were dîtin û ji aliyekê din ve jî ê demokrit û têtîna wî ya bûjenîparêz a atomist wê weke ku ew di temenê hizirkirinên xw eû dahûrên xwe yên weke piç bi piç kirinê re wê, bixwezê ku ew wê, werênê ser ziman. Li ser wê rengê ku ew bi temenekê bûjenîparêzî dihênê ser ziman û li ser têtînek nîtelikî a peresendinî ku ew şîroveyek kirdeyî dikê wê, weke li ser wê temenê mekanikî û yê nîkelikî wê xitabî du filosofên weke aristo û demokrit bikê wê were şîrovekirin. Lê ev herdû filosof jî wê weke du kesên ji hev cihê bi hizrên xwe dihên zanîn di nava rûpelên dîrokê de. Bacon wê ji aliyekê ve wê, dema ku ew bahse xoslet û nîtelikên cewherî dikê wê li ser wê re wê, bahsa awayên sedemî wê bikê. Ew di nava têtîna xwezayê de ew dixwezê bi wê hizirkirina xwe li ser van herdû aliyan re kûrbibê û kifşkirinên xwe bikê. Wê dema ku wê şîrove dikê çerçoveya jîyanê wê di awayê pêşî de wê pêjnê /imajê wê werênê ser ziman. Ya duyem jî wê, bahsa rêgezên sedemî wê bikê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê bahsa demê wê bikê wê li ser wê temenê wê, ji nava vegotin û hwd re wê, dahûrkirinên ku wê werina kirin wê, li ser temenê rasyonaliteyek bi aqilî bê. Bacon jî wê, di wê temenê de wê, zimanekê îronî wê bikarbênê û wê bi wê bixwezê ku ew rastiyên xwe werênê ser ziman.

Ji aliyekê ve wê, li ser temenekê aqilî wê, bi hizirkirinê ku wê di wê temenê de wê bi wê were lê hizirkirin wê pêşkeve û ji aliyê din ve jî wê weke bi xiyalî û hwd hizirkirinên ku ew dihên kirin weke minaq li têtîna 'antlantîs' û hwd wê, werê lê hizirkirin. Aqil û hizirkirin û ankû rasyonalîsm û xiyal wê, di wê temenê de wê di demên piştre wê, dîmenekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Nivîsarên weke yên li ser 'donkişot' mirov dikarê wê di wê temenê de wê, weke rengê îroniya xiyalî a ku ew bi ya kevn û weke 'bêaqilî' dihê dîtin re ku wê were kirin wê derkeve li pêş bê. Ev wê, di wê temenê de wê, zimanekê nû wê bi

xwe re wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê di wê temenê de wê kifşdikê wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Têgînên mitolojikî wê di wê temenê de wê, dimenekê din wê bi xwe re wê, bidina hanîn li ser ziman. Wê li ser nîtelik û ankû xosletên navaroka wê ên bi hizirkirinê weke bi aqilî, mêrenî, hêstîyarî, evîndarî û hwd re wê, wê li wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê têkiliyek wan wê bi ya ku mirov di xwe de wê dijî wê di demên piştîre wê, were danîn. Li ser wê temenê wê weke ku wê mirov wê pêwîstîya wan weke dagerna hizirkirinê wê hebin wê were ser ziman. Mînaq pêjna Prometheus wê bi şerekî wî yê li dijî yazdanan weke mirov dide û bi serdikeve û hwd re wê were bi dagerkirin. Di wê temenê de wê, di şîroveyan ku wê ji wê navaroka wê pêjnê wê were fahmkirin wê di çerçoveya kirdeya mirovî de wê bi xort û hêzbûn bê û di dewama wê de wê, mirovbûn bê.

Di ronansê de pêşketina zanistên xwezayî û bi rêya astronomiyê fîzîk û matematîkê

Ku mirov ji kijan aliyê ve lê binerê wê demên ronansê wê, weke demek nû bê. Wê gelek tiştên ku wê nû wê pêşbixê û yên ku wê jinûve wê kifşbikê wê bibin. Mînaq wê felsefeyên xwezayê ên demên kevnera weke bi epikur, demokrit, haraklit, pytagoras û hwd re wê, di wê temenê de wê bibê. Ev filosof û gelek yên weke wan ku wê li ser temenekê xwezayî wê werênina ser ziman wê zêde di nava felsefeyên serdema navîn de wê ji wan wê newê bahskirin. Heta ku wê, di wê çerçoveyê de wê, têgînên weke yên matematîkê jî wê mirov dikarê bêjê ku wê zêde bahsa wan wê newê kirin. Di dewama wê de wê, dikarê wê bêjê ku wê, çendê ku wê, ji aliyekê ve wê ji temen ve wê ew hebê jî lê wê di awayekê din de wê, ne li pêş bê. Mantîq û hwd wê, bi hinek têgînên weke cebirê û hwd re wê, derkeve li pêş. Wê, di wê çerçoveyê de wê, weke rêyek fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin.

Lê di aslê xwe de wê dîroka zanînê ku wê bi ber zanistê û ankû zanistên civakê ve wê herê jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê bi wê rengê wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, pêvajoyên bi fahmkirina znainên astronomîkî wê dema ku mirov di çerçoveya demê de wê binerê wê weke bi xosletekê demê û rengê pêşketina wê re wê were dîtin ku wê hinekî wê derkeve li pêş. Li ser temenekê kosmolojikî wê li wê hizirkirin wê bibê. Di wê çerçoveyê de hema bêja li kurdistanê, û ankû mesopotamya û herêmên li dorê mirov wê dibênê ku wê, di nava hizrên filosofên demê de

wê, ev wê weke mijare zêde kûr wê xwe bide dîyarkirin. Dinwarî wê weke filosofekê xwezayî ku wê li ser botanikê wê hewldanak kûr a fahmkirinê wê bide nîşandin lê wê li rex wê li ser matematik û mantiqê jî wê şîrove û pirtûkên wî dikarê bahsa wan bikê. Zakariya Razî wê li ser têngînên tendurust û hinekî di nava wê de ên astronomikî û mantiqê wê jî wê temenê wê weke ku wê sûdbigirê û wê werênê ser ziman. Wekî din Suhrewerdî wê li ser felsefeyê û kosmolojiya gerdûnê ku ew çavkaniya felsefeya rohnîyê û ankû 'îşraqê' wê werênê ser ziman re wê derkeve li pêş.

Di dewama wê de wê weke astronomvanekê demê wê fexredinê xelatî û heta tûsî mirov dikarê navê wan hilde û werênê ser ziman. Di dewama wê de wê matematika batanî û heta ziryab mirov dikarê ji aliyekê din ve bi çavkaniyên çandî ên kevneşopîyî li ser wê temenê mirov dikarê navê wan hilde û werênê ser ziman. Melayê Cizirî wê, felsefeya zanîne û mirov wê bi hevdu re wê bixwezê wê bi temenekê epistemolojikî li ser temenê 'insan-ê kamil' re wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê wek nirxekê wê xwe bide dîyarkirin. Feqiyê teyran wê di dewama w de wî de hêst û ramanên mirov ji aliyê sehên hevbeş ên hundurîn ve wê li wê bihizirê. Epistemolojiya feqiyê teyran li ser wê temenê ku mirov li wê bihizirê wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, şîroveya binirxkirina mirov û bizanekirina pêvajoyên mirov ên pêşketinê wê li ser wê temenê wê bi wî û felsefeya wî re wê derkeve li pêş. Feqiyê teyran di felsefeya xwe de wê wê, dîmenekê berfireht wê bide me. Heta roja me wê di nava gel de wê gelek gotin û vegotinên ku wê mirov karibê di temenekê epistemolojiyî de bi navê wî fahmbikê wê werina ser ziman wê hebin. Ji wan gotinan mirov fahmdikê ku ew di wê temenê de wê, xwediyê zanînek berfireh a li ser temenekê epistemolojiya kirdeya mirovî bê.

Teyran di nava felsefeya xwe de wê weke ku em bi pêjnên çandî ên weke 'dilberê' û hwd re wê dibînin ku ew dîmenekê berfireh ê epistemolojikî ê mirovê pêşketî, berpîrsîyar, xwediyê rewşek mirovî û hwd bê wê, ji wê were fahmkirin. Di dewama wê de wê, weke ku em di nava têngînên ahmedê xanî de wê, weke ku wê pêjna *zîne* re dibîne wê, qarakterekê rûhanî ê mirovî ku wê bixwezê pêşbixê û derxê li pêş wê were dîtin. Di wê temenê de wê çerçoveya melayê cizirî, Feqiyê teyran û ahmedê xanî wê têngiştinê bi me re didê çêkirin ku ev hersê ji gelek aliyan ve hevdu temem dikin û dîmenekê li ser wê temenê pêşketina mirovî a bi zanîne re wê di çerçoveyekê de wê bidina me. Têgîna mirovê

tam pêşketî ankû 'mirovê kamil' ê melayê cizirî wê, bi ahmedê xanî re jî û feqiyê teyran re jî wê bi pêjnên wan ên ku ew di wê temenê de wê, dihênina ser ziman wê dîmenekê berfireh wê di wê rengê de wê, weke ku wê bidina dîyarkirin.

Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê ji aliyê teknikî û aqilê fizikî û hwd ve wê ismailê cizirî wê di wê temenê de wê, çerçoveyek hizirkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare hizirkirinên weke bi teknikê ên ismailê cizirî ku wê li ser xêzkirinên wî yên bi teknikî û di çerçoveya têgîna sibernetikî de mirov dikarê fahmbikê wê di wê rengê de wê di derbarê rengê hizirkirin û pêşketinê demê de wê têgihiştinekê wê bide me. Wekî din wê zanîna fîzîkî û astronomîkî a ku ew li wê dihizirê jî wê, di wê rengê de wê dimenekê wê bide me.

Dem ku wê hin bi hin wê pêde wê herê wê, li rojava wê zaneyên weke kopernikî wê di dîroka zanîna astronomîkî û fîzîkî de wê ji navê xwe wê bidina bahskirin wê derkevin. Wê di wê temenê de wê li ser têgîna fezeyê çerçoveya û li ser çî sazûmanê û pergale ew dikarê bi destûrî û hwd wê fahmbikê û ji wê bigihijê têgînek fahmkirinê bi jîyanê re wê were lê hizirkirin. Hizrên kopernik li ser wê di dewamê de wê piştî kepler û heta gelilei wê, derkeve li pêş. Gelilei wê hinekî wan hizirkirinên astronomîkî wê bi hizirkirinên xwe re wê pêşdetir wê bibê. Wê li ser temenê wê bi hewldana şîroveyan bi matematikê û hwd re wê bikê. Wê, weke ku wê çawa wê, ji hizrên astronomîkî ên weke yên kopernikê û hwd wê, destpêbikê û wê, bi matematikê û hwd wê werênê ser ziman wê piştî wî weke bi newton û heta euler û hwd wê, li ser wê temenê wê di rengekê de wê, ew mijarên vegotinê ên bi matematikê û hwd re wê di dewama wê de wê werênina ser ziman. Ev jî wê weke aliyna wê yên ku mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinên di wê warê de wê, hin bi hin wê li ser wê temenê wê bi serê xwe wê qadaka fîzîkî a lê hizirkirinê û di wê de bi wê rengê fahmkirinê a kûrbûnê wê bi demê re wê pêşkeve û wê di nava felsefeya ronasansê a zanînê de wê ev wê weke aliyekê xwezayî ê zêde giring wê xwe di reng û awayekê de wê hin bi hin wê bide dîyarkirin.

Lê weke ku me hinekî di destpêka vê beşa mijarê de wê hanî ser ziman wê gelek alî wê di zikhev de wê bibin û wê pêşkevin. Aliyên çandî, weke bi wêjeyî û hizrî û hwd jî wê li ser tefsirên weke bi qarakterî li ser

temenekê rasonali wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê ji mem û zîna ahmedê xanî bigirê û heta 'hemleta' Shakespeare û ankû ji donkişot' a Cervantes û heta 'In Praise of Folly' a Erasmus û hwd wê yelpezeyek berfireh a ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê xwe bide dîyarkirin.

Ev wê bi xwe re wê di wê temenê de wê, pêjnên navaroka tenê van berhêmen di wê warê de ku min navê wan hanî ser ziman ku mirov li wan jî binerê wê karibê bi rehetî dîmenekê wê kirdeyê pêşketina mirovê dema ronansê wê, di awayekê de wê têbigihê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wekî din wê rengê pêşkeveçûnên bi jîyane civakî û hwd re wê bixwe re wê karibê bide dîyarkirin.

Ji aliyên din ên hûnerî ve jî wê weke ji da-vincî û heta michelangelo û hwd wê karibê wê di wê temenê de wê di nava wê dîmenê û di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di warê hûnerî de wê, ya ku ew li nerînê û çav xweş dihê wê çawa wê were çêkiriin û ankû wê were derxistin li holê û anjî wê çawa wê, bê hanîn li berçav weke ew heya wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di awayekê de wê tiştê ku wê, werina çêkiriin wê di awayekê smetrikî de wê, xatên pîrr zêde xweşik wê bi xwe re wê biafirênin. Weke ku wê bi matematikê bi xosisî hatina pêvan û çêkiriin wê werin dîtin û wê werina hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mirov wê di wê rengê de wê, di kirinên xwe de de wê ji du aliyan ve wê bi pîvan wê tevbigirihê. Yek wê, di wê temenê de wê çawa wê, weke weke ya rastîna wê heya wê bêne li holê bê. Ya din jî wê, di wê rengê de wê, çawa wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê din ku wê, çawa wê di kirinên xwe de wê, bi wê re wê bikê wê, werê hanîn li ser ziman. Hê di demên kevnera de wê filosofên weke pysagor wê di têtikiliya ritme û ankû matematikê wê çawa wê li ser temenê tevgerên jîyanî re wê bi destûrek gerdûnî wê bixwezê wê fahmbikê wê, li wê were lê hizirkirin. Wê dema ku mirov wê, li nava hunera ronansê binerê wê weke ku ew di farqe wê têtigîne de bin û ankû ne di farqe wê de din wê weke ku wê pîretizebikin di kirinên xwe de wê di dîmenekê de wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê, di mijare fahmkirina jîyanê bi matematikê re wê di wê demê de wê li ser kirinan re wê êdî wê, derkeve li pêş. Di matematika gelilei de û heya ya newton û Euler û hwd jî wê di wê temenê de wê li ser temenekê kosmolojikî wê weke ku wê bi mikroyî û makroyî wê li wê were lê hizirkirin. Lê hin bi hin wê daxistina matematikê ji wê jorinê li

jêr li nava jîyanê wê bibê û wê, di wê temenê de wê rewşên fizîkî û hwd ên ku ew di wê temenê de di nava jîyanê de wê pêşkevin wê di rengê de wê temenê wê bi xwe re wê biafirênin.

Di pirraniya şîroveyan mantiqî ên serdema navîn û matematikê a bi astronomiyê û hwd re ku wê pêşkeve de wê, di renga de matematik wê li ser temenekê fizîkî ê wê were lê hizirkirin. Bi jîyane me ya asayi re têkiliya wê danîne jî wê pîrr piştê wê hin bi hin wê bibê. Lê em nikarin bandûra van rengên pêşketinê ên ku wê li ser temenekê xwezayî wê bibê wan ji nedîtî ve werin. Ber ku ew jî wê, di wê temen de wê di wê rengê fahmkirina wê de wê, temenekê fahmkirinê wê biafirênin. Daketina matematikê li jîyanê hê jî wê di roja me de wê, weke mijarek zêde kûr û razber wê bimênê, çendî ku wê her tiştê di jîyanê de wê di awayekê de wê weke bi hebûnek aritmatîkî ku wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê jî bê. Mejiyê matematikê wê hertimî wê di awayekê de wê li ser ê temenê wê, weke razber bimênê wê di awayekê de wê bimênê. Wê di dewama wê de wê, bi fizîkê û têgînên wê re wê hin bi hin wê di nava jîyanê de wê di rengê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê pêşkeve. Lê ronansans û felsefeya wê di wê warê de wê, hin bi hin li ser temenek zanyarî hizrên wê yên ku wê werina ser ziman wê ji gelek aliyan ve wê temenekê baş ê fahmkirinê wê di wê rengê de wê bi xwe re wê biafirêne. Di nava jîyanê de wê piştê wê mejiyê hasibandinê û ankû hijmartinê wê weke xosletekê fahmkirin û hizirkirina demên hemdem ên ku wê piştî wê pêşkeve jî wê xwe di rengê de wê tevî hemû razberiya wê re wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê weke ku em bi aritmatîkî bi gelilei, euler û hwd re dibînin wê mejiyê hijmartinê, lev zêdekirinê, jihev beşkirinê û hwd wê bi zanîna matematîkî û hwd re wê pêşkeve û wê bi wê re wê derkeve li pêş. Matematik û hwd wê, di demên kevnera de jî wê, weke zimanekê fahmkirina xwezayê wê, were lê hizirkirin. Di nava hizrên arîşmed, auklid û heta platon û hwd wê, di wê warê de wê, karibê werênê ser ziman ku wê, temen û çerçoveyek wê ya fahmkirinê wê hebê. Di aslê xwe de wê li mesopotamya wê, di wê demê de wê zêdetirî wê mejiyê matematîkê û encamên wê zêde qaydkirî wê hebin. Lê tevî wê jî wê, di demên piştê de wê hertimî wê li şûn wê dema berî xwe wê bimênê.

Ev lebitandin wê di demên ronansansê de wê hinekî wê weke ku wê xira bibê li rojava. Lê ew jî wê piştê wê hin bi hin wê, di rengê de wê bi pêvajoyek pêşketinê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, têgîna

matematikê û astronomiyê em dibînin ku wê di demên piştî ronansê de wê çendî ku wê matematik wê dakeve li nava jîyanê û wê bi pirsgirêkên fahmkirinê ên jîyane asayî ê mirov re wê alaquadar bibê wê weke ku wê di nava wê û têngîna astronomiyê de jî wê navberîyek wê bi dûrbûna wan a ji hev re wê, bikeve nava wan de. Wê bi wê re wê, gihiştina pêşketina matematika zelal û ankû matematika safî û astbilind wê bi wê re wê pêşkeve. Zanînên fizîkî wê piştî wê êdî wê di nava wê matematika zelal û astbilind de wê hin bi hin wê di rengekê de wê xwe di awayekê de wê bidina pêşxistin. Wê ev wê, hem ji temenê hinek pêwîstîyên fahmkirinê ên nava jîyanê wê bibê û hem jî wê di çerçoveya hinek pêwîstîyên fahmkirinê ên bi hewirdorê, xwezayê û hwd wê bibê.

Di wê temenê de wê, ev rewş wê, di demên piştî demên ronansê de wê bi zêdeyî wê, xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Wê di demên piştî ronansê de wê weke mijarna fahmkirinê ên zanînê wê derkevina li pêş û wê di wê rengê de wê, di her rewşê de wê bi hewldana dîtina wê bi fahmkirina matematikê wê di awayekê de wê, dîtina wan dîtinan di nava nerîna matematikê de jî wê bigihênê li fahmkirinekê.

Matematika demên piştî ronansê wê ji ya demên ronansê wê cihêtirî wê ev xosletê wê bi zelalbûna bi pêşketina wê re wê, hin bi hin wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê dema ku em ji têngînên matematik û astronomiyê ên di zikhev de ku wê di demên ronansê de wê werin pêşxistin û pêde ku wê pêşkevin û pê de wê, piştê wê, matematik wê weke bi serê xwe wê, di xwe d eêw kûrbibê û wê, bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Matematika dema ronansê wê divîyabû ku wê tiştê bikira. Wê pêşî hinek mijarên ku wê weke mijarên astronomîkî ku wan di rengekê de wê, ji hev derxista li ser temenekê aqilê xwezayî. Wê di wê temenê de wê dervî zanînên kosmolojîkî ên teolojîkî wê pêwîstîya gihandina li destpêka fahmkirinê bi wan re. Wê ev jî wê di rengekê de wê, nîvcû wê weke bi kopernîk, kapler, gelilei, newton, Euler û hwd re bibê. Piştê wê hin bi hin wê li ser wê temenê wê di awayekê de wê, bi aqil û bi aqilê zelal û rasyonalitya wê re wê, di demên piştê wê bi temenê wê yê xwezayî wê weke ku wê were fahmkirin û wê bê hanîn li ser ziman. Di wê rengê de wê mijare matematika demê wê di wê temenê de wê heta ku ev pêvajoyê derbas nekiriba dibîyabû ku wê nikaribê wê pêvajoyê xwe ji xwe derbaskirinê û di xwe de çêkirina pêşketinên zelal ên pêşketi di demên

piştre de jî wê çêbikira. Wê dema ku wê bi nerînek matematikî wê were nerîn wê êdî wê hem rewşên bi cismî û hwd wê, bi hebûn û tevgerên wan û hwd re wê di wê rengê de wê weke temenekê fahmkirinê ê ku ew bi wê were werina fahmkirin wê biafirênê. Matematik wê bi demê re wê li ser temenê xwezayî, mekanîkî û ankû fîzîkî re wê, bi hizirkirinên xwe re wê weke ku wê kûrbibê û wê, di wê de wê pêvajoyên fahmkirinê ên bi xwe re wê, êdî wê di wê rengê de wê biafirênê. Pêvajoyên pêşketina zanîna matematikê wê bi temenê mekanîkî û fîzîkî re wê, li ser wê çerçoveya xwezayî re wê êdî wê pêşkeve û wê di wê de wê, di fahmkirinê de wê kûrbûn wê bibê. Zimanê matematikê wê, weke zimanekê xwezayî wê were dîtin. Wê bi wê re wê, bê xwestin ku wê, gerdûn û hwd wê çawa wê nepeniyên wê werina fahmkirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Matematik wê weke zanînek ku ew bi element û objeyên xwe re wê, çerçoveyek hizirkirinê wê biafirênê bê. Wê di wê temenê de wê, li gorî wê û li ser wê re wê çawa wê bikê ku mirov wê bigihijê fahmkirina wan nepeniyên û eşkerekirina wan wê bi wê re wê werê li wê hizirkirin.

Di çerçoveyek gerdûnî de wê, li wê were lê hizirkirin û wê li ser temenê fahmkirina wê re wê, di rengê de wê weke ku wê hewl were dayin ku ew were fahmkirin. Kapler têtîgînên mistikî ên weke yên mitolojikî weke ku ew weke nûqtêya destpêkê dihilde li dest. Lê di demên têrzanînê ên ronansên de wê, weke ku mirov wê, di nava hizrên filosofên weke bruno de wê bibînê wê li ser wê temenê weke ya 'li hevkinê' wê, di wê çerçoveyê de wê derxê li pêş. Li gorî wî her tişt di nava wê levhatin û levkiriya wê ya gerdûnê de wê, di asayiya wê de wê bibê. Li ser wê temenê wê ji aliyê kosmolojikî ve wê weke ku wê xwediyê têtîgînek levker a kosmoki bê. Kopernik wê, di rengê de wê, di aslê xwe de wê, ji wê cihê wê, di awayekê de wê, weke ku wê newênê ser ziman. Lê teybetmendiya hizrên wî di serî de wê ew bê ku ew kirpendinên weke bi aqilî ên di nava gotinên xwe de wê, li ser têtîgîna ku wê di demên piştre wê weke rast wê werina dîtin re wê, di levkirinek kosmikî a makroyî de bin.

Minaq gelilei dixwezê ku ew bi matematikê wê fahmbikê û di wê çerçoveyê de wê weke ku ew di nava hewldana fahmkirinê de bê. Xosletên hizirkirinên gelilei wê hinekî wê xwe di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê di rengê de wê şewayekê şîroveyî wê weke ku mirov wê, dibînê ku wê were pêşxistin.

Di wê çerçoveyê de wê têtîgîna nepeniparêziyê wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê çawa wê were fahmkirin bê. Li ser wê çerçoveyê wê

rêgeza gerdûnê ku ew bi wê çawa bi rêvedîçê û ankû xwediyê awayekê çawa ê nnbi rêveçûnê ya wê bi xwezê ku wê fahmbikê. Minaq wê dema ku mirov navaroka têgîhên kapler dixwênê wê ji têgînên pythagorasiyan û heta têgînên kabbalah ên mistikî wê di rengekê de wê karibê dîmenekê berfireh di navê de bibînê. Weki din şîroveyên platon ên weke bi 'timaeus' û hwd re wê li ser têgîna gerdûnê û hwd wê karibê bi wê re were kifşkirin.

Li ser wê temenê wê di dema ku mirov li rengê hizirkirinên kapler binerê wê dibînê ew di mejiyê xwe de wê, weke ku xwediyê çerçoveyek ku ew bi wê bihizirê bê. Wê li ser wê temenê wê bo ku ew wê temenê bi çerçova û temen bikê wê, têgînên ku wê taqabûlî wê rengê hizirkirina wî bikin wê di temeneke eklektikî de wê, werênê cem hev û wê bi wan re wê çerçoveya xwe ya hizirkirinê wê, werênê ser ziman. Di gelek hizirkirinên kapler de wê ji yên ku wê berê werina ser ziman di aslê xwe de wê, zêde cihêbûn wê nebê. Lê ya ku wê tenê wê weke nûqteyekê temenî wê cihê bibê ew çerçoveya ku ew di mejiyê xwe de tefkir dikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê dema ku wê çerçoveya xwe ya têgînî a astronomikî wê biafirênê wê bi wê re wê, cih bigirê têgîhên ku wê taqabûlî têgînên matematika aritmatikê jî bikê. Minaq têgînên weke ku ew tefkir dikê 'her tişt dikarê were pîvandî', 'awayê dîtbarî ê zanistên xwezayê' ku ew werina fahmkirin', û hwd wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê li ser şopa têgînek bûjenî a nîtelikî re wê weke ku wê bimeşê û wê bi wê re wê hizrên xwe di wê çerçoveya wê de wê werênê ser ziman. Ev şêwayê ku wê di wê temenê de wê, ew bi wê bihizirê wê piştre wê karibê weke di rengekê de di nava têgînên weke yên Max well ên elektromanyatikê, têgîna einstein a roletiwiteyê, têgîna matematikî a pysagor ku ew bi wê ritmên ku ew bi wê dixwezê destûrên gerdûnê bi wan werênê ser ziman, û hwd wê, karibê wê kifşbikê. Ev têgînên wî wê piştre wê di nava têgînên fizîkî û ankû fizîkvanên bi matematikî dikin ku ew gerdûnê fahmdikin de wê, çerçoveyek hizirkirî a ku ew pasnê wê bê dayin û ankû li ser wê re bi şîrovekirinên astronomikî ku ew xwe bi wê bigihênina çerçoveyek fahmkirinê û hwd re wê, were dîtin ku wê ji wê were bahskiriin.

Gelek fizîkvan wê piştre wê li ser têgîna newton a kişîna ardê ku ew dihênê ser ziman wê weke di rengekê de ku ew çerçoveyek rêgezî a weke ya kapler jî bê wê bi wê bihizirê û wê, weke newton çerçoveya destûrî a têgîhên kapler hanîbê ser ziman wê ji jê wê di hinek reng û awayna de wê

were bahskirin. Newton wê d iwê çerçoveyê de ku em bi giringiya wî jî bi gotinekê werênina ser ziman wê ew bê ku ew çerçoveyek têgihî a fîzîkî bi rêgezên wê re wê werênê ser ziman. Wê di xabate wî ya bi navê "Naturalis philosophiae principia mathematica" de ku wê li ser xwezaye felsefî a rêgezên matematikî re ku wê werênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê têgînekê wê weke ku wê bide. Lê em wê dikarin wê bêjin ku newton wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser temenekê têgînek "sermedî" wê hanîna ser ziman wê, weke aliyê teoriya wî ya ku ew wê piştê wê, lê were hizirkirin bê. Li gorî wê tiştê weke rohiyekê û ankû dengê wê di valahiyê de wê, belavbûba wê bihanîya ser ziman. Newton di hizrên xwe wê têgîna tahfandinê û dana li wê hizrê û bi wê pêşketina tevgerê û heviyekiya di nava wê de wê çawa bibê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di aslê xwe de wê têgihên fîzîkî ên newton heta dema derketina einstein jî wê mirov dikarê wê bibêjê ku wê di awyake de wê bandûra xwe wê bidina domandin. Lê piştê wê, bi şîrove û azmûnên xwe yên ku ew dihênê ser ziman re wê, weke çerçoveya rêgezên gerdûnê ên bi wê werina fahmkirina re wê, di rengekê de wê werina herêkirin. Li ser wê temenê wê têgihên newton wê di rengekê de wê, weke gavek giring a di wê pêvajoya hizirkirinê de jî wê dikarê wê weke aliyekê temenê hizirkirinê ê bi têgiha têgînên kişîna ardê û hwd re ku mirov fahmbikê jî bê.

Di têgîna newton de ku ew bi matematik dikê û dihênê ser ziman wê, di rengekê de wê bi şibihê têgînên euklediyân. Ber vê yekê wê di rengekê de wê, êdî wê, weke ku wê çawa wê dervî têgînên euklediyân ên geometrikî wê bi navê "der-euklediyân" wê pêşkevin wê, bi heman rengî wê dema ku newton wê di têgîna xwe ya kişîna ardê û fîzîka xwe de wê esasbigirê wê, di wê temenê de wê, der-fîzîka newtonî jî wê weke ku wê piştê wê bi einstein û hwd re wê were dîtin wê derkevin û wê pêşkevin.

Di wê temenê de wê li vir wê aliyekê ku wê rast û ankû nerastîya navarokê zêdetirî bi giringî wê ew bê ku wê, temenekê hizirkirinê ê fîzîkî û matematikî wên bi hev re wê bi çerçoveya zanistên xwezayî û hwd re wê êdî wê pêşkeve û wê, derkeve li pêş û wê di dewama wê de wê dem bi dem wê êdî pêşveçûna wê bi demê re wê bibê. Di wê rewşê de wê, keda hizrên newton jî wê di rengekê de wê weke ku mirov dikarê wê kifşbikê û wê bi rehetî wê werênê ser ziman wê hebê. Hê jî wê di demên hemdem de wê li ser wê temenê wê ji gelek hizirkirinên ku wê bi wê re

wê di hevrastiyê de wê werina ser ziman û ankû wê ne di hevrastiyê de wê werina ser ziman wê ji wan re wê bibê peyxam.

Li ser wan temen û çerçoveya hizirkirinên xwe yên ku ew bi wan dide hizirkirin û wê pêvajoyên pêşketinê û di wê çerçoveyê ew hizrên xwe yên ku ew bi wêre dihênê ser ziman re wê, di nava hizirkirinên me yên roja me de jî wê hê jî wê di renekê de wê cihê xwe wê bihawênin.

Di demên hemdem de wê weke ku wê were dîtin êdî wê weke ku wê Riemann wê geometriyek der-euklediyanî ku wê pêşbixê wê di dewama wê de wê, Einstein jî wê der-fizika newtonî ku wê ew wê di renekê de wê bixwezê ji wê sûdbigirê wê pêşbixê û wê, werênê ser ziman. Einstein wê wê geometriya Riemann wê bi armanca matematikê wê bikarbênê. Lê di aslê xwe de wê, çerçoveya hizrên newton wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê dikarê wê bi wê re wê di renekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê li gorî xwe wê heta wê demê wê ast pîvane bi fahmkirinê wê bixwezê ku ew bi têngîna xwe ya fîzîkî bi gotin bikê û wê werênê ser ziman.

Di dema ronansê de wê matematik, astronomi û têngînên fîzîkî ku ew di wê temenê de dihên pêşxistin li ser temenekê felsefeyî û xwezayî wê, di zikhev de wê bibin. Wê dema ku mirov wê, li wan dinerê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, bi wê re wê, were lê wan hizirkirin. Lê di aslê xwe de wê, felsefeya demê a ronansê wê, ji wê aliyê ve wê çendî ku wê çerçoveyek zanistî wê hin bi hin bi zanyarî wê biafirênê wê bi beremberê wê têngînên civakî û civaknasî ku wê werina salixkirin jî wê hin bi hin wê bi heman rengê wê pêşkevin û wê bi wan re wê were li wan hizirkirin.

Ji aliyê têngînên desthilatdarî, civakî û hwd ve ku mirov wê binerê wê, di wê temenê de wê, şêwayekê nû ê hizirkirinê wê hin bi hin wê pêşkeve û wê li ser wê temenê wê, aqilmendî wê, di renekê de wê, were bikarhanîn. Di dewama wê de wê, di aslê xwe de wê, bi wê rengê wê, filosofên weke Gassendî wê, li ser temenê hizirkirinên epikur wê bihizirê û wê bi matematik, mantiq, fîzîk û felsefeya rewîstê re wê cihê bikê û wê werênê ser ziman. Wê têngînên atomê wê ji temenê hanîna ser ziman zêdetirî wê bi têngînên matematikê û hwd re jî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lê di awayekê de wê, aliyên wê yên hizrî ên ku wê derkevina li pêş wê, felsefeya wî ya rewîstê bê.

Weki din wê di demê de wê filosofên weke Althusius, Machiawelli, Bodin, Grotius û hwd wê, di wê warê civakî û hwd jî de wê werênina ser ziman. Minaq Grotius weke filosof-dadmend ên hollandî ku wê weke ku

wê çawa wê descartes di warê felsefeya rasyonalmê de wê werênê ser ziman ew jî wê bi heman rengê wê di warê felsefeya dadî-civakî de wê, werênê ser ziman. Hizrên wî di wê warê de wê, bahsa wan wê pîrr zêde wê li wê demê wê bibê. Ev jî wê weke aliyna mijarê ên ku wê ronansans wê bi berdewamî wê di dewama wê de wê bi wan re wê li ser temenekê civakî wê weke ku wê çawa wê bi filosofên fizikê, matematikê û hwd wê pêşkevin re wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Ji vê aliyê ve wê, dema ku mirov dînerê wê rengê civake ronansansê û ankû civake dema ronansansê wê dîmenekê xwe yê din wê di dewama wê de wê bide me. Di wê rengê de wê, ronansans wê, êdî wê, bi aqil wê, weke demek ku wê li ser wê temenê wê pîrralî wê pêşkeve. Ev zanînên ku me li jor bi têtîna fizikê, matematikê, astronomiyê û hwd re wan hanî ser ziman wê, bi kesên ku ew dihênina ser ziman wê bi navê wan re wê derkeve li pêş û wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê pêşkeve. Felsefeya ronansansê wê van aliyan hemû wê weke aliyna zanyarî û civakî wê hem yek bi yek bi serê xwe û hem jî wê di nava hev de wê di çerçoveya fahmkirina civaketî û zanîna wê ya demê re wê, fahmbikê û wê, werênê ser ziman.

Çavkanî:

- *Schmitt, Charles B., Skinner, Quentin (eds.)(1988), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press,
- * David A. Lines(2002), *Aristotle's Ethics in the Italian Renaissance (ca. 1300–1650): The Universities and the Problem of Moral Education*, Leiden: Brill
- *Shu, F.H. (1982). *The Physical Universe*. Mill Valley, California: University Science Books
- *Strømholm, Per (1984). *Den vitenskapelige revolusjonen 1500-1700*. Solum Forlag. [Boken bygger på forelesninger ved Universitetet i Trondheim],
- *Hoskin, Michael (red.) (1999). *The Cambridge Concise History of Astronomy*. Cambridge University Press
- *Pål Brekke mfl. (2006). *Universet*. Damm
- *Simon Singh (2007). *Big bang, tidenes viktigste vitenskapelige oppdagelse og hvorfor du bør kjenne til den*. Aschehoug
- *Riedl, John O(1940)., *A Catalogue of Renaissance Philosophers (1350–1650)*, Milwaukee: Marquette University Press,

- *Hankins, James, (ed.)(2007), *The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press,
- *Copenhaver, Brian P., & Schmitt, Charles B(1992)., *Renaissance Philosophy*, New York: Oxford University Press,
- *Harris, Michael H(1999). *History of Libraries in the Western World*, Scarecrow Press,
- *Saalman, Howard (1993). *Filippo Brunelleschi: The Buildings*. Zwemmer
- * Kirshner, Julius(2004), *Family and Marriage: A socio-legal perspective, Italy in the Age of the Renaissance: 1300–1550*, ed. John M. Najemy, Oxford University Press,
- * Sohm, Philip(2001). *Style in the Art Theory of Early Modern Italy*, Cambridge: Cambridge University Press,
- *Vincent Cronin (June 30, 2011). *The Florentine Renaissance*. Random House
- *Burckhardt, Jacob(1860), *The Civilization of the Renaissance in Italy*
- *Reynolds, L. D. and Wilson, Nigel(1974), *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Clarendon Press, Oxford,
- *Cronin, Vincent (1969), *The Flowering of the Renaissance*
- *Cronin, Vincent (1992), *The Renaissance*
- *Grendler, Paul F., ed(2003). *The Renaissance: An Encyclopedia for Students*.
- *Keene, Bryan C(2013). *Gardens of the Renaissance*.

•
Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2014